

INŠTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA
V LJUBLJANI

razprave
IN
GRADIVO

1960

ŠT. 1

INŠTITUT ZA
NARODNOSTNA
VPRAŠANJA
V LJUBLJANI

razprave IN GRADIVO

1960

ŠT. 1

ERRATA CORRIGE

- stran 11: Vortrag des Präsidenten des aussenpolitischen Ausschusses der Bundesvolksversammlung Jugoslawiens Dr. Aleš Bebler am 14. Juni 1960 vor der Gesellschaft für Aussenpolitik in Wien.
- stran 32: A lecture given by the President of the Foreign Affairs Committee of the People's Assembly of Yugoslavia Dr. Aleš Bebler on June 14, 1960, before the Society for Foreign Affairs in Vienna.
-

Kazalo

D. Druškovič:	Uvod Introduction	7
A. Bebler:	Die Stellung der nationalen Minderheiten in Jugoslawien The Position of the National Minorities in Yugoslavia	11
J. Jeri:	Tržaško vprašanje od aprila 1948 do maja 1952 The Question of Trst (Trieste) from April 1948 to May 1952	39
M. Marković:	Ujedinjene nacije i problem zaštite manjina u okviru ljudskih prava The United Nations and the Problem of Protection of Minorities in View of Human Rights	88
I. Juvančič:	Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije Italian Irredentism and the Problem of Assimilation	135

GRADIVO:

A. Sušjan:	Maloobmejni promet med Jugoslavijo in Italijo in njegova realizacija Treaties on Small Border Traffic between Yugoslavia and Italy and their Realization	151
------------	---	-----

Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani v obeh zvezkih z letnico 1960 že s svojimi naslovi ponazarjajo tisto področje raziskav, ki razčlenjujejo nekatere vidike odnosov med narodi in državami. Predmet znanstvenih raziskav so torej nekatera sodobna družbena vprašanja s posebnim ozirom na problematiko narodnih manjšin v FLRJ in pri njenih sosednih državah, ob upoštevanju dosežkov splošnočloveških spoznanj, ki prihajajo do izraza in se uveljavljajo v sodobnem pojmovanju človekovih pravic tudi v svetovnem okviru (v dejavnosti organizacije Združenih narodov).

Spričo raznovrstnosti razprav naj z uvodno besedo posebej opozorimo na aspekte, ki so bili vodilo vodstvu ustanove in uredništvu, da je prišlo do pričujoče podobe obeh publikacij. Že sama vsestranskost družbene dejavnosti, tudi na področju narodnih manjšin, terja od njenih raziskovalcev znanstveno metodo, seveda prilagojeno posameznim področjem raziskav. Prav zato srečamo v razpravah posameznih sodelavcev: prikaz izključno teoretskega političnega značaja in politične prakse še posebej, nadalje analizo s področja mednarodnega prava, poglavje iz diplomatske zgodovine in splošne zgodovine, obravnavo pozitivne zakonodaje namenjene manjšini in njene prakse, demografsko študijo o ljudskem štetju, dokumentacijo o narodnostno političnem prizadevanju manjšin v zvezi s pozitivno zakonodajo na področju manjšinskega šolstva in končno tudi še s problemi zvezano gradivo (zakonske osnutke za manjšinsko šolo in podatke o obmejnem gibanju prebivalstva na temelju sporazuma med sosednjima državama).

Glede na čas, prevladuje sodobnost, oziroma komaj minulo obdobje po drugi svetovni vojni; vse raziskave obravnavajo procese, ki seveda še niso zaključeni.

Idejni temelj take usmeritve za raziskave Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani moramo poiskati predvsem v biti malega naroda, ki je z veliko osvobodilno vojno narodov sicer v načelu rešil svoje nacionalno vprašanje, ki pa seveda obstoji »še vedno v problemu slovenskih narodnih manjšin v drugih državah« (E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana, 1957, druga pregledana in dopolnjena izdaja; ob drugi izdaji str. XLVII). Nič manj tehtna opora za pričujočo smer je mednarodno pravna stran obravnavanih problemov iz področja narodnih manjšin, živečih v sosednih državah, saj le-to izkazujejo znova tudi še mednarodne pogodbe: Mirovna pogodba 1947 in Londonski sporazum 1954 z republiko Italijo ter Pogodba o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije iz leta 1955.

In če nadaljujemo izhodiščno misel — ne bo odveč poudariti, da se tudi v enkratnosti in posameznosti nekega manjšinskega vprašanja preizkušajo načela občečloveške veljave.

Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani, ki je založnik in izdajatelj publikacij, je danes (l. 1960) samostojna znanstvena ustanova; upravlja jo družbeni organ — Svet inštituta. Že v njegovem okviru je zagotovljena zveza z Univerzo v Ljubljani in drugimi sorodnimi znanstvenimi zavodi, kajti Svet Univerze, Svet za znanost in kulturo in znanstveno strokovni kolektiv ustanove same, volijo člane Sveta inštituta.

Temeljna usmeritev ustanove, ki je izražena v njenih Pravilih in naloga Inštituta pa je prav v tem, da proučuje in obdeluje vprašanja manjšinskega varstva sploh, posebej pa vprašanja narodnostnih manjšin v državah, kjer živi slovenska narodna manjšina ter vprašanje narodnih manjšin v FLR Jugoslaviji.

V ta namen sodeluje inštitut z ustreznimi domačimi in tujimi znanstvenimi zavodi in družbenimi organizacijami.

Njegova dejavnost se izraža navzven v tem, da prireja znanstvena in poljudna predavanja iz svojega področja in da objavlja izsledke svojega dela v domačem revijalnem tisku, v knjižni obliki ali v posebnih publikacijah ustanove same.

Razprave in gradivo, ki so pogojene iz že omenjene vzročnosti, naj tedaj s soočenjem teorije in družbene stvarnosti z objektivnimi znanstveno raziskovalnimi nagibi znanstvenih raziskovalcev na teoretski, strokovni ravni prispevajo svoj delež pri sodobnem pregledu vprašanj nacionalnih manjšin v srednji Evropi. Opozorila nanje in njihova razčlenitev (kritika, ocene in mnenja) pa naj v najosnovnejšem smislu svojega namena vsaj odpro pot k stvarni izmenjavi pogledov na strokovni ravni.

Drago Druškovič

The treatises and material of the Institute of National Problems in Ljubljana, contained in both volumes with the year of issue of 1960, explain by their very titles that they deal with that field of scientific research, which analyses various aspects of the relations between nationalities and states. The subject of this scientific research, then, are various social problems of to-day with a special view on the problem of national minorities in FPR Yugoslavia and in the neighbouring states, taking into consideration, at the same time, the advancement of human thought as it is recognized and is asserting itself in the modern understanding of human rights on a world-wide scope, as in the activities of the United Nations Organization.

In view of the manifoldness of the treatises it is only right to point out in the introduction the various elements, by which the Institute and

the editorial staff were led and which gave both publications their final shape. The very heterogeneousness of the social activities in the field of the national minorities problem demands of the research workers that they adopt the scientific method adapted to various fields of research. In these treatises, written by individual co-workers, we find: a review of exclusively political character and separately of political practice, an analysis of a subject related to the International Law, a chapter from diplomatic and general history, a discussion on positive legislation for national minorities and its executions, a demographic study based on a census, documentation on national and political endeavours of minorities in connection with positive legislation on minority schooling and finally the material connected with above mentioned problems (law drafts on minority schooling, data on border passages on the basis of treaties between neighbouring countries).

Because of the time of issue, the near past, or the period after World War II prevails; all treatises discuss developments which are of course not yet finished.

The basis of this orientation of the research conducted by the Institute of National Problems in Ljubljana can be found above all in the essence of a small nation, which solved, to be sure, in principle its national problem in the big liberation war of nations. This problem, however, still exists »in the problem of Slovene national minorities in other countries« (E. Kardelj, *The Development of the Slovene National Problem*, Ljubljana, 1957, the Second Corrected and Updated Edition; page XLVII). No less important basis for this orientation is the legal side of the discussed subjects in the field of national minorities in neighbouring countries, since it is also contained by international treaties: The Peace Treaty of 1937 and the London Agreement of 1954 with the Republic of Italy and the State Treaty for the Re-establishment of an Independent and Democratic Austria of 1955.

If we continue with the starting thought it is only right to point out that single and individual minority problems are also a test for principles recognized by all humanity.

The Institute of National Problems in Ljubljana, the publisher of both volumes of collected works, is to-day (in 1960) an independent scientific institution; it is directed by a social body, the Institute Council. Within this Council exists the connection of the Institute with the Ljubljana University and other similar scientific institutions; namely, the University Council, the Council of Science and Culture and the scientific workers of the Institute itself elect the members of the Institute Council.

The basical orientation of the Institute, as recorded by the Rules and Regulations of the Institution, and the task of the Institute is to

study and treat the problems of minority protection in general and especially the problems of national minorities in countries with Slovene national minorities, as well as the problem of national minorities in FPR Yugoslavia.

In order to carry out its tasks the institute cooperates with similar scientific institutions and organizations at home and abroad.

Among the activities of the Institute are scientific and popular lectures as well as publication of the results of its research in periodicals, books and special publications of the Institute itself.

The treatises and material, written on the basis of all this, are intended to confront the theory and fact by means of objective scientific research work and to contribute on a theoretical expert level their share to the modern review of the national minorities problem in Central Europe. These problems, thus singled out and analysed (by criticism, evaluations and opinions) should, if no more, open the door to a serious exchange of opinions on a scientific level.

Drago Druškovič

Die Stellung der nationalen Minderheiten in Jugoslawien

Vortrag des Präsidenten des aussenpolitischen Ausschusses der Bundesvolksversammlung Jugoslawiens Dr. Aleš Bebler am 14. Juni 1960 vor der Gesellschaft für Aussenpolitik

Sehr geehrte Damen und Herren!

Ich freue mich aufrichtig, von Ihnen gerade hierher eingeladen worden zu sein — in die schöne Stadt Wien, mit der mich Erinnerungen aus der frühen Jugendzeit verbinden. Als achtjähriger Junge war ich 1916 mit Mutter und Schwester in Eure Stadt geflüchtet. Wir kamen aus einer Gegend, wo zu jener Zeit die neue Isonzo-Front errichtet wurde, und fanden Aufnahme bei meinem Onkel, dem damals mit der Abteilung »Slawische Literatur« betrauten Kustos der k. und k. Hofbibliothek. Ein ganzes Jahr lang ging ich in Währing zur Schule, und machte mich auf diese Weise mit Ihrer Sprache vertraut.

Nun sind diese Zeiten schon längst vorüber. Vieles hat sich inzwischen ereignet, manches verändert. Das Gewitter des Ersten und das noch schlimmere des Zweiten Weltkrieges zog herauf und legte sich wieder. Heute sind die europäischen wie auch alle übrigen Völker nach Auffindung neuer Wege zu solchen internationalen Beziehungen bestrebt, die der Menschheit einen neuen, den Dritten Weltkrieg ersparen sollen. Denn sie sind zu der Erkenntnis gelangt, dass dieser Krieg noch viel schlimmer als der vorangegangene sei und einem kollektivem Selbstmord der Menschheit gleichkommen würde. Daher stellen die gegenwärtigen Anstrengungen zur Schaffung aufrichtig gutnachbarlicher Völkerbeziehungen auch Schritte zur Rettung der Menschheit vor einer fast undenkbareren Katastrophe dar.

Alles, was die Völker einander näherbringt, ist heute als positiv und nützlich zu werten. Folglich ist das gegenseitige Kennenlernen eine Aufgabe, der eine besondere Bedeutung zukommt. Die Völker werden voneinander getrennt nicht nur durch entgegengesetzte Interessen, für welche Abkommen und gerechte Lösungen gefunden werden müssen, sondern auch durch Unstimmigkeiten die von Vorurteilen, falschen Vorstellungen herrühren. Man soll daher danach trachten, richtige Vorstellungen zu ermöglichen und die bestehenden Vorurteile aus der Welt zu schaffen.

Von diesem Standpunkt ausgehend, habe ich gern die Einladung angenommen, hier, vor Ihnen, meine Damen und Herren, einen Vortrag zum Thema »Nationale Minderheiten in Jugoslawien« zu halten. Wie Sie sicherlich schon wissen, ging die Initiative dazu von Ihrem hochgeschätzten Aussenminister Herrn Dr. Bruno Kreisky aus, und zwar gelegentlich seines vor kurzem stattgefundenen Belgrader Besuchs. Das Bekanntmachen der öffentlichen

Meinung Österreichs mit diesem Aspekt der heutigen Wirklichkeit in Jugoslawien dürfte — Dr. Kreiskys und meiner Ansicht nach — sowohl dem gegenseitigen Kennenlernen als auch den wechselseitigen Beziehungen der beiden Länder dienlich sein.

Die Frage der nationalen Minderheiten wurde in der Vergangenheit stets als ein besonders heikler Bereich angesehen. Man war allgemein der Auffassung, welche übrigens auch heute noch in Ländern vertreten wird, die Existenz nationaler Minderheiten sei ein Hindernis für die Einheit des Landes und ein unvermeidbarer Störungs- und Reibungsfaktor, ja sogar eine Gefahrenquelle in den Beziehungen mit den umliegenden Nachbarländern. Dieser Auffassung zufolge ist allein schon die Existenz nationaler Minderheiten als ein Übel anzusehen, welches man lieber durch Assimilation oder durch noch drastischere Methoden aus dem Wege schaffen sollte.

Ist dem in Wirklichkeit so, und muss es denn so sein? Dies ist eine Frage, die in diesem Zusammenhang gestellt und beantwortet werden soll.

Das Beispiel Jugoslawiens ist in dieser Hinsicht ausserordentlich lehrreich, und gibt, unserer tiefen Überzeugung nach, auf die eben gestellte Frage eine unzweideutige Antwort.

Jugoslawien ist ein Land, wo die nationalen Minderheiten einen relativ hohen Prozentsatz ausmachen. Der im Jahre 1931 durchgeführten Volkszählung zufolge nahmen die nationalen Minderheiten mit 14,8 Prozent beziehungsweise mit mehr als zwei Millionen Mitgliedern an der rund 14 Millionen zählenden Gesamtbevölkerung teil. Die grössten Volksgruppen waren damals die skipetarische und die deutsche — jede mit etwa einer halben Million Mitgliedern —, die ungarische mit ungefähr 470 tausend, die türkische mit zirka 250 tausend, sodann die slowakische, rumänische, bulgarische, tschechische, italienische und noch einige kleinere Volksgruppen. Die Volkszählung von 1953 bietet zwar im Hinblick auf die Minderheitenstruktur ein verändertes Bild, zeigt aber zugleich, dass die Gesamtzahl der Minderheitenangehörigen auch heute sehr hoch ist. An der damals 17 Millionen zählenden Gesamtbevölkerung (die inzwischen auf über 18 Millionen angestiegen ist) waren die Volksminderheiten mit etwa derselben Personenzahl wie vor zwanzig Jahren, das heisst mit zwei Millionen oder 12 Prozent beteiligt. Die Minderheitenfrage in Jugoslawien bildet also nach wie vor eines der wichtigen innenpolitischen Probleme.

Die Minderheitenstruktur hat sich, wie vorhin erwähnt, gegenüber derjenigen aus dem Jahre 1931 zum Teil verändert. Um die Kontinuität meiner Ausführungen über die heutige Minderheitenpolitik Jugoslawiens aufrechtzuerhalten, möchte ich gleich zu Beginn erklären, wie diese Veränderungen zustande gekommen sind. Die Skipetaren zählen heute 750 tausend beziehungsweise 250 tausend mehr als vor 20 Jahren, was dem raschen natürlichen Zuwachs dieses Bevölkerungsteils entspricht. In Ungarn gibt es rund eine halbe Million, das heisst 30 tausend mehr als vor dem Kriege. Die türkische Volksgruppe hat sich stark verringert, da die bereits nach dem Ersten Weltkrieg eingesetzte freiwillige Rücksiedlung der Türken aus Jugoslawien nach der Türkei auf Grund einer zwischen der jugoslawischen und der türkischen

Regierung getroffenen Vereinbarung fortgesetzt worden ist. So zählt diese Volksgruppe heute nur noch etwa 100 tausend Personen. Die an sich schon kleine, nur 15 tausend Mitglieder umfassende polnische Volksgruppe ist auf Grund eines zwischen den beiden Regierungen geschlossenen Abkommens schon in den Jahren 1946/47 zum grössten Teil nach Polen übersiedelt. Die durch Eingliederung einiger Teile Dalmatiens sowie des kroatischen und des slowenischen Küstenlandes zunächst stark angewachsene italienische Volksgruppe schrumpfte später zusammen, und zwar infolge der freiwilligen Optierung und Übersiedlung nach Italien, wozu sie von den Triester und anderen italienischen politischen Organisationen aufgefordert worden war. Doch diese Umsiedlung wurde auch durch die neugezogene, die Stadt Triest vom natürlichen Hinterland trennende Grenze bewirkt. Die Menschen waren somit gezwungen, die Wahl zwischen Stadt und Hinterland zu treffen. Wer stärker an die Stadt gebunden war, siedelte nach Triest über, diejenigen aber blieben zurück, die sich mit dem hinter unserer Grenze liegenden Land und kleineren Städten mehr verwachsen fühlten. So zählt die italienische Volksgruppe heute insgesamt 36 tausend Mitglieder.

Die grösste Veränderung in der Minderheitenstruktur wurde jedoch durch die sehr starke Verringerung der deutschen Volksgruppe verursacht. Diese einst eine halbe Million Mitglieder zählende Minderheit ist im Jahre 1953 auf 60 tausend zusammengeschrunpft. Was hier geschehen ist, kann als ein sehr lehrreiches Objekt dienen zum Studium der Minderheitenfrage im allgemeinen.

Mit Ausnahme des in Slowenien lebenden deutschsprechenden städtischen Elements, welches den kleinsten Teil der in Jugoslawien ansässigen deutschen Minderheit bildete, war die deutsche Volksgruppe nicht österreichischer, sondern deutscher Abstammung. Sie kam aus Schwabenland und hat diesen Charakter nach zwei Jahrhunderten ihres Aufenthalts in der Wojwodina — vornehmlich aber im Banat — auch bewahrt. Ja, sie pflegte sogar in den Benennungen ihrer Organisationen diese schwäbische Abstammung zu unterstreichen. Als die deutsche Volksgruppe 1919 ihre erste politische Organisation ins Leben rief, da gab sie ihr den Namen »Deutsch-schwäbischer Klub«, um diesen später durch den Namen »Schwäbisch-deutscher Kulturbund« zu ersetzen. Diese Organisation war von allem Anfang an mit dem grossdeutschen Geist infiziert — ein Umstand, der sie nach Aufkommen des Hitlerismus in Deutschland in den Schoss des Nazismus trieb. Sie wurden zum willigen Werkzeug der nazistischen Expansion auf dem Balkan und zog allmählich die gesamte in Jugoslawien lebende deutsche Minderheit nach sich. Mit den beiden von Berlin aus wirkenden Zentralstellen — dem »Verein für das Deutschtum im Ausland« und später mit der, seit 1940 unter Leitung des SS-Generals Lorenz stehenden »Volksdeutschen Mittelstelle« — eng verbunden und von diesen auch ständig unterstützt, konnte der Kulturbund schon nach einigen dem Zweiten Weltkrieg vorangegangenen Jahren die gesamte deutsche Volksgruppe in mehreren ausgesprochen Hitlerschen, sich in allem nach der NSDAP richtenden Organisationen erfassen. Die Zahl der organisierten deutschen Minderheitsangehörigen stieg auf 450 tausend, an deren Spitze der von Hitler ernannte Volksgruppenführer stand. Der Führer der in Kroatien lebenden

Volksdeutschen, Altgayer, gab später in aller Öffentlichkeit prahlend zu, dass es noch vor dem nazistischen Angriff auf Jugoslawien gelungen sei, etwa tausend junge Männer nach Deutschland zu bringen, wo sie in die Wehrmacht, zum Teil auch in die Waffen-SS und sogar in die SS-Leibstandarte »Adolf Hitler« eingezogen wurden.

Als es dann im Jahre 1941 zum Angriff auf Jugoslawien kam, konnte praktisch die ganze deutsche Minderheit als Fünfte Kolonne bezeichnet werden. Sie benahm sich auch als solche während des ganzen Krieges. Der deutschen Besatzungsmacht war es gelungen, innerhalb dieser Volksgruppe die allgemeine Mobilmachung durchzuführen und von den Eingezogenen besondere Einheiten — wie beispielsweise die »Prinz Eugen«-Division — aufzustellen.

All dies konnte nicht anders enden, als es geendet hat. Der grösste Teil der deutschen nationalen Minderheit folgte dem Befehl Hitlers und verliess mit den sich zurückziehenden deutschen Besatzungstruppen das Land.

Die Gotscheer sind ein Fall für sich. Sie wurden zunächst auf Grund eines zwischen Hitler und Mussolini getroffenen Abkommens aus der italienischen in die deutsche Besatzungszone Sloweniens überführt und längs der damaligen Demarkationslinie angesiedelt. Nun liess dieser Umstand allein die Absicht Hitlers deutlich erkennen, Südsteiermark bis zu dieser Linie zu germanisieren. Die in dieser Zone ansässigen Slowenen wurden von den Nazis in die deutschen Lager gesteckt. Einige Jahre später, das heisst schon 1945, schlossen sich die Gotscheer dem Rückzug der deutschen Besatzungstruppen an. Es sei noch hinzugefügt, dass ein Teil der im sogenannten Selbständigen Staat Kroatien lebenden schwäbischen Minderheit noch im Laufe des Krieges nach Polen umgesiedelt worden ist.

So hat die in Jugoslawien lebende deutsche Volksgruppe sich selbst aufgelöst. Sie hat ihr Schicksal mit demjenigen Hitler-Deutschlands verbunden, so dass in letzter Konsequenz auch sie ein Opfer der Tragödie ist, die dem deutschen Volk zuteil wurde.

Nach Einstellung der Feindseligkeiten waren schätzungsweise etwa 70 tausend Schwaben auf dem Staatsterritorium Jugoslawiens geblieben. Bei der Volkszählung von 1953 gab es wie schon erwähnt noch 60 tausend, aber die Rücksiedlung ging auch nach der Volkszählung weiter. In den letzten paar Jahren liess jedoch der Rücksiedlungsrhythmus interessanterweise ständig nach, so dass die Rücksiedlung jetzt praktisch zum Stillstand gekommen ist.

Die nur zu verständliche Animosität dieser Minderheit gegenüber nahm nach dem Kriege rasch ab und schon im Jahre 1947 konnte in Novi Sad (Neusatz) ein deutscher Kulturverein ins Leben gerufen werden. Er hiess »Klub deutscher Schaffender« und dieser Klub wirkte bis in das Jahr 1955. In denselben Jahren wurde auch ein deutsches Wochen-Blatt, »Der Schaffende« genannt, veröffentlicht. Im Jahre 1949 fing man an, auch deutsche Abteilungen in Volksschulen zu bilden. Die Zahl der Kinder in diesen Abteilungen stieg ständig bis zum Schuljahre 1952-53. Es gab damals 28 Klassen auf 22 Schulen mit 735 Schülern. Mit der neuen Aussiedlungswelle fiel diese Zahl wiederum und die letzten 5 Klassen mit 111 Kindern arbeiteten im Schuljahre 1944-45.

Es ist kaum nötig zu betonen, dass heute die noch zurückgebliebenen Schwaben-Minderheitsangehörigen, von denen es ungefähr noch 30 tausend gibt, alle Rechte genießen, die jedem jugoslawischen Staatsbürger gewährleistet sind. Als ich vor kurzem die Stadt Subotica besuchte — das Verwaltungszentrum eines derjenigen Bezirke, wo die deutsche Minderheit vor dem Kriege stark vertreten war —, fand ich beispielsweise in der dortigen Technischen Mittelschule 12 Schwaben als regulär eingeschriebene Schüler vor. Darüber hinaus konnte ich im Bezirksverwaltungsamt feststellen, dass die Abteilung »Forstwirtschaft« von einer Frau, und zwar von einer Schwäbin, geleitet wird.

Ich weiss, dass es Leute gibt, die verschiedene mit dieser Volksgruppe zusammenhängende Ereignisse anders darzustellen pflegen, als sie sich in Wirklichkeit zugetragen haben. Doch es handelt sich hier meistens um solche Menschen, die alles, was Jugoslawien betrifft, im falschen Licht darstellen möchten. Doch kein Märchen über die im und nach dem Kriege in Jugoslawien vor sich gegangene Entwicklung vermag die historische Wahrheit zu verheimlichen, dass die im letzten Krieg geborene Volksbefreiungsbewegung und auch der von dieser Bewegung geschaffene neue Staat niemals auf das chauvinistische Gleis abgewichen sind. Was die in Jugoslawien lebende deutsche Volksgruppe betrifft, so hat unsere Führung immer wieder versucht, dem dort herrschenden Geist des Hitlerismus entgegenzuwirken und zumindest einen Teil dieser Volksgruppe für den weltweiten, gegen den grossdeutschen Imperialismus geführten Kampf zu gewinnen. Leider erwiesen sich alle diese Bemühungen als wenig erfolgreich. So konnte erst in der zweiten Hälfte 1943 eine nur 40 Mann starke deutsche Partisanenkompanie gebildet werden. Wenn auch klein, so hatte diese Einheit doch eine symbolische Bedeutung. Sie ist auch heute noch der schlagende Beweis dafür, dass unsere Bewegung keine der vorhandenen Volksgruppen vernichten, sondern vielmehr alle ethnischen Elemente Jugoslawiens in einem grossen, gerechten Krieg vereinigen wollte.

In diesem Zusammenhang soll auch die Tatsache erwähnt werden, dass es uns kurz vor Abschluss des Krieges gelungen war, eine weitere, aus österreichischen Kriegsgefangenen zusammengesetzte deutschsprechende Einheit aufzustellen.

Es sei mir nun erlaubt, an dieser Stelle ein persönliches Erlebnis einzufügen.

Als es zur Auflösung der italienischen Streitmacht kam, lag ich mit meiner Einheit in der Nähe meines Geburtsortes, im schönen Wippach-Tal bei Görz. Bei einem der ersten Zusammenstösse mit den in diese Gegend frisch herangeholten deutschen Truppen wurde von unseren Partisanen ein deutscher Sanitätswagen mit Fahrer und einem Sanitäter erbeutet. Die beiden Deutschen haben sich weder gewehrt noch zu fliehen versucht. Sobald ich davon hörte, liess ich die beiden Gefangenen vorführen. Der Sanitäter behauptete, er sei katholischer Geistlicher, den die Nazis zur nichtkämpfenden Truppe eingezogen, ihm aber verboten hätten, die Messe zu lesen. Wir riefen nun den Dorfpfarrer herbei, welcher, nachdem er sich eine Zeitlang mit dem Gefangenen in lateinischer Sprache unterhielt, dessen Angaben nur bestätigen konnte. Wir kamen sodann überein, den Gefangenen im Pfarrhaus einzuquartieren, und so hatte

dieser schon am nächsten Tag nach langjähriger Zwangspause wieder einmal die Messe gelesen. Wie ich später erfuhr, ging er von Pfarrhaus zu Pfarrhaus immer weiter auf die österreichische Grenze zu, bis schliesslich jede Spur von ihm verschwand.

Der Fahrer war wiederum aus anderem Holz geschnitzt. Er gab an, in Düsseldorf wohnhafter Arbeiter-Mechaniker und Nazigegner zu sein. Um dies zu beweisen, zog er einen Stiefel aus und zauberte daraus einen säuberlich zusammengefalteten Stoss dünner Papierblätter hervor. Die Blätter enthielten mehrere in winziger Schrift geschriebene Gedichte, die mit dem Nazismus sehr scharf zu Gericht gingen. Ich habe dem Mann geglaubt und daher vorgeschlagen, er möge sich uns anschliessen. Und er willigte ein, allerdings unter der Bedingung, keine Waffen tragen zu müssen. So teilte ich ihn einer Partisaneneinheit zu, wo er die Arbeit des Kochgehilfen verrichtete. Er trug den Kochkessel, schälte Kartoffel und sammelte Brennholz. Erst einige Zeit danach wurde mir die Geschichte von seinem traurigen Ende berichtet. Seine Kompanie machte sich eines Tages für den Angriff bereit, den sie auf die deutschen Befestigungen längs der durch das Isonzo-Tal führenden Bahnstrecke unternehmen sollte. Der Kommandeur kam nun auf die Idee, vom Spengler des nächstgelegenen Dorfes einen Lautsprecher aus Blech anfertigen zu lassen, durch welchen der deutsche Kochgehilfe vor der Auslösung des Angriffs zu den deutschen Stellen sprechen und die Besatzung zur Übergabe auffordern sollte. Der Düsseldorfer willigte gerne in diesen Vorschlag ein, und schlich sich, robbend und kriechend, an die deutschen Stellungen heran. Doch kaum hatte er durch den Lautsprecher zu sprechen begonnen, wurde er schon von drübern beschossen und tödlich getroffen. Als unsere Truppen einige Stunden später die deutschen Stellungen erobert und den noch am Leben gebliebenen Teil der Besatzung gefangengenommen hatten, stellten sie mit Erstaunen fest, dass die Besatzung überhaupt nicht deutsch sprechen konnte, da sie ausnahmslos aus Mitgliedern der sogenannten Wlassow-Armee zusammengesetzt war...

Der internationalistische Geist, von dem unser Befreiungskampf durchdrungen war, hat die übrigen Volksgruppen dazu bewogen, mit uns zusammenzuarbeiten und aus ihrer Mitte auch grössere Partisaneneinheiten zu bilden. In unseren Einheiten hat es von Anfang an ungarische Partisanen gegeben. Viele von ihnen wurden ursprünglich von den ungarischen Besatzungstruppen gewaltsam eingezogen, desertierten jedoch bei der ersten Gelegenheit und schlossen sich den Partisanen an. Aus diesen Elementen entstand 1943 das »Petöfi Sandor«-Bataillon, welches schon im nächsten Jahr zu einer, denselben Namen führenden Brigade anwuchs. Die gesamten Kampfformationen und Dienstgrade waren ungarisch. Die Zahl der ungarischen Kämpfer stieg gegen das Ende des Krieges auf 14,000 an.

Ähnlich war es auch mit den Skipetaren, die sich ebenfalls schon in den ersten unserer Einheiten befanden. Auch aus den Skipetaren wurden mehrere Bataillone und später zwei Brigaden aufgestellt, die den Namen zweier skipetarischer Veteranen — »Zejnal Ajdini« und »Emin Duraku« — trugen. Die tschechische Volksgruppe stellte die Mannschaft für die »Jan Žižka«-Brigade und die slowakische für die eigene »Slowakische Brigade«. Das bulgarische

Bataillon »Hristo Bateff« wuchs sich später zur »Georgi Dimitroff«-Brigade aus. In unseren Partisaneneinheiten gab es auch Rumänen und Rutenen und Türken und Tschechen.

Die Beteiligung der italienischen Volksgruppe und der in italienischen Grenzgebieten in Triest, Monfalcone, Görz und andernort lebenden Italiener an unserem Kampf sowie die Zusammenarbeit zwischen uns und den in der Grenzregion operierenden italienischen Partisaneneinheiten haben ein besonders schönes Blatt in der Geschichte unseres Freiheitskampfes geschrieben. Gleich nachdem der Befreiungskampf auch auf Istrien und das Küstenland übergriff, gab es in unseren Einheiten auch Italiener. Aus diesen wurde in Istrien das Bataillon »Pino Budicin«, in der Umgebung von Triest die sogenannte »Brigade Triestina d'Assalto« gebildet. Die ausserhalb unserer Armee stehenden italienischen Partisaneneinheiten — wie zum Beispiel die »Fontanot«-Brigade und die »Garibaldi - Natisone«-Division — standen mit uns in enger Berührung und nahmen aktiv an koordinierten, gemeinsamen militärischen Operationen teil.

Der während des Krieges in dieser und manch einer anderen Form zum Ausdruck gekommene internationalistische Geist spiegelt sich auch in der Nachkriegszeit in einer völligen Gleichberechtigung unserer Minderheiten mit der jugoslawischen Mehrheitsbevölkerung wieder.

Bevor ich jedoch zur Schilderung der heutigen konkreten Minderheitenlage in Jugoslawien übergehe, möchte ich feststellen, dass die Gleichberechtigung unserer Minderheiten heute eine Gleichberechtigung für alle bedeutet, dass es also bei uns keine bevorzugten und keine bevormundeten Volksgruppen mehr gibt.

Im Vorkriegsjugoslawien lagen die Dinge jedoch anders. Die Behandlung der Minderheiten wurde damals durch die politischen Beziehungen zu einzelnen Ländern sowie durch die Stärke dieser Länder bestimmt. So nahm die deutsche Volksgruppe eine bevorzugte Stellung ein. Alle Minderheiten, die eigene Schulen besaßen, waren verpflichtet, ihre Kinder vor dem regulären Schulbesuch eine Vorbereitungs-klasse besuchen zu lassen, wo diese die notwendigen Kenntnisse in der serbokroatischen Sprache erwerben sollten. Von dieser Verpflichtung wurde aber die deutsche Volksgruppe 1930 befreit. In den Volksschulen gab es nahezu 40 000 deutsche und nur 20 000 ungarische Kinder, obgleich die ungarische Minderheit zahlenmässig nicht weit hinter der deutschen zurückstand. Die deutsche Volksgruppe hatte mehr als 700 Volks- und rund 145 Mittelschullehrer, während die ungarische nur über 350 Volks- und 50 Mittelschullehrer verfügte. Für die ihrer Zahl nach unbedeutende Gruppe von 20 000 russischen Emigranten wurde aus politischen Rücksichten ein russisches Gymnasium ins Leben gerufen. Doch die grösste Diskriminierung wurde gegen die Skipetaren angewandt. Obgleich mit 500 000 Mitgliedern einer der grössten, besass die skipetarische Volksgruppe weder eigene Schulen noch eigene Zeitungen und andere Publikationen. Ihre Sprache wurde bei den Behörden nicht anerkannt. Diskriminierte Minderheiten waren zur Assimilation verurteilt.

Das neue Jugoslawien kennt dagegen keine Diskriminierung gegenüber irgendeiner der vorhandenen Volksgruppen. Unser Land hat noch mitten im Kriege — das heisst auf der 1943 in der bosnischen Stadt Jajce stattgefundenen zweiten Tagung des Antifaschistischen Rats der Volksbefreiung Jugoslawiens — die Gleichberechtigung für alle Minderheiten verkündet und dieses Prinzip sowohl in den Verfassungs- und anderen Gesetzesvorschriften als aus in der Praxis immer wieder in Anwendung gebracht. Alle Minderheiten werden bei uns aus politischen Erwägungen heraus stets in gleicher Weise behandelt, ungeachtet dessen, ob sie gross oder klein sind, ob sie die Sprache eines grösseren oder eines kleinern fremden Landes sprechen, ob die Beziehungen zu diesem Land besser oder schlechter sind, ob das betreffende Land für die Volksgruppe ein Interesse zeigt oder nicht.

Welche Behandlung wird eigentlich den nationalen Minderheiten im Neuen Jugoslawien zuteil?

In dem bereits erwähnten Beschluss unseres provisorischen Parlaments vom Jahre 1943, in der »Entscheidung zum Aufbau Jugoslawiens auf föderativem Prinzip«, ist auch ein Artikel folgenden Inhalts enthalten: »Den nationalen Minderheiten in Jugoslawien werden alle nationalen Rechte gewährleistet«. In der Verfassung von 1946 heisst es: »Alle Bürger der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien sind vor dem Gesetz gleich und gleichberechtigt, ungeachtet der Volkszugehörigkeit, Rasse und Religion. — Die auf Geburt, Stellung, Vermögensverhältnisse und Bildungsgrad sich gründenden Sonderrechte werden nicht anerkannt. Jede Tätigkeit, die den Bürgern auf Grund von Unterschieden in Volkszugehörigkeit, Rasse und Religion Privilegien einräumt oder Rechte beschränkt, sowie jede Verbreitung von nationalem, rassischem oder religiösem Hass und Zwietracht ist verfassungswidrig und strafbar.« (Artikel 21).

Die Verfassung stellt ferner fest, dass allen Bürgern in gleicher Weise »alle öffentlichen Ämter unter den gesetzlichen Bedingungen zugänglich« sind (Artikel 33) und dass »alle Bürger — ohne Rücksicht auf Geschlecht, Volkszugehörigkeit, Rasse, Religion, Bildungsgrad und Wohnort —, die das achtzehnte Lebensjahr vollendet haben, berechtigt sind, zu wählen und in alle Organe der Staatsgewalt gewählt zu werden.« (Artikel 23).

Die Gleichberechtigung der zahlenstärksten Minderheiten — der skipetarischen in Kosovo/Metohija und der ungarischen in der Wojwodina — ist überdies auch durch Schaffung des Autonomen Gebiets Kosovo/Metohija und der Autonomen Provinz Wojwodina im Rahmen der Volksrepublik Serbien gesichert. In den besonderen Statuten dieser Einheiten heisst es, ihr Ziel bestehe in der Verwirklichung einer »brüderlichen Zusammenarbeit zwischen den dort lebenden Nationalitäten« sowie in der »Gewährleistung der durch die Verfassung der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien und die Verfassung der Volksrepublik Serbien für die nationalen Minderheiten festgelegten Rechte« (Artikel 3 des Statuts der Autonomen Provinz Wojwodina von 1946).

Die beiden autonomen Einheiten besitzen gewählte Vertretungskörperschaften und Vollzugsorgane der Macht. Die Autonome Provinz Wojwodina wählt in den Nationalitätenrat 6, das Autonome Gebiet Kosovo/Metohija 4

Abgeordnete (Artikel 25 und 27 der Bundesverfassung), während die einzelnen Volksrepubliken mit je 10 Abgeordneten in diesem Rat vertreten sind.

Diese autonomen Einheiten sind berechtigt:

Die eigenen Statuten, durch welche die Organisation und die Zuständigkeiten ihrer Organe der Macht im Einklang mit der Verfassung festgesetzt werden, »selbständig zu erlassen«;

Durch die eigenen Organe der Macht — a) alle in die Bereiche der einzelnen öffentlichen Dienste fallenden Angelegenheiten, die für die Autonomie als Ganzes von allgemeiner Bedeutung sind, selbständig zu erledigen; b) Gesetze und andere Bundes- und Republiksvorschriften — sofern dies nicht in die ausschliessliche Zuständigkeit der Republikorgane fällt — unmittelbar zu vollstrecken und für strikte Anwendung der Bundes- und Republiksvorschriften zu sorgen; c) die Gesetzmässigkeit der Arbeit von lokalen Organen der Macht zu überwachen, sofern diese Rechte nicht zum ausschliesslichen Zuständigkeitsbereich anderer Organe gehören; d) den eigenen Wirtschafts- und Haushaltsplan zu beschliessen;

— Bezirksgerichte zu errichten und aufzuheben, ihre territoriale Zuständigkeit zu bestimmen und Kriegsgerichtsrichter zu wählen.

Diese letzte Autonomiebefugnis wird für die Wojwodina auch durch die Bildung des Obersten Gerichtshofs der Autonomen Provinz Wojwodina ergänzt, womit diese Provinz in dieser Beziehung den sechs Volksrepubliken gleichgestellt ist.

Um die weiteren Darlegungen verständlicher zu machen, möchte ich hier auf einen wichtigen Unterschied zwischen der Autonomen Provinz Wojwodina und dem Autonomen Gebiet Kosovo/Metohija hinweisen: Während in der Wojwodina die Angehörigen jugoslawischer Völker 62 Prozent und die der Minderheiten 38 Prozent der Bevölkerung ausmachen (davon sind 25 Prozent Ungarn, die die grösste Minderheit in dieser Provinz bilden), sieht hingegen die Bevölkerungsstruktur in dem Autonomen Gebiet Kosovo/Metohija folgendermassen aus: Skipetaren — 65 Prozent, Angehörige anderer Volksgruppen (Türken) — 5 Prozent, Bewohner jugoslawischer Volkszugehörigkeit — 30 Prozent. Kosovo/Metohija ist also eine stark skipetarischen Charakter aufweisende autonome Einheit, in der die nationalen Minderheiten die überwiegende Mehrheit besitzen. Daher ist diese Einheit für die jugoslawische Praxis in der Minderheitenfrage besonders bedeutsam und charakteristisch.

Nun möchte ich illustrationshalber zwei Kriterien wählen: die Beteiligung der Minderheitenangehörigen an den Organen der Macht und, zweitens, der öffentliche Gebrauch von Minderheitensprachen.

Den Minderheitenangehörigen in ganz Jugoslawien steht auf Grund der bereits zitierten Verfassungsbestimmungen sowohl das aktive als auch das passive Wahlrecht zu. Dies äussert sich praktisch in der Zahl der Minderheitenangehörigen, die in die Vertretungskörperschaften und in andere Funktionen gewählt werden. Und man kann tatsächlich in allen Provinzen, wo es nationale Minderheiten gibt, gewählte Vertreter dieser Minderheiten in allen gewählten Körperschaften und anderen Organen der Macht etwa in demselben Verhältnis finden, das dem Prozentsatz der Minderheitenbevölkerung entspricht.

So sind im Provinzialausschuss (Nationalversammlung) der Autonomen Provinz Wojwodina ein Viertel der Abgeordneten Ungarn, während der Gebietsausschuss des Autonomen Gebiets Kosovo/Metohija zu zwei Dritteln aus skipetarischen Abgeordneten zusammengesetzt ist. In den Vollzugsräten dieser Gebiete sind die Minderheitenangehörigen etwa im gleichen Verhältnis vertreten, was für den Vollzugsrat des Autonomen Gebiets Kosovo/Metohija eine skipetarische Mehrheit bedeutet. Der Posten des Vorsitzenden dieses Vollzugsrates wird von einem Skipetaren bekleidet.

Die Angestellten in Verwaltungsorganen und öffentlichen Diensten sind in der Wojwodina zu 20 Prozent Ungarn und zu 5 Prozent Angehörige anderer Minderheiten. In Kosovo/Metohija sind die Skipetaren mit nur etwa 20 Prozent am Angestelltenbestand beteiligt, was auf den aus der Vergangenheit übernommenen Mangel an gelerntem Personal in den Reihen der skipetarischen Volksgruppe zurückzuführen ist.

Wie sieht es nun in Jugoslawien mit dem Gebrauch der Minderheitensprachen aus?

In der Bundesnationalversammlung sowie in den Nationalversammlungen der einzelnen Volksrepubliken steht jedem Abgeordneten das Recht zu, in seiner Muttersprache zu sprechen, doch muss seine Rede in eine der jugoslawischen Sprachen (serbokroatisch, slowenisch oder mazedonisch) übersetzt werden. Die Minderheitenangehörigen sind auf dem gesamten Staatsterritorium der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien berechtigt, sich vor den Verwaltungsorganen, im administrativen Strafverfahren sowie vor den Gerichten ihrer Muttersprache zu bedienen, sofern sie wegen der Unkenntnis der Mehrheitsprache einen solchen Wunsch äussern sollten. In Gebieten, wo sie einen bedeutenden Teil der Bevölkerung ausmachen, haben die Minderheitenangehörigen das Recht, schriftliche Eingaben in ihrer Muttersprache zu verfassen und die Ausstellung individueller Akten in derselben Sprache zu verlangen. In denjenigen Bezirken oder Gemeinden mit einer mehrheitlichen Minderheitenbevölkerung wird auch die Sprache dieser Minderheit als Amtssprache anerkannt.

Dies heisst mit anderen Worten, dass die öffentliche Verwaltung dort in zwei Sprachen amtiert und dass die öffentlichen Aufschriften zweisprachig sein müssen.

Für das Autonome Gebiet Kosovo/Metohija ist in diesem Zusammenhang durch einen Sonderakt des Gebietsvollzugsrates noch folgendes verfügt worden:

— Alle von den Volksausschüssen und anderen staatlichen Organen oder Institutionen beschlossenen Rechtsakte, allgemeinen Charakters (Statuten, Entscheidungen, Empfehlungen, Anordnungen, Anweisungen, Reglements und ähnliches) sowie allgemeine Bekanntmachungen, Aufrufe, Verwarnungen und dergleichen werden verbindlich in beiden Sprachen (der serbokroatischen und der skipetarischen) gutgeheissen und veröffentlicht;

— Mündliche Verhandlungen und Sitzungsprotokolle von Volksausschüssen sind in beiden Sprachen zu führen und zu bestätigen; den skipetarischen Ausschussmitgliedern werden, wenn von dieser Seite kein anderer Wunsch

geäußert wird, alle für die Sitzungen bestimmten Materialien in skipetarischer Sprache zugestellt;

— Öffentliche Aufschriften (Strassennamen, Titel von Institutionen, Firmen und dergleichen) müssen in beiden Sprachen verfasst sein;

— Alle Organe, Einrichtungen und Wirtschaftsorganisationen sind verpflichtet, den Angehörigen der skipetarischen Volksgruppe den Gebrauch ihrer Muttersprache zu ermöglichen;

— Öffentliche Anklagebehörden und Gerichte müssen für die Partei, welche der skipetarischen Volksgruppe angehört, Anklageschriften und Urteile auch in der Muttersprache dieser Partei ausfolgen;

— Alle Wirtschaftsorganisationen sind verpflichtet, ihre Akten allgemeinen Charakters (Statuten, Tarifordnungen, Reglements über Hygiene und Gesundheitsschutz und dergleichen) in beiden Sprachen zu veröffentlichen. Sie müssen ferner den skipetarischen Arbeitern die Abrechnung für ihre Personaleinkommen auch in skipetarischer Sprache ausstellen;

— Alle Vordrucke und Formulare, die innerhalb des Autonomen Gebietes Verwendung finden, sind im zweisprachigen Text zu drucken;

— Um eine zweisprachige Verwaltung gewährleisten zu können, sind die Volksausschüsse und andere staatliche Organe verpflichtet, die erforderliche Anzahl von Angestellten, welche die skipetarische Sprache beherrschen, zu sichern und die übrigen Angestellten für den Verkehr mit solchen Parteien zu befähigen, die der Minderheit angehören. Bei Neuanstellungen haben diejenigen Bewerber den Vorrang, welche die skipetarische Sprache beherrschen und auch die übrigen Bedingungen erfüllen;

Bevor ich nun auf die Frage des Schul- und Bildungswesens im allgemeinen eingehe, möchte ich noch einige Worte sagen über einen in unserem Minderheitenproblem bestehenden Aspekt, der sich in erster Linie auf die grösste Volksgruppe in Jugoslawien — die skipetarische — bezieht. Das von dieser Minderheit bewohnte Gebiet Kosovo/Metohija ist nämlich als der rückständigste Teil Jugoslawiens zu bezeichnen. Im Vorkriegsjugoslawien konnte dieses Gebiet nur noch mit einigen entlegenen Bezirken Mittelbosniens und Mazedoniens verglichen werden. Hier war noch der richtige Balkan — im alten Sinne des Wortes. Hier war der Standard am niedrigsten und der Analphabetenprozentsatz am höchsten.

Das neue Jugoslawien stellte sich jedoch von Anfang an auf den Standpunkt, dass die Gleichberechtigung seiner Völker und nationalen Minderheiten zum guten Teil nur auf dem Papier bleiben muss, falls auch die wirtschaftliche Gleichheit der Völker und Minderheiten durch die gemeinsamen Anstrengungen aller Teile des Landes nicht verwirklicht wird. Die Politik der Unterstützung der unterentwickelten Gebiete unseres Landes stellt daher einen wesentlichen Bestandteil der jugoslawischen Wirtschaftspolitik im allgemeinen dar. Und weil eben stark zurückgeblieben, wurde diese Provinz von uns im Interesse ihrer rascheren wirtschaftlichen Entwicklung ständig unterstützt.

Wie im Gesellschaftsplan für wirtschaftliche Entwicklung Jugoslawiens von 1957 bis 1961 vorgesehen, wird der Bund im Zuge der wirtschaftlichen Entwicklung des Autonomen Gebiets Kosovo/Metohija Mittel im Betrag von

50 Milliarden Dinar sicherstellen für die Finanzierung bestimmter Wirtschaftsinvestitionen in diesem Gebiet (garantierte Anlagen).

Diese Mittel lässt der Bund dem erwähnten Gebiet aus dem Allgemeinen Investitionsfonds und zum Teil auch aus dem Bundeshaushalt zukommen.

Die Finanzierung von Wirtschaftsinvestitionen durch die genannten Mittel erfolgt in Form von Anleihe, die nach Verwirklichung der aus neuen Kapazitäten herrührenden Produktion nicht mehr in den Allgemeinen Investitionsfonds zurückfliessen, sondern dem Investitionsfonds des Autonomen Gebiets Kosovo/Metohija überlassen werden, was eine beachtliche, der Weiterentwicklung des erwähnten Gebiets dienende finanzielle Hilfe des Bundes darstellt.

Da das Autonome Gebiet Kosovo/Metohija wirtschaftlich unterentwickelt ist, geniesst es auch gewisse Erleichterungen im Hinblick auf die Hinterlegung von Kauttionen und Beteiligung an den durch diejenigen Investitionen entstehenden Kosten, die aus dem Allgemeinen Investitionsfonds finanziert worden sind. Die für diese Zwecke bestimmten Mittel werden vom Allgemeinen Investitionsfonds sichergestellt, und das ist wiederum eine weitere grosse Hilfe des Bundes — da andernfalls das Autonome Gebiet Kosovo/Metohija diese Ausgaben mit eigenen Mitteln bestreiten müsste.

Um die Erreichung des gesteckten Ziels zu ermöglichen, wurden bis Ende 1959 etwa 28,5 Milliarden Dinar dem Autonomen Gebiet Kosovo/Metohija zur Verfügung gestellt, und zwar aus dem Allgemeinen Investitionsfonds 26,5 Milliarden Dinar und aus dem Bundeshaushalt über 2 Milliarden Dinar (das letztere vornehmlich für geologische Forschungen für den Aufbau und Ausrüstung des landwirtschaftlichen Dienstes und für die Bekämpfung von Fluten).

Ausserdem läuft seit 1960 auch eine Sonderdotation als zusätzliche Finanzierung der öffentlichen Dienste, des gesellschaftlichen Standardes und der Tätigkeit auf dem Gebiet von Kultur und Bildung. Diese Dotation wurde für das laufende Jahr auf 3,5 Milliarden Dinar festgesetzt.

In dieser Beziehung, das heisst im Hinblick auf die wirtschaftliche Förderung einer unterentwickelten Minderheitenprovinz durch die entwickelten Teile unseres Landes sind wir über die blosser Verwirklichung der klassischen Minderheitenrechte hinausgegangen, worauf wir mit Stolz hinweisen können.

Wir sind aber, dank der Logik unserer inneren Entwicklung, noch in einer weiteren Hinsicht über die Verwirklichung der klassischen Minderheitenrechte hinausgekommen. Wir haben bekanntlich eine breitangelegte Selbstverwaltung in Gemeinde, Bezirk und Bundesland entwickelt. Umfang und Tempo dieser Entwicklung sind aus folgenden Tatsachen ersichtlich: Während im Jahre 1952 der Bund über 80 Prozent und die Gesamtheit der Selbstverwaltungskörperschaften über 20 Prozent des Netto-Nationaleinkommens verfügte, war dieses Verhältnis schon 1957 fast umgekehrt, das heisst der Bund verfügte jetzt noch über 30 Prozent und die Gesamtheit der Selbstverwaltungskörperschaften über 70 Prozent des Netto-Nationaleinkommens. Dadurch ändert sich nunmehr auch die Lage der Minderheiten ganz wesentlich, da diese im Rahmen der Selbstverwaltung und ohne jegliche Einmischung von oben über einen wachsenden Teil des Nationaleinkommens verfügen, den sie für die eigenen Erfordernisse, das heisst auch zur Förderung ihrer Kultur und ihres Schulwesens verwenden

können. Dieser im Charakter der Volkswirtschaft vor sich gehenden Veränderung kommt im Hinblick auf die praktischen Möglichkeiten der Verwirklichung der Minderheitenrechte die Bedeutung einer tiefgreifenden politischen Wandlung zu.

Aber auch im Schul- und Bildungswesen sind wir über die von den klassischen Minderheitenrechten festgesetzten Grenzen gegangen. Doch bevor ich all dies erkläre, möchte ich Ihnen, meine Damen und Herren, einige allgemeine Angaben über das, den jugoslawischen Minderheiten zugestandene Schul- und Bildungswesen vor Augen führen.

Es ist sozusagen selbstverständlich, dass alle einigermaßen bedeutsameren nationalen Minderheiten ihre eigenen Volksschulen, die grösseren Minderheiten auch eigene Mittel- und Fachschulen besitzen. Beim Gebrauch der Redewendung »einigermaßen bedeutsamere« denke ich an alle Minderheiten, bis auf diejenigen, die zahlenmässig so schwach sind, dass die Organisierung eines besonderen Schulwesens praktisch undurchführbar und zwecklos wäre.

Eigene Schule besitzen Skipetaren, Ungarn, Türken, Slowaken, Rumänen, Bulgaren, Italiener, Ruthenen und Tschechen.

Die Zahl der Schüler in den Minderheitenschulen ist heute um das Zweieinhalbfache grösser als vor dem Kriege. Die grösste Volksgruppe in Jugoslawien — die Skipetaren — hat erst nach Abschluss des letzten Krieges die ersten eigenen Schulen erhalten ebenso wie die bulgarische und die türkische Volksgruppe. Einen besonderen Erfolg erblicken wir darin, dass etwa im Jahre 1955 alle schulpflichtigen Kinder des Gebiets Kosovo/Metohija (ungefähr 120.000 an der Zahl) von den dortigen Schulen erfasst worden sind. Dieser Erfolg ist so bedeutsam, weil der Minderheitenlehrkörper für dieses Gebiet sozusagen aus dem Nichts geschaffen werden musste. Heute sind an den dortigen Schulen schon über drei tausend skipetarische Lehrer tätig.

Kinder aller bedeutenden Volksgruppen erhalten also jetzt Unterricht in der eigenen Muttersprache. Mittelschulen oder besondere Abteilungen in gemischten Mittelschulen haben Skipetaren, Ungarn, Türken, Slowaken, Rumänen, Bulgaren und Italiener. Ausserdem gibt es in einer Reihe von mittleren Fachschulen besondere Abteilungen für Skipetaren, Ungarn, Türken, Slowaken, Rumänen und Italiener. So erhalten beispielsweise die Mitglieder der skipetarischen Volksgruppe den Unterricht in ihrer Muttersprache auf mittleren Lehranstalten für Wirtschaft, Landwirtschaft, Medizin, Technik, Musik und Bergbau. Im Autonomen Gebiet Kosovo/Metohija sowie in der Autonomen Provinz Wojwodina sind höhere pädagogische Schulen tätig, in denen Lehrkräfte für Minderheitenschulen ausgebildet werden.

Auch den zu einer der vorhandenen Volksgruppen gehörenden Studenten wird für Studien auf höheren Schulen und Universitäten Unterstützung in Form von Stipendien gewährt. Die Zahl der aus dem Autonomen Gebiet Kosovo/Metohija stammenden Stipendiaten — Skipetaren und Türken — beläuft sich in höheren Schulen auf 350 und an Universitäten auf über tausendzweihundert.

Für erwachsene Analphabeten, die den Minderheiten angehören, wurden unmittelbar nach der Befreiung des Landes Analphabetenlehrgänge organisiert.

Besondere Anstrengungen erforderte wiederum das Autonome Gebiet Kosovo/Metohija, wo über 80 Prozent vom skipetarischen und türkischen Bevölkerungsteil des Lesens und Schreibens unkundig waren. Heute kann praktisch die gesamte Bevölkerung, bis auf die ältesten Jahrgänge, lesen und schreiben.

An der Ausbildung von Erwachsenen — aber auch von Jugendlichen — betätigen sich die Volksuniversitäten, die verschiedene Seminare, Kurse, Literatur-, Theater- und Musikabende veranstalten, wissenschaftliche und Dokumentarfilme vorführen und so weiter. Im Autonomen Gebiet Kosovo/Metohija werden 9 grössere und 119 kleinere mit Büchern in skipetarischer und türkischer Sprache ausgestattete öffentliche Bibliotheken unterhalten. Im Jahre 1948 wurde auch ein skipetarisches Schauspielhaus eröffnet, das nunmehr volle 12 Jahre regelmässig Vorstellungen in skipetarischer Sprache gibt und Gastspiele veranstaltet in allen grösseren Ortschaften des Autonomen Gebiets. Ausser diesem Theater, auf dem nur Berufsschauspieler wirken, sind auch sechs Dilettantengruppen tätig, die ebenfalls Theatervorstellungen geben. Auf den Spielplänen dieser Bühnen stehen bereits neun Dramen, die von einigen, aus den Reihen der skipetarischen Volksgruppe hervorgegangenen Autoren verfasst worden sind. Aber auch die ungarische und die italienische Minderheit besitzen ihre berufsmässigen Schauspielhäuser.

Die Verlagstätigkeit in den Minderheitensprachen ist bedeutend. Neben Lehrbüchern für Volks- und Mittelschulen werden auch Originalwerke von Minderheitenautoren sowie Übersetzungen jugoslawischer und ausländischer Werke in Minderheitensprachen herausgegeben.

Hier ein Beispiel über den Umfang dieser Verlagstätigkeit: für die Skipetaren wurden etwa 280 Lehrbücher in einer Gesamtauflage von 2,5 Millionen Exemplaren herausgegeben; davon sind etwa 50 Prozent aus dem serbischen Original übersetzt, während die übrigen 50 Prozent besonders für die skipetarische Minderheit in ihrer eigenen Sprache verfasst worden sind. Literatur wird ebenfalls aus denjenigen Ländern eingeführt, wo diese Sprachen zu Hause sind. Skipetaren, Ungarn und Italiener haben eigene politische Tageszeitungen und ausnahmslos alle Minderheiten eigene Wochen- und Monatsschriften. In skipetarischer Sprache erscheinen 11 Zeitschriften, in ungarischer 10, in italienischer 2 und so weiter. Programme für Minderheiten werden regelmässig von folgenden Radiostationen gesendet: Belgrad und Zagreb, ferner Novi Sad — Spezialprogramm für die Wojwodina, Pristina — Spezialprogramm für das Autonome Gebiet Kosovo/Metohija, sodann Koper — für Istrien, und schliesslich Rijeka. Alle Minderheiten besitzen eigene Kultur- und Bildungsvereine, die eine vielseitige Aktivität entfalten. Wie stark diese letztgenannte Form des nationalen Lebens entwickelt ist, geht daraus hervor, dass eine der zahlenmässig schwächsten Minderheiten — die tschechische —, die nur 35.000 Mitglieder zählt, über 31 Kultur- und Bildungsvereine mit 51 Lesestuben verfügt. Diese und die ihnen ähnlichen slowakischen Vereine sind zum »Tschechoslowakischen Bund« zusammengeschlossen. Ähnliche Vereinigungen und Verbände besitzen auch die übrigen Minderheiten.

An dieser Stelle sei noch hinzugefügt, dass die durch die zweisprachige Administration entstandenen zusätzlichen Ausgaben aus dem Bundsbudget

kompensiert werden. Aus diesem Budget kommen ferner auch die besonderen Dotierungen für die Verlags- und sonstige Kulturtätigkeit, wie zum Beispiel für die Unterhaltung der Minderheitentheater.

Und nun möchte ich noch einige Worte über Fragen grundsätzlichen Charakters sagen, die eine lebhaftige Polemik hervorrufen. Es sind dies das sogenannte »Bekenntnisrecht« und das »Elternrecht«...

Das Bekenntnisrecht für die nationalen Minderheiten Jugoslawiens ist logischerweise in der Minderheitengesetzgebung verankert. Jeder Minderheitenangehörige wird bei Volkszählung, Eintragung in die Wählerlisten, Einberufung, Eheschliessung, Geburt seiner Kinder und dergleichen nach eigener Volkszugehörigkeit gefragt. Er kann sich darüber völlig frei äussern. Objektive Kriterien — wie beispielsweise Familiennamen, Geburtsort und ähnliches — kommen hierbei nicht zur Anwendung. Der Gefragte gibt nach freiem Willen seine Volkszugehörigkeit an. Einige jugoslawischen Staatsangehörigen lehnen die Angabe der Volkszugehörigkeit ab, was ebenfalls erlaubt ist. Diese Personen werden sodann als »unentschieden« registriert. Derartige Fälle kommen bei einem Teil der bosnischen Bevölkerung mohammedanischen Glaubens vor, die das Serbokroatische als Muttersprache spricht.

Die Zugehörigkeit zu einer bestimmten nationalen Mehrheit oder Minderheit wird auch in folgende Dokumente eingetragen: Personalausweis, Geburts- und Eheurkunden, Schulzeugnisse, Soldbücher und dergleichen. Der Angehörige einer Minderheit wird auf diese Weise in die Lage versetzt, sich als solcher vor den Behörden auszuweisen, wenn er die Anwendung von Gesetzen oder Vorschriften über Minderheitensprachen in Verwaltung oder vor Gericht beantragt, das heisst wenn er etwa die Ausfolgung einer Anklageschrift oder eines Urteils auch in seiner Muttersprache verlangt, und so weiter.

Das Bekenntnis zu einer Volkszugehörigkeit und die Eintragung dieser Zugehörigkeit in verschiedene Urkunden gibt also Rechte, schafft aber keine Pflichten. Ein Minderheitenangehöriger kann wohl als solcher dies oder jenes fordern, er muss es aber nicht. Dieses Moment ist für das Schulwesen von einer gewissen Bedeutung. Eltern, die sich als Minderheitenangehörige erklärt haben, sind nicht verpflichtet, ihre Kinder in die Minderheitenschulen gehen zu lassen. Das Recht, welches man hierzulande als »Elternrecht« zu bezeichnen pflegt, wird durch das Bekenntnis zur Minderheit keineswegs beeinträchtigt. Den Eltern steht es beispielsweise völlig frei, ihre Kinder in diese oder jene, in eine Minderheits- oder in eine Mehrheitsschule zu schicken.

Diese Frage kann sich selbstverständlich in einer ausschliesslich von Minderheitenangehörigen bewohnten Ansiedlung oder Gemeinde nicht stellen. Dank der Entwicklungsstufe unserer lokalen Selbstverwaltung wird die Minderheitenbevölkerung hier, unterstützt durch die höheren Organe, nur eine Minderheitsschule organisieren. In dem gemischten Ortschaften jedoch kommt das Elternrecht zur Geltung.

Und so gelange ich auf ein Gebiet, wo ein Streit in der Frage der in Kärnten lebenden slowenischen Minderheit entbrannt ist.

Erst vor kurzem habe ich in der Zeitschrift »Der Donaauraum« einen unter der Überschrift »Die Kärntner Minderheitenfrage als Rechtsproblem« veröf-

tentlichten Artikel von Herrn Felix Ermacora gelesen. Ich möchte mich hier mit dem mir persönlich leider unbekanntem Verfasser nicht in eine Polemik einlassen, muss aber doch auf einige Elemente eingehen, durch welche die ganze Frage eine gewisse Verschärfung erfahren hat. Der Autor des erwähnten Aufsatzes kommt nämlich nach eingehenden Betrachtungen zu dem Schluss, dass sich nunmehr die Frage stellt, »ob man zu totalitären Massnahmen greifen soll, um die innere Schwäche einer Minderheit beheben zu helfen«. Das heisst aber mit anderen Worten: Soll man auf eine Minderheit den Druck zugunsten derselben ausüben oder, genauer gesagt, sollen die zu einer Minderheit sich bekennenden Eltern gezwungen werden, ihre Kinder auch dann in der Minderheitensprache erziehen zu lassen, wenn sie dies von sich aus gar nicht verlangen.

Die jugoslawische Praxis gibt auf diese Frage eine der möglichen Antworten, und zwar — unserer Ansicht nach — die beste, die demokratischste Antwort. Und diese lautet: Das Recht der Eltern, ihren Kindern die gewünschte Erziehung angedeihen zu lassen, das an sich zwar nicht als ein unantastbares Recht betrachtet werden kann, braucht jedoch weder durch administrative Massnahmen zugunsten der Minderheit geschmälert zu werden, noch kann die Minderheit vom Ausüben dieses Rechts irgendeinen kollektiven Schaden leiden, sofern sich die Mehrheit gegenüber der Minderheit so verhält, dass die zu einer nationalen Minderheit gehörenden Eltern keinen Anlass sehen, ihre Kinder vom Besuch der Minderheitsschule — das heisst einer Schule, wo der Unterricht in der Muttersprache der Schüler erteilt wird — abzuhalten.

Die Frage der nationalen Minderheit ist in dieser Hinsicht eine Frage der Mehrheit. Das Verhältnis der Mehrheit zu den nationalen Minderheiten ist im neuen Jugoslawien ein solches, dass heute alle Volksgruppen die eigenen Schulen in Anspruch nehmen.

Bei der Abfassung dieses Vortrags habe ich alle unsere Sachverständigen für Minderheitenfragen sowie einige in die Bundesnationalversammlung gewählte Minderheitenvertreter konsultiert und dabei nur einen einzigen, schon 10 Jahre zurückliegenden »negativen« Fall entdeckt. Eine kleine, in Montenegro liegende, rundum vom serbischen Element umgebene skipetarische Ansiedlung kam damals auf den Gedanken, die Errichtung einer serbischen Schule zu verlangen. Diese Forderung wurde mit dem Hinweis begründet, die Kinder brauchten die Kenntnis der serbischen Sprache, »fürs Leben«. Nachdem sich dieser Fall zu einer kleinen Affäre ausgewachsen hatte, kamen Funktionäre aus der Landeshauptstadt ins Dorf, um diese Frage an Ort und Stelle zu regeln. Und sie wurde schliesslich mit der Errichtung einer zweisprachigen Schule gelöst.

Seither sind, wie gesagt, schon 10 Jahre vergangen. Heute dominiert in ganz Jugoslawien der Grundsatz, dass Minderheitsschulen zweisprachig sein sollen. Die Erziehung in der eigenen Muttersprache zu geniessen, dazu sind die Minderheitenangehörigen berechtigt, eine bestmögliche Kenntnis der Mehrheitssprache zu erlangen, dazu sehen sie sich genötigt. Macht die Schule die Minderheitenkinder mit der Mehrheitssprache nicht genügend vertraut, dann benachteiligt und behindert sie diese Kinder bei weiterem Stu-

dium auf Fach- und Hochschulen sowie bei der künftigen Arbeit in verschiedenen Unternehmen und anderen Diensten.

Eine Ausnahme bilden in dieser Beziehung die italienischen Schulen in der ehemaligen Zone »B« des Freien Territoriums von Triest, das heisst die Schulen in Koper (Capo d'Istria), Izola und Piran. In diesem Gebiet, wo uns durch das Londoner Abkommen von 1953 die Hände gebunden sind, wird der Gesamtunterricht in italienischer Sprache erteilt und das Slowenische nur als Sondergegenstand gelehrt. So wird es dort auch in Zukunft bleiben müssen.

Sonst ist man heute überall bestrebt, allmählich den zweisprachigen Unterricht in den Minderheitsschulen einzuführen, was die Minderheitsschulen noch attraktiver für die Eltern macht.

Die Frage der Minderheitensprache, in der Unterricht erteilt wird, ist grundsätzlich in der Weise gelöst worden, dass in den Minderheitsschulen die Schriftsprache des Mutterstaates gebraucht wird. Dieses Problem stellte sich beispielsweise im Zusammenhang mit der rumänischen Volksgruppe. Diese nationale Minderheit spricht einen rumänischen Dialekt, der von der rumänischen Schriftsprache, so wie sie etwa in Bukarest geschrieben und gesprochen wird, ziemlich stark abweicht. Von der Auffassung ausgehend, Sprache ist Sprache und Dialekt ist Dialekt, haben wir mit Hilfe rumänischer Intellektueller und durch Einfuhr rumänischer Bücher den Unterricht in der rumänischen Schriftsprache eingeführt. So werden heute die Kinder unserer rumänischen Minderheit in derselben Sprache erzogen wie ihre Altersgenossen in Rumänien.

Ich erwähne dies aus dem Grunde, weil hier in Österreich die Frage, welche Einstellung zum lokalen, in Kärnten gesprochenen und von mancher Seite als »windische Sprache« bezeichneten slowenischen Dialekt eingenommen werden soll, noch immer nicht bereinigt ist — ebenso wie in Italien, wo man die slowenischen Dialekte in Veneter Slowenien und Resien falsch zu beurteilen pflegt.

Die Frage der Verwirklichung des Elternrechts hat sich also bei uns im neuen Jugoslawien als politisches Problem nicht gestellt.

Worin liegt nun der Hauptgrund hierfür? Er ist in der Tatsache zu suchen, dass das Verhältnis der Mehrheit gegenüber den Minderheiten so beschaffen ist, dass es jeder Volksgruppe das Gefühl der tatsächlichen Freiheit und Gleichberechtigung gibt. Die Anwendung des Prinzips der Zweisprachigkeit in Verwaltung, Schulwesen, bei Gericht und anderorts hat in den mehrsprachigen und Minderheitengebieten eine solche Atmosphäre geschaffen, in der sich keine nationale Minderheit »wie in einem fremden Land« fühlt. Der Minderheitenangehörige sieht die Strassen- und Dorfnamen in seiner Muttersprache geschrieben, der Milizmann an der Strassenkreuzung spricht seine Sprache, auf der Gemeindeanschlagtafel hängen auch in seiner Sprache verfasste Verlautbarungen; der Minderheitenangehörige kann sich in Ämtern und bei Behörden in seiner Muttersprache verständigen, in dieser Sprache gedruckte Zeitungen öffentlich kaufen, ohne dabei von irgendwem eine abfällige Bemerkung wegen seiner Minderheitenzugehörigkeit zu hören; er kann in der Fabrik in der Muttersprache sprechen; im Arbeiterrat und im Verwaltungsausschuss sitzen auch seine Volksgenossen, ist er ein Bauer, dann sind auch

seine Leute in der Leitung der landwirtschaftlichen Genossenschaft; die Gemeinderäte sind derselben Abstammung wie er, der Abgeordnete ist sein Volksgenosse; sein Sohn dient — allen übrigen gleichgestellt — in der Armee und kann dort auch zu höheren Dienstgraden aufrücken. Aus welchem Grunde sollte dann ein Minderheitenangehöriger zögern, sich zu seiner Volksgruppe zu bekennen und seine Kinder in die Minderheitsschule zu schicken?

Während meines Besuches im Bezirk Subotica, den ich zum besseren Kennenlernen der augenblicklichen Lage der ungarischen Minderheit unternahm, konnte ich einen sehr schönen Beweis für den Erfolg unserer Minderheitenpolitik im Bezug auf die Anwendung des Elternrechtes finden. Und dieses Beispiel besteht darin, dass heute die serbokroatischen Schulen von zwei — und die ungarischen von dreimal soviel Kindern besucht sind als vor dem Kriege.

Nun ist die doppelte Zahl der serbokroatischen Kinder teilweise dadurch zu erklären, dass die ehemals schwäbisch-deutschen Dörfer von Montenegrinern besiedelt worden sind, wogegen es keine neue von aussen Kommenden ungarischen Siedler im Bezirk gibt. Die dreifache Zahl der ungarischen Kinder kann demnach nur durch das Wirken zweierlei Faktoren zurückgeführt werden; die Abwesenheit jeder Diskrimination hinsichtlich der Sorge für das Schulwesen der Minderheit (Bauten, Lehrer, usw.) und das Vorhandensein solcher allgemeiner Bedingungen, in denen die Eltern keinerlei ökonomisch oder politisch unangenehme Folgen zu befürchten haben, falls sie ihr Elternrecht derart ausüben, dass sie ihre Kinder in Minderheitsschulen einschreiben.

Das Ausüben des Elternrechtes entspricht deshalb bei uns zugleich den Bedürfnissen und Aspirationen der Minderheit als kollektives Wesen. Es entspricht aber zugleich den Interessen der Mehrheit, weil es den Interessen der Gesamtbevölkerung entspricht. In der Muttersprache wird jedes Kind schneller und besser fortschreiten und deswegen wird ein entwickeltes Schulwesen in Minderheitssprachen als ein wesentliches Hilfsmittel für die Förderung des kulturellen Aufstieges des ganzen Landes betrachtet. Kurz gefasst: Unsere Politik den Minderheiten gegenüber ist das Gegenteil einer Assimilationspolitik. Sie führt zu einer neuen Blütezeit ihrer Kulturen and dadurch zu einer Bereicherung des kulturellen Lebens in unserer gemeinsamen Heimat.

Die Frage der Minderheit ist — wie bereits festgestellt — eine Frage der Mehrheit. Die Mehrheit hat bei uns eine solche Atmosphäre für die Minderheit geschaffen, dass die Minderheitenfrage als solche sozusagen nicht mehr vorhanden ist. Die Minderheiten sind in das allgemeine nationale Leben als natürlicher Bestandteil unserer Gemeinschaft eingeschaltet worden. »Die Einheit Jugoslawiens« — so wird im Programm des Bundes der Kommunisten Jugoslawiens festgestellt — »ist einzig und allein auf der Grundlage der freien nationalen Entwicklung und der vollen Gleichberechtigung der Serben, Kroaten, Slowenen, Mazedonier und Montenegriner sowie der nationalen Minderheiten möglich«.

Eine solche Einheit ist auch erreicht worden. Sie ist kein Wunschtraum mehr, sondern eine Wirklichkeit, die im Zeitabschnitt von 1948 bis 1953 —

das heisst in den Jahren des von den Ostblockländern auf Jugoslawien ausgeübten ausserordentlich starken Drucks — eine eklatante Bestätigung gefunden hat.

Die Mutterländer der beiden grössten Volksgruppen in Jugoslawien, das heisst der skipetarischen und der ungarischen Minderheit, nahmen an der gegen Jugoslawien ausgeübten Pressuren aktiv teil. Das gleiche gilt auch für einige kleinere Volksgruppen, wie die slowakische, bulgarische, rumänische, tschechische, rutenische und polnische. Man wird mir sicherlich glauben, wenn ich hier sage, dass in den erwähnten Jahren der östliche Block sehr grosse Hoffnungen in diese Minderheiten gesetzt und nach Kräften danach getrachtet hat, wenn auch nur einen Teil derselben für den Widerstand gegen uns zu gewinnen und dazu zu verleiten, Jugoslawien von innen zu untergraben. Alle östlichen Radiostationen riefen täglich in ihren stundenlangen Programmen diese Minderheiten in ihren Sprachen zum Kampf gegen unser Land auf. Es geschah aber ein Wunder: die vom Ostblock erwarteten Taten blieben gänzlich aus! Der auf Jugoslawien ausgeübte wirtschaftliche und militärische Druck hat uns grosse Schwierigkeiten bereitet und die beiden Dürrejahre von 1950 und 1952 hatten unser Land an die Schwelle der Hungersnot gebracht, doch hielten die Minderheiten zusammen mit der Mehrheit allen diesen Versuchungen tapfer stand und Jugoslawien ging aus diesen Jahren der schweren aussenpolitischen Krise noch fester geeint als früher hervor.

Durch diese Erfahrung werden all diejenigen dementiert, die auf dem Standpunkt stehen, die innere Einheit sei nur in einsprachigen, nur von einem Volk bewohnten Ländern möglich. Doch indem sie eine derartige Theorie vertreten, geben diese Menschen auch ungewollt zu, wie wenig sie imstande sind, die bereits überlebten engnationalistischen Auffassungen über Politik abzutun.

Nationale Minderheiten sind kein Übel, kein Unglück, da sie bei der Befolgung einer richtigen Politik seitens der Mehrheit kein Hindernis für Einheit und Fortschritt des Landes bilden können.

Nationale Minderheiten stellen weder ein Übel noch ein Unglück dar, sondern weisen sogar gewisse Vorzüge auf, wenn man sie von einem modernen, konsequent demokratischen und internationalistischen Standpunkt aus betrachtet. Die Welt wird nicht für alle Zeiten in einzelne Staaten aufgeteilt bleiben können, die durch feste, eine freie wirtschaftliche und kulturelle Völkerzusammenarbeit behindernde Staatsgrenzen voneinander getrennt sind. Die heutige Entwicklungsstufe der Produktivkräfte macht die allmähliche Beseitigung der Grenzen und den Zusammenschluss aller Völker in eine künftige Weltgemeinschaft zum Gebot. So ist es auch kein Zufall, dass die Tendenzen nach wirtschaftlicher Integration besonders in Europa so stark sind.

Nationale Minderheiten bieten uns die Möglichkeit, bewusst auf moralisch-politischem Gebiet in dieser Richtung zu wirken und somit die zwischen den Völkern liegenden moralisch-politischen Grenzen schrittweise zu beseitigen.

Von diesem Standpunkt ausgehend, haben wir in Jugoslawien etwas Neues unternommen. Wir sind nämlich dazu übergegangen, die Mehrheit mit den nationalen Minderheiten und somit auch mit manch einem Nachbarland noch

besser vertraut zu machen. Diese Politik wird durch Einführung von Minderheitensprachen in die auf den Gebieten mit gemischter Bevölkerung liegenden Mehrheitsschulen verwirklicht. Da die praktischen sowie die organisations- und kadermässigen Bedingungen hierfür nicht überall gleich sind, so wird auch dieses Prinzip nicht im ganzen Land uniform verwirklicht. In einigen Gegenden ist man aber damit schon ziemlich weit fortgeschritten.

Ein gutes Beispiel dafür bietet der im ungarisch-österreichisch-jugoslawischen Grenzdreieck gelegene Bezirk Murska Sobota, wo in diesem Jahr sogar der zweisprachige Unterricht eingeführt worden ist. Unter Berücksichtigung unterschiedlicher Ortsverhältnisse und objektiver Möglichkeiten wurden die dortigen Schulen in drei Typen eingeteilt, u. zw.: a) Schulen mit einem vollständigen zweisprachigen Unterricht; b) Schulen mit einer teilweisen Zweisprachigkeit; c) Schulen mit ungarischer Sprache als Unterrichtsgegenstand. Der vollständige zweisprachige Unterricht wurde in fünf Schulen für die erste Klasse eingeführt; die Schüler beider Nationalitäten — das heisst der slowenischen und der ungarischen — sind zusammen in einem Raum untergebracht und die Lehrer sprechen mit ihnen abwechselnd in beiden Sprachen. Jedes Kind lernt zunächst in der eigenen Muttersprache schreiben und lesen. Auf Grund der bisher erzielten Resultate ist zu erwarten, dass die Kinder dieser Klasse bis zum Abschluss des Schuljahrs das Lesen und Schreiben in beiden Sprachen erlernen werden. Der zweisprachige Unterricht wurde in zwei anderen Schulen auch für die zweite Klasse, in drei Schulen sogar für alle Klassen eingeführt. Fünf Schulen führten den teilweisen zweisprachigen Unterricht für die erste Klasse ein. Auch diese Klassen sind der nationalen Zugehörigkeit ihrer Schüler nach gemischt; hier hängt es von der Mehrheit der Schüler ab, welcher Sprache der Vorrang gegeben werden soll. In diesen Schulen erfolgt der Unterricht in einer Sprache, in der Muttersprache der Schülermehrheit, während die ganze Unterrichtsmaterie in etwas zusammengeprägter Form noch einmal in der anderen Sprache wiederholt wird. In allen übrigen, das heisst in den ausschliesslich von slowenischen Kindern besuchten Schulen gilt die ungarische Sprache als obligatorischer Gegenstand. Diese Sprache ist aber auch in der Lehrlingsschule und der Bezirks-Lehrerbildungsanstalt obligatorisch.

Nun liegt das Endziel dieser Massnahmen darin, die Zweisprachigkeit an allen, in Gebieten mit gemischter Bevölkerung sich befindenden Schulen durchzuführen.

So werden am Ende dieser Entwicklung, welche zweisprachige Schulen sowohl für die Minderheit als auch für die Mehrheit anstrebt, alle Schulen identisch sein. Die in den Bezirken mit gemischter Bevölkerung lebenden Kinder sollen mit Hilfe der Schule die beiden Sprachen beherrschen und die beiden Kulturen kennenlernen. Und da es sich um Sprachen und Kulturen zweier Nachbarländer handelt, wird diese Bevölkerung künftig eine ideale Brücke für die moralisch-politische Annäherung der Nachbarvölker darstellen.

Man muss also angesichts der heutigen Realität immer mehr zu der Erkenntnis gelangen, dass die nationalen Minderheiten auf jeden Fall Gelegen-

heit zur Förderung gutnachbarlicher Länderbeziehungen bieten. Alles Gute, das für eine nationale Minderheit getan wird, wirkt sich in deren Mutterland positiv aus. Durch ein loyales Verhalten gegenüber den Minderheiten werden die internationalen Beziehungen in positiver Richtung entwickelt — in Richtung der friedlichen Koexistenz zwischen Ländern, ungeachtet der noch so grossen Unterschiede in ihren politischen und Gesellschaftsordnungen.

Ein gutes Beispiel hierfür bieten die italienisch-jugoslawischen Beziehungen. Die verhältnismässig zufriedenstellende Behandlung der Minderheitenfrage in Italien und die in Jugoslawien befolgte Minderheitenpolitik haben zur Verbesserung der Beziehungen zwischen den beiden Ländern viel beigetragen. Eine der Folgen dieser Verbesserung der Nachbarbeziehungen war, dass die italienisch-jugoslawische Grenze heute weit geöffnet ist. Die in einem auf beiden Seiten der Grenze je 10 Kilometer breiten Grenzgürtel lebende Bevölkerung erhält besondere Grenzpassierscheine, die den Inhaber zum viermaligen Grenzübergang pro Monat mit je drei Tagen Aufenthalt im Nachbarland berechtigen. Auf diese Weise ist das Überschreiten der Grenze zu einer ganz einfachen Angelegenheit geworden. Nunmehr gehen die Grenzübergänge schon in die Millionen. Die auf italienischer Seite lebenden Städter kommen zu uns aufs Dorf oder in die Natur genau so leicht und einfach, wie jeder andere Städter, der sich im eigenen Land aufs Dorf oder in die Natur begibt. Die Dorfbevölkerung geht wiederum in die jenseits der Grenze liegenden Städte, wie es eben jede andere Dorfbevölkerung innerhalb des eigenen Landes tut. Beiderseits der Grenze kann man heute die beiden Sprachen hören und in öffentlichen Lokalen da und dort slowenische und italienische Lieder singen hören...

Da haben wir eine Grenze, die im Schwinden begriffen ist!

All dies ist, meiner Überzeugung nach, auch an der jugoslawisch-österreichischen Grenze verwirklichtbar. Ja, der Augenblick dürfte nicht mehr weit sein, da es durch gemeinsame Anstrengungen doch gelingen wird, die gleichen Zustände auch an dieser Grenze zu ermöglichen und damit einen grossen Beitrag zu leisten — nicht nur zur Weiterentwicklung der gutnachbarlichen Beziehungen zwischen unseren beiden Ländern, sondern auch zur internationalen Verständigung und Festigung des Friedens in diesem Teil der Welt.

Summary: The Position of the national Minorities in Yugoslavia

A lecture given by the President of the Foreign Affairs Committee of the People's Assembly of Yugoslavia Dr Aleš Bebler on June 14, 1960, before the Society for Foreign Affairs.

(In lieu of the summary we publish the last part of the lecture by Dr Bebler in the English translation. In the first part he discusses the position of national minorities in Yugoslavia and the general features of the Yugoslav policy towards them.)

And now I should like to say a few words about problems of principle that have aroused a lively discussion. They are the so-called »right of determination« (Bekenntnisrecht) and »parental right« (Elternrecht)...

The right of determination for the national minorities in Yugoslavia is logically provided for by the legislation on the minorities. At general census, vote registration, conscription for the army, marriage, birth of a child and the like every member of the national minority is asked about his own nationality*. He is completely free to express his opinion on these matters. Objective criteria — such as family names, places of birth and the like — are not taken into consideration here. The person thus interrogated states of his own free will his national allegiance. Some Yugoslav citizens decline to state their nationality, which is also allowed. Such persons are then registered as »undecided«. Such cases are to be found with a part of the Bosnian population professing Islamic faith and speaking the Serbo-Croat as their mother tongue.

The allegiance to a national majority or minority is also entered in the following documents: identity card, birth and marriage certificates, school reports, employment cards and the like. A member of a minority is thus in a position to deal as such with the authorities when demanding the application of laws or regulations concerning the minority language in the administration or in the court of justice, i. e., when demanding that an indictment or a sentence is formulated also in his mother tongue, etc.

The allegiance to a nationality and the entering of this allegiance in various documents provides, therefore, certain rights without entailing any duties. A member of a minority as such is completely free to demand certain things, yet he is not compelled to do so. This circumstance acquires a certain importance in the schools. Those parents who have stated their allegiance to a national minority are not bound to send their children to minority schools. The right which in this country goes under the name of »parental right« is in

* Throughout this lecture »nationality« means membership of an ethnical group as opposed to »citizenship«, allegiance to a state.

no way impaired by the allegiance to a minority. The parents, e. g., are absolutely free to send their children to this or that school, to a minority or to a majority one.

This problem, clearly, cannot emerge in a settlement or community which is inhabited exclusively by a national minority. Owing to the development stage reached by our local self-government the minority population, supported by the higher organs, will in this case organise only a minority school. It is in places with mixed population that the parental right assumes its importance.

And so I have reached a ground where a dispute is raging as regards the Slovene minority living in Carinthia.

Only recently I have read an article by Mr. Felix Ermacora published in the review »Der Donauraum« under the title »The Carinthian Minority Question as a Legal Problem«. I have no desire here to start an argument with the Author, whom, I am sorry to say, do not know personally, yet I should like to discuss certain points through which the whole problem has assumed an additional sharpness. The Author of the above mentioned article, after extensive considerations, has reached the conclusion that already the question poses itself »whether totalitarian measures should be taken in order to help remove the internal weakness of a minority.« And this means in other words: Should pressure be brought to bear on a minority for its own good or, to put it more clearly, should those parents who have stated their allegiance to a minority be compelled to let their children go to a minority school even if this is not their desire at all.

The Yugoslav practice supplies to this question one of the possible answers, an answer which — according to our view — is the best and the democratic one. Here it is: The right of parents to let their children enjoy their desired education, which by itself cannot be considered to be an inviolable one, need not be impaired through administrative measures in favour of the minority nor can the minority suffer any collective damage resulting from the implementation of this right, as long as the behaviour of the majority toward the minority is not such as to give the minority parents any reason to prevent their children from visiting a minority school, i. e., such a school where instruction is conducted in the mother tongue of the pupil.

The problem of national minorities becomes in this respect a problem of the majority. In the post-war Yugoslavia the attitude of the majority towards national minorities implies that all national groups demand their own schools to-day.

During the preparation of this lecture I consulted all our experts on minority problems as well as some minority deputies in the Federal Assembly and discovered only one »negative« case that had taken place as far back as ten years ago. A small Shkipetari settlement in Črna gora, completely surrounded by the Serbian population, decided at that time to demand the establishment of a Serbian school. This demand was accompanied by a motivation that the children needed the knowledge of the Serbian language »for life«. After this case had grown into a small affair, the village was visited by

officials from the capital of the republic who came to settle this question on the spot. Finally it was solved by the erection of a bilingual school.

Since then, as I have stressed, ten years have already elapsed. The principle according to which the minority schools should be bilingual has been established now throughout Yugoslavia. Members of a minority are entitled to the education in their own language, the best possible knowledge of the majority language, however, is a necessity for them. If the school does not give minority children a sufficient grounding in the majority language, it lessens their chances during subsequent studies at vocational and high schools and in various enterprises and other jobs.

An exception in this respect are the Italian schools in what used to be the Zone »B« of the Free Territory of Trieste, i. e. the schools at Koper, Izola and Piran. In this territory, where our hands are bound by the London Treaty concluded in 1954, the instruction is entirely in the Italian language and the Slovene language is taught only as a separate subject. This arrangement will have to remain in force there also in the future.

In general, however, one is trying to introduce gradually a bilingual instruction in the minority schools which makes them even more attractive for the parents.

The problem of the minority language in which the instruction is conducted has been basically solved in such a way as to introduce in the minority schools the literary language of the mother country. This problem emerged, for instance, with the Rumanian national group. This national minority speaks a Rumanian dialect which differs considerably from the Rumanian literary language as it is written and spoken in Bucharest. Assuming that language is language and dialect is only dialect, we established the instruction in the Rumanian literary language with the help of the Rumanian intellectuals and through importation of Rumanian books. Thus the children of our Rumanian minority are being educated to-day in the same language as their contemporaries in Rumania.

I have mentioned this because here, in Austria, the question what attitude should be taken toward the local Slovene dialect, spoken in Carinthia and designated by many as »windische Sprache«, is still unsettled — as in Italy where erroneous views on the Slovene dialects in the Slovenska Benečija and Rezija are common.

Therefore, the question of implementing the parental right in the new Yugoslavia has not emerged as a political problem.

Where is the basic explanation for this? It is to be found in the fact that the attitude of the majority toward the minority is such as to create a feeling of actual freedom and equality with every national group. The implementation of the principle of two languages in administration, schools, courts and elsewhere in bilingual and minority regions has created such an atmosphere in which no national minority has the feeling »to live in a foreign country.« The member of the minority can see street and place names written in his mother tongue, on the municipal board are stuck notices also in his language; the member of the minority can use his language in offices and before the authorities, he can openly buy newspapers in this language without running

the risk of hearing chance remarks about his minority status; he can speak his own language in the factory; in the workers' council and the managing board sit also his nationals, and if he is a farmer, his people compose the leadership of the agricultural co-operative; the local councillors are of the same origin as he and the deputy speaks his language; his son serves — equal to all others — in the army and there he can also reach higher ranks. Why should then a member of a minority group hesitate to state his adherence to a national minority and to send his children to a minority school?

During my visit in the district of Subotica, which I made in order to get a better insight into the present position of the Hungarian minority, I was able to find a very good evidence for the success of our minority policy as regards the implementation of the parental right. And this evidence is based on the fact that the Serbo-Croat schools to-day are attended by twice as many children than before the war, while the number of pupils attending Hungarian schools has trebled.

Now the doubled number of Serbo-Croat pupils can partly be explained by the former Swabian-German villages having been settled by Montenegrins, whereas no new Hungarian settlers had entered the district. The trebled number of Hungarian pupils can therefore be explained only by the influence of two factors, the lack of any discrimination in the care for the minority schools (building, teachers, etc), and the presence of such general conditions under which the parents need not fear any economically or politically unpleasant consequences if they make use of their parental right and send their children to minority schools.

The implementation of parental right therefore corresponds in our country at the same time to the needs and aspirations of the minority as a collective body. But it also corresponds to the interests of majority since it corresponds to the interests of the entire community. Every child will progress better and faster in his own mother tongue and therefore a well-developed network of schools in minority languages is considered an essential means for raising the cultural level of the whole country. In short: Our policy toward the minorities is the opposite of an assimilation policy. It contributes toward an outflowering of their culture and accordingly to an enrichment of the cultural life of our whole country.

The minority problem — as we have already stated — is a problem of the majority. In our country the majority has created such an atmosphere for the minority that the minority problem as such has practically ceased to exist. The minorities have been incorporated into the general national life as a natural component of our community. »The unity of Yugoslavia,« is stated in the programme of the Union of Communists of Yugoslavia, »is solely and exclusively based on the free national development and complete equality of the Serbs, Croats, Slovenes, Macedonians and Montenegrins as well as of the national minorities.«

Indeed, such a unity has been achieved. It is no dream any longer, but a reality that in the period 1948 till 1953 — i. e. in the years when Yugoslavia

was subjected to an extremely strong pressure from the eastern bloc countries — experienced a triumphal confirmation.

The mother countries of the two largest minority groups in Yugoslavia, the Shkipetar and the Hungarian minorities, took active part in the pressure exerted against Yugoslavia. The same goes also for some other smaller groups, like the Slovak, Bulgarian, Rumanian, Czech, Ruthenian and Polish ones. I shall certainly be believed if I say here that in those years the eastern bloc set a very great store by these minorities and did everything to win at least a part of them for the resistance against us and induce them to undermine Yugoslavia from within. All the eastern radio stations in their interminable broadcasts appealed to these minorities in their languages to start fighting against our country. But a miracle happened: none of those actions the Eastern bloc awaited took place! The economic and military pressure, brought to bear upon Yugoslavia, caused us great difficulties, and the two drought years, 1950 and 1952, pushed our country to the brink of hunger, but the minorities together with the majority braved all these trials and Yugoslavia emerged from these years of severe crisis in her foreign policy more united than ever before.

This experience is a refutation of all those who advocate the view that internal unity is possible only in monolingual countries inhabited by a single nationality. But while defending this theory such people unwittingly admit their incapability to overcome their obsolete narrow nationalistic conceptions.

National minorities are no evil, no calamity, since they represent no obstacle to the unity and progress of the country if the majority pursues a right policy.

National minorities represent neither an evil nor a calamity, but on the contrary create even certain advantages if they are considered from a modern, consequently democratic and internationalist point of view. The world will not remain divided forever in single states, separated by fixed borders which obstruct a free economic and cultural co-operation among nations. The present stage in the development of the productive forces makes the gradual abolition of borders and the bringing together of all nations in a future world community a necessity. Therefore it is no coincidence that the striving after an economic integration is so strong especially in Europe.

The national minorities offer us an opportunity for a conscious moral and political effort in this respect in order to achieve a gradual removal of the moral and political frontiers dividing the nations.

Starting from this point of view, we, in Yugoslavia, have undertaken something new. We have namely made possible for the majority to get even more acquainted with the national minorities and thus also with many a neighbouring country. This policy is realised through the introduction of minority languages in majority schools situated in regions with a mixed population. Since the practical and organisational conditions as well as availability of teachers are not everywhere the same, this principle cannot be uniformly carried out throughout the country. In some districts, however, fairly good results have already been achieved.

A good case in point is the district of Murska Sobota, situated in the Hungarian-Austrian-Yugoslav border triangle, where even bilingual instruction has been introduced this year. According to various local conditions and objective possibilities the schools there could be divided into three categories:

- a) schools with complete bilingual instruction;
- b) schools with partly bilingual instruction;
- c) schools with the Hungarian language as a subject.

Complete bilingual instruction was introduced in five schools for the first grade. The pupils of both nationalities — i. e. the Slovene and the Hungarian — are gathered together in a room and the teachers speak with them alternately in both languages. Each child learns at first to write and read in his own mother tongue. On the strength of the results achieved so far it is reasonable to expect the children of this grade to learn how to read and write in both languages by the end of the school year. Bilingual instruction has been introduced into two other schools also for the second grade, and into three schools even for all grades. Five schools have introduced a partial bilingual instruction for the first grade. These grades, too, are mixed according to the nationality of their pupils. Here it depends from the majority of pupils which language is going to be given priority. In these schools the instruction is conducted in one language, i. e. in the mother tongue of the school majority, but the whole curriculum is then repeated in a somewhat condensed form in the other language. In all other schools, i. e. in those schools that are attended exclusively by Slovene children, the Hungarian language is taught as a compulsory subject. This language is also compulsory in the apprentices' school and the district teachers' college.

The final aim of these measures is to introduce bilingual instruction into all schools situated in a region with mixed population.

Thus at the end of this development, which promotes bilingual schools both for the minority and majority, all schools will become equal. The children living in the districts with mixed population should master both languages and get acquainted with both cultures with the help of the school. And since they are languages and cultures of two neighbouring countries, this population will in the future become an ideal bridge morally and politically spanning the neighbouring nations.

In view of the present reality there should be a growing realisation that the national minorities, at any rate, offer an opportunity to further good neighbourly relations between countries. All good that is done for a national minority produces a positive reaction in its mother land. Through a loyal attitude toward the minorities the international relations tend to develop in a positive direction — in the direction of a friendly co-existence among nations, no matter how great are the differences of their political and social systems.

A good case in point are the Italian-Yugoslav relations. A relatively satisfactory treatment of the minority problem in Italy and the Yugoslav minorities policy have contributed a great deal toward the improvement of relations between the two countries. One of the consequences of this improvement of neighbourly relations was the fact that the Italian-Yugoslav border

is wide open to-day. The population living in a 10-kilometre zone on both sides of the border is provided with special border passes entitling the bearer to cross the border four times a month and stay on the other side for three days on each trip. Thus the crossing of the border has become an everyday occurrence. So far there have been millions of such crossings. The townspeople living on the Italian side are visiting our villages and enjoying our scenery as easily and simply as any other townspeople going to the countryside in their own country. And the village population again visits towns on the other side of the border as do villagers in their own country. On both sides of the border one can hear to-day both languages being spoken as well as Slovene and Italian songs being sung in public places . . .

This is a border that is in the process of disappearing!

I am confident that all this can also be realised on the Yugoslav-Austrian border. Indeed, the time should not be far when through common efforts we have succeeded to create the same conditions along this border, too, and thus contribute largely not only towards a further development of good neighbourly relations between our two countries, but also towards international understanding and strengthening of peace in this part of the world.

Tržaško vprašanje od aprila 1948 do maja 1952 *

Dr. Janko Jeri, znanstveni sodelavec

X. poglavje: TRISTRANSKA IZJAVA 20. MARCA 1948 IN NJENO OZADJE

1.

Že ob rojstvu zamisli internacionalizacije ozemlja je bilo mnogo razpravljanih o tem, ali bo taka tvorba sposobna za normalno, samostojno gospodarsko življenje. Jugoslovanski predstavniki so pri tem opozorili na težave, ki bodo posledica nenaravne meje med Trstom in njegovim neposrednim zaledjem v Jugoslaviji, vendar pa bi jih bilo moč bistveno olajšati s tako gospodarsko politiko, katere izhodišče bi bila tesna in prijateljska gospodarska kooperacija med Trstom in zlasti njegovim neposrednim jugoslovanskim zaledjem. V ekspozeju pred posebno komisijo¹ Sveta zunanjih ministrov, ki naj bi in loco proučila finančni položaj internacionaliziranega ozemlja, je šef jugoslovanske delegacije dr. M. Bartoš (26. januarja 1947) razložil široke možnosti trgovinske izmenjave med cono A STO in Jugoslavijo, ki bi lahko izvažala hrano, živinsko krmo, premog, les, gradbeni material in drugo, uvažala pa industrijske izdelke, saj je bila Jugoslavija, v kateri je bila v toku dinamična obnova v vojni opustošene dežele, zelo zainteresirana na čim tesnejšem sodelovanju s tržaško industrijo², kakor tudi glede uporabe tržaškega pristanišča, ker so bile pristaniške naprave na Reki med vojno hudo poškodovane. Deklaracija, ki so jo nato sprejeli na zasedanju Sveta zunanjih ministrov (od 10. marca do 24. aprila 1947 v Moskvi) glede finančnih vprašanj internacionaliziranega ozemlja določa,

* Objavljeni poglavji sta odlomek iz knjige »Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni«, ki obravnava povojno reševanje tržaškega vprašanja do sklenitve londonskega sporazuma (5. oktobra 1954). Kakor pravi pisec v predgovoru knjige »se rekonstrukcija te diplomatsko-zgodovinske geneze opira predvsem na publicirano dokumentacijo, na sorazmerno zajetno literaturo, objavljeno v obeh neposredno prizadetih državah (še posebno v Italiji) in v svetu po zadnji vojni (memoarni zapiski nekaterih protagonistov, ki so neposredno sodelovali pri reševanju tega vprašanja); pač na zdaj dosegljivo literaturo in viře. Ker so diplomatski arhivi v glavnem še vedno nedostopni, pričujoče delo ne more pomeniti kakega dokončnejšega izsledka, marveč le poizkus (ki je zaradi omenjenih razlogov nujno obremenjen z različnimi pomanjkljivostmi) sistemizirati doslej znano gradivo in tako zaokrožiti pregled povojnega reševanja tega vprašanja in tako razširiti podlago za nadaljnje proučevanje tega pomembnega razdobja naše najnovejše diplomatske zgodovine.«

Knjiga, ki je prejela Cankarjevo nagrado za leto 1959, bo predvidoma izšla konec leta 1960 ali v začetku leta 1961 v Cankarjevi založbi v Ljubljani. (Opomba uredništva.)

da sodijo sklepi o vprašanih proračuna, plačilne bilance, valute, carin in drugih gospodarskih vprašanj v pristojnost guvernerja, vladnega sveta in ljudske skupščine, pri čemer deklaracija opozarja, da morajo sklepi o teh vprašanih upoštevati potrebo po zagotovitvi gospodarske neodvisnosti nevtraliziranega področja.³

Angloameriška vojaška uprava cone A je zavračala jugoslovanske predloge za tesnejše sodelovanje na gospodarskem področju. Značilen primer metod, ki jih je ZVU pri tem uporabljala, so gospodarska pogajanja februarja 1948 med posebno jugoslovansko delegacijo in ZVU, med katerimi je naša država izrazila pripravljenost kupovati pretežni del izdelkov tržaške industrije, zlasti ladjedelniške. ZVU je 3. marca 1948 te razgovore enostransko prekinila in pet dni kasneje sklenila več finančnih dogovorov z italijansko vlado. 8. marca je z veljavnostjo od 9. marca 1948 podpisal poveljnik cone A general Airey z italijanskim finančnim ministrom tri sporazume (sporazum o nekaterih finančnih vprašanih, ki izhajajo iz uresničitve mirovne pogodbe z Italijo, sporazum o finančnih stvareh in sporazum o nabavi tuje valute).⁴ Po prvem videzu in uradni obrazložitvi naj bi šlo za tehnične določbe, ki so v zvezi z začasno obvezo, ki jo je imela Italija do STO po mirovni pogodbi in ki je bila v preskrbovanju lir in drugih valut za potrebe internacionaliziranega ozemlja. V resnici pa so pomenili marčni dogovori, zlasti še z dodatnimi sporazumi v poznejših mesecih (16. aprila⁵ in 22. septembra 1948), popolno vključitev Trsta v italijansko gospodarstvo. Kakor navaja G. Cesare v reviji »Trieste« (št. 29, 1959) je bil takratni šef italijanskega predstavništva v Trstu G. Guidotti (kasnejši italijanski opazovalec pri OZN, ambasador v Beogradu in zdaj na Dunaju) pobudnik tega finančnega sporazuma, ki je pomenil politično hipoteko za bodočo usodo mesta. »9. marca 1948 je bil storjen prvi korak v razvoju,« piše Tončić-Sorinj (profesor na dunajski univerzi in vidni funkcionar avstrijske Ljudske stranke – ÖVP), »ki je pripeljal do izjave 20. marca.«⁶ Italijanska vlada je dobila s temi dogovori odločilno besedo v vseh gospodarsko-finančnih vprašanih cone, kar je bilo v skladu s celotno politiko ZVU, ki je po neuspehu razgovorov o izbiri guvernerja, vedno bolj odpirala vrata italijanskemu vplivu.⁷ Jugoslavija je protestirala proti tem enostranskim ukrepom, saj je bilo pravno docela nevzdržno, da bi lahko imela ZVU kot začasni zaupnik večje pravice kakor guverner in da bi lahko na lastno pest, brez izbranega predstavnika tržaškega prebivalstva (parlamenta) sklepala mednarodne pogodbe z dolgoročnimi obveznostmi. Edino s privolitvijo Varnostnega sveta bi po mnenju Jugoslavije STO lahko sklepalo mednarodne pogodbe, dokler ne bi bilo na javnih volitvah izbrano narodno predstavništvo.⁸ Ti dogovori so bili v diametralnem nasprotju z določbami mirovne pogodbe z Italijo, oziroma Stalnim statutom, ki je prepovedoval (čl. 24) sleherni ekonomsko unijo ali združevanje ekskluzivnega značaja s katerokoli državo.

Politika gospodarskega povezovanja cone A z Italijo, ki jo je izvajala ZVU, pa ni prišla do izraza le v omenjenih dogovorih, marveč tudi v

neizpolnitvi določb, ki so bile bistvenega pomena za zagotovitev samostojnega razvoja tržaškega gospodarstva. Mirovna pogodba (priloga X, točka 1) določa, da prejme STO brezplačno vso italijansko državno in poldržavno (parastatalno) imovino na svojem ozemlju.⁹ Domala vsa tržaška industrija, ladjedelniške družbe in bančništvo je bilo last italijanskega državnega kapitala (IRI).¹⁰ Nedvomno je bil to eden izmed pomembnih razlogov, da so italijanski uradni krogi tako kategorično nasprotovali izpolnitvi določb mirovne pogodbe, razen tega pa si prizadevali ob podpori merodajnih činiteljev ZVU ustvariti fikcijo o nekakšni nujnosti gospodarske fuzije med Trstom in Italijo.¹¹ Po uveljavitvi mirovne pogodbe (15. septembra 1947) se je znašel Trst v novem položaju, v katerem je politika odločala, ali se bo stagnacija iz obdobja med obema vojnama nadaljevala ali pa bo Trst v konstruktivni povezavi s svojim zaledjem vnovič razvil svojo nekdanjo funkcijo. »Vsa zgodovina Trsta, vsa njegova napredovanja in nazadovanja v preteklosti,« ugotavlja F. Zwitter, »dokazujejo njegovo odvisnost od razmerja do sosednjih pokrajin, zlasti pokrajin njegovega zaledja, povezanost njegove usode s politično in gospodarsko strukturo teh pokrajin.«¹² Gospodarska politika ZVU je ignorirala ta dejstva in je na primer omejila trgovinsko izmenjavo med cono A in Jugoslavijo na letno vrednost poldruge milijarde lir, kar je bilo pod stvarnimi možnostmi. Jugoslovanski promet preko Trsta je bil minimalen. Ukrepi angloameriške vojaške uprave za postopno izročitev Trsta Italiji niso po drugi svetovni vojni ustvarili vzdušja, v katerem bi lahko Jugoslavija preusmerila svoj pomorski promet z jugoslovanskih pristanišč na Trst.¹³ Abstinirali sta tudi Češkoslovaška in Madžarska,¹⁴ glavni koristnik tržaškega pristanišča je bila Avstrija,¹⁵ vendar je šlo v glavnem za tako imenovani čisti tranzit v nasprotju s komercialnim tranzitom, kar je povzročilo krizo cele vrste majhne in srednje industrije, obrti, bančnih zavodov in podobnih gospodarskih ustanov.¹⁶ Posledica tega stanja so bile permanentne gospodarske težave in naraščanje brezposelnosti.¹⁷ Za presojo takratnih metod italijanske diplomacije in političnih krogov so značilni poizkusi, da bi ta položaj, ki je nastal v precejšnji meri zaradi izolacije Trsta od njegovega zaledja in vključitve tržaškega gospodarstva v italijanski ekonomski sistem, izkoristili kot razlog, ki terja popolno, se pravi tudi politično priključitev cone A k Italiji.¹⁸ To je bil pač argument trenutne politične taktike, saj je pravdo okoli tega, kaj je odločilno za blagostanje Trsta, zgodovina že odločila. Italija sicer lahko z velikimi subvencijami ohranja kolikortoliko znosno gospodarsko ravnovesje v Trstu, »vendar ostaja vprašanje, kako dolgo bodo hoteli italijanski davkoplačevalci z milijardnimi zneski reševati gospodarski položaj Trsta. Italijanska pristanišča,« zaključuje Tončić-Sorinj, »pač nimajo nikakršnega interesa, da bi se Trst povzpел.«¹⁹ Italija ima namreč, objektivno vzeto (breme preko dveh milijonov kronično brezposelnih s podvojenim številom polzaposlenih, splošna zaostalost južnih pokrajin in otokov, če se omejimo na nekatera dejstva) sorazmerno močno omejena sredstva, ki jih lahko nudi Trstu in njegovemu gospodarstvu.

2.

Konec leta 1947 je italijanska diplomacija začela akcijo v zahodnih prestolnicah, zlasti v Washingtonu, za revizijo določb mirovne pogodbe glede STO,²⁰ pri čemer se je sklicevala na »praktično neuresničljivost njenih določb glede nevtraliziranega ozemlja« in na italijanske notranje-politične razmere. »Približevale so se parlamentarne volitve,« piše A. Tarchiani (takratni italijanski ambasador v Washingtonu), »in potrebna je bila prijateljska gesta s strani Zahoda.«²¹ Volilna kampanja je bila izredno ostra, ker so bile politične sile izenačene. Od izida teh volitev je bila odvisna zunanje-politična usmeritev Italije in zahodne velesile, zlasti ZDA, so storile vse, da bi podprle italijanske meščanske stranke (med katerimi je bila najmočnejša Krščanska demokracija), ki so zagovarjale politično in vojaško zaveznitvo z Zahodom. Računali so, da bi izjava zahodnih sil glede Trsta v korist Italiji v veliki meri prispevala k zmagi meščanskega bloka. Do prvih rezultatov razgovorov, ki so potekali v Rimu, Parizu, Londonu in Washingtonu je prišlo na sestanku držav, ki so sodelovale v Marshallovem načrtu (16. januarja 1948), ko se je C. Sforza sestal v Parizu s francoskim zunanjim ministrom G. Bidaultom, britanskim zunanjim ministrom E. Bevinom in ameriškim ambasadorjem v Parizu Cafferyjem. »Tristranska izjava,« piše Sforza, »je bila posledica te naše aktivnosti.«²² »4. marca 1948 sem bil v stanju sporočiti Sforzi,« rekonstruira potek dogodkov A. Tarchiani, »da bo izjava predvidevala vrnitev vsega STO (tudi cone B) k Italiji.«²³ Izjava je bila prvotno zamišljena kot dvostranska in so šele kasneje, da bi ji dali večjo »težo«, pritegnili še Francijo. 19. marca 1948 sta se sestala v Turinu italijanski zunanji minister C. Sforza in francoski zunanji minister G. Bidault, da bi podpisala francosko-italijanski sporazum o carinski uniji. Drugi dan je imel Bidault (20. marca) javni govor, v katerem je razglasil izjavo vlad ZDA, Velike Britanije in Francije, ki je bila isti dan tudi uradno objavljena v zahodnih prestolnicah. Izjava predlaga sklenitev dodatnega protokola k mirovni pogodbi z Italijo, s katerim bi STO vnovič prišlo pod italijansko suverenost. Kot formalni razlog deklaracija navaja dejstvo, da ni bilo moči doseči sporazuma o guvernerju in ravnanje Jugoslavije v coni B.²⁴ Argumentacija ni bila prepričljiva, ker so prav zahodne velesile vztrajale pri ustanovitvi STO kot nekaki kompromisni rešitvi in ker spričo njihovega odklonilnega stališča niso dosegli sporazuma o guvernerju. Neutemeljeno je tudi sklicevanje, da ta ukrep »upoštevata demokratične težnje prebivalstva,« saj je ZVU do leta 1949 odlagala razpis administrativnih volitev in se je na to odločila šele takrat, ko je resolucija Kominforma razbila enotnost progresivnega antifašističnega gibanja v Trstu.

»Do tristranske note je prišlo,« vrednoti W. Hildebrandt, »v prvi vrsti zaradi italijanskega notranjega položaja, da bi s tem dali v roke zahodno usmerjenim strankam odločilno volilno geslo.«²⁵ Še bolj jasen je glede ozadja tega političnega manevra bivši britanski ministrski predsednik

A. Eden, ki odkrito priznava, da je bil namen predloga 20. marca »spraviti v zadrego komuniste«. ²⁶ Italijanske meščanske stranke, ki so v volilni kampanji nastopale z nacionalističnimi gesli, z zahtevami po reviziji mirovne pogodbe in priključitvi Trsta, so propagandistično izkoristile tristransko izjavo kot nekakšen dokaz za pravilnost svoje politike, v coni A pa za pritisk na tisti del prebivalstva, ki je bil protianeksionistično razpoložen in se je zavzemal za neodvisnost STO.

Izjava treh vlad je bila docela političnega pomena in je imela juridično le značaj navadnega predloga, ²⁷ ki so ga vlade ZDA, Velike Britanije in Francije poslale vladi SZ in Italije (Jugoslaviji ga niso poslale). »Pravno to ni pomenilo mnogo,« ocenjuje A. Eden, »ker je sleherna revizija terjala privolitev SZ, ki pa na to ni bila pripravljena.« ²⁸ Seveda ta predlog ni mogel pravno ničesar spremeniti na STO. ²⁹ Ob objavi tristranske deklaracije je poveljnik cone A Airey izjavil, »da bo, dokler ne bo prišlo do sporazuma o dodatnem protokolu, ZVU nadaljevala svojo funkcijo v skladu z obveznostmi, ki izhajajo iz določb mirovne pogodbe z Italijo.« ³⁰

3. Jugoslavija kot najbolj neposredno prizadeta država je z noto z dne 22. marca 1948 vladam ZDA, Velike Britanije in Francije odločno protestirala proti temu enostranskemu sklepu. »Tak postopek je razlog za mnenje,« pravi med drugim naša nota, »da cilj predloga ni najti boljšo rešitev tržaškega vprašanja in normalizirati odnose med narodi Južne Evrope, marveč ima propagandističen značaj in ne prispeva k utrditvi miru v svetu,« pri čemer se nota sklicuje na dejstva, »da so se vlade ZDA, Velike Britanije in Francije zavzemale za takšno rešitev, kakršno je v glavnem sprejela mirovna pogodba, da so si prizadevale preprečiti neposredni sporazum med Jugoslavijo in Italijo glede Trsta in da so v Varnostnem svetu sistematično onemogočale sleherni sporazum o izbiri guvernerja.« ³¹ Jugoslavija je zagovarjala stališče, da bi bilo treba po neuspehu pogajanj o guvernerju v Varnostnem svetu OZN, prepustiti obema najbolj prizadetima strankama, se pravi Jugoslaviji in Italiji, da bi našli možnost sporazumne rešitve, seveda pa bi moralo to potekati brez vmešavanja od zunaj. Takratni jugoslovanski zunanji minister S. Simić je 22. marca 1948 izrazil prepričanja jugoslovanske vlade, da bi bilo moč z vzajemnimi naporji najti sporazumno rešitev tržaškega vprašanja v duhu dogovora Tito-Togliatti. ³² V skladu s tem je jugoslovanski poslanik v Rimu dr. Iveković na tiskovni konferenci (31. marca 1948) predložil direktne razgovore med Jugoslavijo in Italijo, pri čemer je poudaril, da Jugoslavija ne more biti izključena iz razgovorov o Trstu. Naša država je razen tega zagovarjala stališče, da bi bilo moč s poprejšnjo rešitvijo drugih odprtih vprašanj med obema državama (široke množnosti gospodarskih stikov) postopoma ustvariti ustrezno vzdušje, ko bi se lahko lotili z več perspektive tudi delikatnega tržaškega problema. ³³ Italijanski uradni krogi so zavrnilo te jugoslovanske pobude. Italijanska diplomacija je štela tristransko deklaracijo za vogelni kamen ³⁴ svoje povojne politične rehabilitacije in izhodišče za rešitev tržaškega vprašanja. »Tristranska izjava,«

je izjavil predsednik italijanske vlade A. De Gasperi, »pomeni prvo zadovoljitev italijanskih zahtev.«³⁵ Te zahteve pa so presegle okvir tržaškega vprašanja. V Rimu so med drugim pričakovali, da bodo lahko tudi glede vprašanja italijanskih kolonij³⁶ dosegli nekaj podobnega, kakor je bil to primer s Trstom, saj je to vprašanje po akciji za Trst najbolj zaposlilo italijansko diplomacijo.³⁷ Toda glede tega zahodni zavezniki niso pokazali toliko razumevanja do italijanskih zahtev. Splošno, načelno stališče italijanskih uradnih krogov je bilo, da je rešitev tržaškega vprašanja v smislu tristranske izjave osrednji pogoj za izboljšanje odnosov med obema državama,³⁸ kar je praktično že v naprej paraliziralo kakršenkoli poizkus sporazumnega reševanja odprtih vprašanj med obema državama.

Komentar radijske postaje Moskva (21. marca 1948), »da je predlog treh vlad poizkus vmeševanja v volilno kampanjo pred bližnjimi parlamentarnimi volitvami v Italiji,«³⁹ je pokazal, da SZ zavrača zahodni predlog glede revizije mirovne pogodbe z Italijo. Po tem komentarju ni bilo več iz SZ na zahodno deklaracijo nikakršnega odmeva. 9. aprila 1948 so tri zahodne velesile vnovič predložile sovjetski vladi, ki ni odgovorila še na njihovo prvo noto, da bi se njihovi predstavniki sestali maja meseca v Parizu zaradi izdelave dodatnega protokola k mirovni pogodbi z Italijo v smislu predloga treh vlad. V odgovoru na to drugo noto je sovjetska vlada 13. aprila 1948 opozorila, da šteje predlog, po katerem naj bi prišlo do revizije mirovne pogodbe z Italijo za nesprejemljiv, pri čemer dodaja, da je mirovno pogodbo z Italijo pripravil Svet zunanjih ministrov in da so jo podrobno proučili na pariški konferenci 21 držav ter da je začela veljati šele pred nekaj meseci.⁴⁰ Zahodne sile se niso sprijaznile s sovjetskim odgovorom in so poslale 16. aprila 1948 SZ novo noto, v kateri so zavrnilo razloge, s katerimi je SZ (nota z dne 13. aprila 1948) odklonila njihovo vabilo in izrazile pripravljenost, da bi se za revizijo uporabil isti postopek kot pri sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo.⁴¹ Ta vabila očitno niso napravila nikakršnega vtisa v Moskvi. Vlade zahodnih sil so sicer še enkrat urgirale (nota 1. junija 1948),⁴² vendar zaman. Italijanska diplomacija se je zavzemala za akcijo preko OZN, ker je zaradi vpliva zahodnih velesil pričakovala, da bi tristransko deklaracijo utegnili v Generalni skupščini podpreti dve tretjini delegatov. Seveda tudi to ne bi moglo spremeniti pravnega položaja STO, vendar pa bi bilo po mnenju italijanskih krogov pomembno iz politično-prestižnih razlogov. Sicer pa je odklonilno stališče SZ (stalnega člana Varnostnega sveta) praktično onemogočilo sleherno akcijo za revizijo mirovne pogodbe. Možnosti za stvarno izpolnitev tristranske obljube so bile dejansko enake ničli. Tudi A. Eden priznava, da so kasnejši dogodki vrgli dvome na zahodno modrost (tristransko deklaracijo — op. pisca) in da se v najbolj zapletenih diplomatskih problemih kaj redko izplača zgrabiti kratkovidno prednost.⁴³

XI. poglavje: ANGLOAMERIŠKA POLITIKA TIHE ANEKSIJE CONE A STO K ITALIJI

1.

Britanski general T. Airey, ki je bil poveljnik angloameriške cone STO od uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo 15. septembra 1947 pa do 13. marca 1951 je bil eden izmed najbolj vnetih zagovornikov tristranskega predloga, kar ponazarjajo njegova poročila Varnostnemu svetu OZN, ki so razen standardne sklepne ugotovitve, »da je treba vrniti STO Italiji,« značilna tudi zaradi tega, ker je izhodišče T. Aireyja pri obravnavanju političnih vprašanj svojevoljna ločitev prebivalstva na »proitalijanski del in Sloveno-komuniste«,⁴⁴ s čemer je umetno ohranjal tezo o narodnostni in razredni napetosti na tem področju. Katonski izrek o »nujnosti priključitve STO k Italiji« je T. Airey nadaljeval tudi v poročilih, ko so se odnosi med Jugoslavijo in zahodnimi silami (po resoluciji Kominforma 25. junija 1948) že v precejšnji meri izboljšali. Tako T. Airey še v devetem poročilu Varnostnemu svetu za obdobje od 1. oktobra do 31. decembra 1949 vztraja pri istem stališču.⁴⁵ Šele v svojem zadnjem poročilu (za obdobje od 1. januarja do 31. decembra 1950), se pravi tik pred premetitvijo, je T. Airey dodal k svoji standardni ugotovitvi, da je treba rešiti tržaško vprašanje v okviru tristranskega predloga z dne 20. marca 1948, še mnenje, »da bi bilo moč to rešitev najbolje doseči s sporazumom med Jugoslavijo in Italijo.«⁴⁶ Seveda so te generalove izrazito proitalijanske koncepcije o rešitvi tržaškega vprašanja neposredno vplivale na ravnanje in ukrepe vojaške uprave na območju pod njegovim poveljstvom (omejili se bomo zgolj na parcialni prikaz nekaterih ukrepov, značilnih za splošno ilustracijo angloameriške politike glede Trsta), s katerim je favoriziral aneksionistične politične elemente in se zavzemal za čim tesnejše povezovanje med cono A in Italijo. 10. januarja 1948 je prišlo do reorganizacije administrativne strukture v coni A. Teden dni kasneje (17. januarja 1948), pa sta ZDA in Velika Britanija zavrnili jugoslovanski predlog z dne 7. novembra 1947 o tripartitnem nadzorstvu nad Trstom. 19. januarja 1948 je bil imenovan demokristjan G. Palutan za predsednika conskega sveta, s čemer je zamenjal dotedanjega predsednika E. Puecherja. 12. februarja 1948 pa je bil imenovan profesor C. Schiffrer (socialni demokrat) za podpredsednika conskega sveta.⁴⁷ Sledil je ukaz ZVU št. 259 z dne 25. junija 1948, ki je vskladil administrativne funkcije v coni A s tistimi, ki so veljale v Italiji. Predsednik cone je imel isto pristojnost kot prefekt italijanske province. Isto je veljalo za župane, občinske svete itd. Predsednika cone in župane je imenovala ZVU, medtem ko je člane občinskih svetov imenoval predsednik cone,⁴⁸ ki ga je italijanska vlada (C. Palutan) 30. decembra 1950 vnesla v spisek italijanskih prefektov in je bil na osnovi tega tudi marca leta 1953 premeščen za prefekta v Vicenzo. Ukaz ZVU št. 11 z dne 11. avgusta 1945 je sicer določal, »da bodo predsednik in člani (gre za lokalne administrativne organe — op. pisca) izbrani

med vodilnimi osebami, ki so moralno in politično neoporečni in ki bodo, kolikor je to mogoče, zastopali vse narodnostne, politične in gospodarske sloje okrožja z ozirom na njihov krajevni pomen,«⁴⁹ vendar je ZVU z imenovanjem proitalijansko in aneksionistično usmerjenih oseb praktično izročila nadzorstvo nad tem delom civilne administracije izključno elementom, ki so se zavzemali za priključitev Trsta k Italiji. Razen tega je prišlo do hude diskriminacije proti Slovincem ob imenovanju članov občinskih svetov, kar je bilo v pristojnosti predsednika cone. V tržaškem in miljskem občinskem svetu ni bilo nobenega Slovenca, čeravno je celo po cenitvah ZVU živel samo v Trstu okoli 50 000 Slovencev.⁵⁰ V občini Devin-Nabrežina, v kateri imajo Slovenci prepričljivo večino,⁵¹ pa je predsednik cone imenoval za občinske svetnike dva Slovence in dva Italijana. Še mnogo slabši pa je bil položaj Slovencev v javnih službah. Ukaz št. 19 z dne 13. oktobra 1945 je sicer ukinil pogoj, da morajo biti javni uslužbenci le italijanski državljani,⁵² vendar je bil po nekaj tednih razveljavljen. Splošni ukaz št. 60 z dne 27. maja 1946 o ponovnem reaktiviranju uslužbencev, ki so bili odpuščeni iz političnih razlogov,⁵³ ni zajel tistih, ki so izgubili državljanstvo. Prav tako ZVU ni razveljavila fašističnih dekretov o čistki uslužbencev, na temelju katerih so domala vse državne uslužbenice-Slovence, oziroma Hrvate odpustili, upokojili ali pa premestili v notranjost Italije.⁵⁴ Tržaški Slovenci niso dobili nikakršnega nadomestila za požgani Narodni dom v Trstu (13. julija 1920) in druge. ZVU je sicer dala leta 1949 na razpolago zemljišče za zgraditev novega doma pri sv. Jakobu in 30 milijonov lir za začetna dela, a je kasneje opustila ta načrt. Stalni statut STO je določal, da sta uradna jezika na STO italijanski in slovenski, vendar pa je bilo ravnanje ZVU glede tega docelo nasprotno. Ukaz ZVU št. 183 z dne 2. septembra 1949 je določil italijanski jezik kot edini uradni jezik na področju cone A. ZVU je dovolila le, da občinski sveti v občinah Devin-Nabrežina, Dolina, Zgonik in Repentabor vodijo posle občinskega sveta v slovenščini in da smejo spise o njih sestavljati v slovenščini poleg uradnega jezika. »Ti posli in spisi o njih,« kakor pravi ukaz, »so veljavni v vse namene, le da morajo biti uradna sporočila uradom izven občine, bodisi v italijanščini ali italijanščini in slovenščini.«⁵⁵ Občinski uradi so menili, da je bilo s tem uvedeno dvojezično poslovanje in so začeli izdajati tudi razna potrdila v slovenščini in italijanščini, oziroma na dvojezičnih obrazcih. Italijanski predsednik cone G. Palutan (v njegovo pristojnost je sodilo tudi nadzorstvo nad občinami) je v svojem dopisu z dne 1. aprila 1950 št. 2100/4059 zahteval, »da se ne smejo izdajati potrdila v slovenščini in ne uporabljati dvojezičnih obrazcev, ker je uradni jezik izključno italijanski.« 11. maja 1950 pa je poslal županom omenjenih občin posebno »avtentično« razlago tega ukaza, v kateri je med drugim navajal, da je uporaba slovenščine neobvezna, da ima pomožni značaj in da je podrejen uporabi italijanskega jezika. Zlasti izzivalen je bil tisti del navodila, ki je terjal »da bi moral biti slovenski prevod takoj za uradnim besedilom, in sicer v oklepaju ter s polovico manjšimi črkami, kakor so bile tiste, ki so bile rabljene za italijansko besedilo« (podčrtal pisec). Registri, kartoteke,

tiskovine in obrazci naj bi bili po tej razlagi samo v italijanskem jeziku (iz praktičnih razlogov), razen tega pa naj bi pri dopisovanju z uradi izven občine uporabljali le italijanščino.⁵⁶

Čeravno je celo T. Airey opozarjal v prvem poročilu Varnostnemu svetu OZN, »da mora zavezniška uprava upoštevati demokratična načela glede osnovnih svoboščin in ljudskih pravic, vsebovanih v ustanovni listini OZN in mirovni pogodbi«, ZVU ni razveljavila italijanskega kr. dekreta št. 1796 z dne 15. oktobra 1925, ki je določil za uradni jezik izključno italijanščino (kakor smo videli ga je z citiranim ukazom št. 183 praktično le ponovno uveljavila ob parcialni koncesiji glede zelo omejene uporabe slovenščine v štirih slovenskih občinah), kakor tudi ne člen 122 civilnega postopka z dne 28. oktobra 1940 in člen 137 kazenskega postopka z dne 19. oktobra 1930, ki predpisujeta uporabo italijanskega jezika na sodiščih kot edinega službenega jezika.⁵⁷ Organi zavezniške vojaške uprave so celo pred vojnim sodiščem zahtevali od odvetnika, da govori italijansko. Sicer pa so sodno oblast v anglo-ameriški coni izvajala lokalna sodišča, urejena po sistemu, ki je veljal v Italiji. Prav tako ni bilo nikakršnih resnejših personalnih sprememb. Skratka, če povzamemo splošni cilj te politike, ZVU ni pokazala pripravljenosti razveljaviti vsaj najhujše in najočitnejše diskriminacijske ukrepe fašističnega režima proti Slovincem, njihovim vojnim zaveznikom. Nasprotno, njeno ravnanje, ki je prišlo ustrezno do izraza tudi na drugih območjih (šolskem, kulturnem, gospodarskem in ostalih, ki jih v tem okviru nismo omenili) je omogočalo nadaljevanje pritiska s strani aneksionističnih in nacionalistično usmerjenih elementov proti avtohtonemu slovenskemu prebivalstvu. To diskriminacijsko ravnanje z našim življenjem na Tržaškem je izzvalo ostre proteste v jugoslovanski javnosti. Naša vlada pa je v številnih intervencijah pri ZVU, oziroma britanski in ameriški vladi terjala spoštovanje z mirovno pogodbo zagotovljene narodnostne enakopravnosti na tem spornem območju. Značilno pri tem je še dejstvo, da se tudi po splošnem izboljšanju odnosov med Jugoslavijo in zahodnimi velesilami v politiki ZVU ni ničesar spremenilo. »Zavezniki so po omahujoči politiki v prvem času,« ocenjuje angloameriško politiko v Trstu kasnejši politični svetovalec italijanske vlade pri ZVU de Castro, »rešili naše italijanstvo in mu dovolili, da se svobodno izraža, s čemer so mu ohranili nedotaknjen teren za vrnitev v naročje madrepatrie.«⁵⁸

Do volitev, ki naj bi zamenjale dotedanje dekretirane z izvoljenimi administrativnimi organi, je prišlo šele 12. junija 1949, se pravi štiri leta po angloameriški okupaciji tega področja, oziroma nekaj manj kot po dveh letih, kar je začela veljati mirovna pogodba z Italijo. Osrednji razlog tega nenormalnega odlašanja je bila bojazen angloameriške vojaške uprave, da bi na volitvah zmagala Slovansko-italijanska ljudska fronta. Šele po resoluciji Kominforma, ki je razbila enotnost tega množičnega protifašističnega gibanja, se je ZVU odločila razpisati volitve. Vidalijeva frakcija KP STO se je zdaj v obrekovalni gonji proti Jugoslaviji pridružila tržaškim meščanskim strankam. Vse to je v prej enotno demokratično

fronto vneslo zmedo in resignacijo, kar je seveda bilo vse v prid italijanskim aneksionističnim strankam,⁵⁹ ki se prej niso upale tvegati volilne preizkušnje. Med volilno kampanjo, v kateri so neposredno sodelovali člani italijanske vlade in najvidnejši rimski politični predstavniki,⁶⁰ med njimi predsednik ministrskega sveta A. De Gasperi, ki je v svojem govoru v Trstu 10. junija 1949 (torej dva dni pred volitvami) zagotavljal, »da Italija pričakuje v duhu tristranske izjave vrnitev vsega STO od Timava do Mirne.«⁶¹ Aneksionistične stranke so si prizadevale, da bi vtisnili celotni volilni kampanji nekak plebiscitarni pečat, k čemur naj bi prispevali govori predstavnikov italijanske vlade, kar vse je ustvarilo ozračje psiho-loško-političnega pritiska na tisti del tržaškega prebivalstva, ki je bil proti priključitvi Trsta k Italiji.

24. septembra 1948 je ZVU v ukazu št. 345 objavila predpise za sestavo volilnih imenikov. Na temelju člena 2 tega ukaza so dobile volilno pravico osebe, ki so bile na dan 15. septembra 1947 italijanski državljani in so do 31. decembra 1948 končali 21. leto starosti ter bili vpisani v seznam stalnega prebivalstva ene izmed občin cone A STO,⁶² kar je bilo v nasprotju s členom 6 priloge VI mirovne pogodbe z Italijo, ki pravi, da so državljani STO tisti italijanski državljani, ki so imeli svoj domicil na področju STO 10. junija 1940. To pa pomeni, da vsi, ki so prišli na ozemlje med 10. junijem 1940 in 15. septembrom 1947 ne bi smeli imeti volilne pravice. Praktično so dobili na ta način volilno pravico desetisoči italijanskih beguncev iz Jugoslaviji odstopljenih krajev, medtem ko pa so jo odrekli tistim, ki so morali bežati pred fašizmom iz svojega rodnega kraja v Jugoslavijo in drugam, čeprav so se že vrnili ob koncu vojne. Begunci so volili na posebnih voliščih, ki so bila posebej organizirana v zbirnih taboriščih.⁶³ Jugoslovanska vlada je s protestno noto Varnostnemu svetu OZN z dne 23. oktobra 1948 opozorila, da je bilo ravnanje ZVU (ukaz št. 345) v nasprotju z mirovno pogodbo in da daje ta ukaz volilno pravico osebam, ki so se naselile v Trstu za časa vojne ali po vojni, medtem ko jo jemlje osebam, ki so bile 10. junija 1940 italijanski državljani in imele stalno bivališče na STO, torej polnopravnim državljanom STO, ki so bili prisiljeni se izseliti med vojno iz tega ozemlja zaradi fašističnega terorja.⁶⁴ Volilni imeniki so bili zelo pomanjkljivo sestavljeni, kar med drugim kaže dejstvo, da 16 122 volilnim upravičencem sploh niso mogli dostaviti volilnih potrdil, pri čemer gre v glavnem za osebe, ki so sicer bile še vpisane v sezname stalnih prebivalcev, vendar so že dlje časa bivale v Italiji ali drugod. V tržaški občini je imelo volilno pravico 197 245 oseb. Če to število primerjamo z rezultatom popisa prebivalstva iz leta 1951, ko je imelo v tržaški občini stalno bivališče 272 tisoč oseb, bomo ugotovili da je imelo na volitvah 12. junija 1949 volilno pravico 73 % vsega prebivalstva, kar pomeni da so imele izmed štirih oseb tri volilno pravico, kar je izredno visok volilni odstotek, saj je normalno da ima volilno pravico povprečno okoli 60 % prebivalstva. Izmed 197 245 prebivalcev mesta Trsta, ki so imeli leta 1949 volilno pravico, je bilo rojenih v Tržaški občini 95 001, v drugih občinah cone A 3482, v Italiji 42 220,

v drugih državah 8928, v coni B 14 076 in v občinah Julijske krajine, ki so bile priključene k Jugoslaviji 33 538.⁶⁵

12. junija 1949 so bile volitve v Trstu, oziroma tržaški občini, teden dni kasneje (19. junija) pa v ostalih občinah cone A. Tudi sam volilni postopek je bil diskriminacijski proti Slovincem. V volilnih komisijah za mesto Trst Slovenci skoraj niso bili zastopani, saj so bili med 54 člani in njihovimi namestniki v volilnih komisijah samo trije Slovenci. Na volitvah 12. junija v Trstu so dobile aneksionistične stranke 63,64 % glasov in 40 mandatov, med njimi največ Krščanska demokracija (39,04 % glasov in 25 mandatov), medtem ko pa protianeksionistične stranke 36,36 % glasov in 20 sedežev v občinskem svetu.⁶⁶ Na volitvah v ostalih občinah cone A (19. junija) so z veliko večino zmagale stranke, ki so bile protianeksionistično usmerjene.⁶⁷ Če upoštevamo dejstvo, da so za aneksionistične stranke volili begunci in priseljenci iz Italije, se zdi pač utemeljena ugotovitev protianeksionističnih krogov, da bi bil volilni rezultat, kolikor bi imeli volilno pravico zares samo pravi Tržačani, bistveno drugačen.

2.

Po parlamentarnih volitvah (18. in 19. aprila 1948), na katerih je dobila relativno večino Krščanska demokracija, absolutno pa tako imenovane meščanske stranke,⁶⁸ se je italijanska zunanja politika še tesneje nasonila na zahodne države, predvsem na ZDA.⁶⁹ De Gasperi je štel ameriško pomoč, kakor piše Tarchiani, kot neizogibno potrebno »spričo notranjih razmer in za zagotovitev ozemeljske nedotakljivosti.«⁷⁰ Sodelovanje v okviru Marchallovega plana je sledila vključitev Italije v vojaško Atlantsko zvezo (4. aprila 1949), čeravno je bilo treba pred tem odstraniti nekatere pomisleke drugih držav — udeleženk.⁷¹ Italijanska diplomacija je vztrajala pri vključitvi STO v atlantsko obrambno cono, v kar so ZDA privolile,⁷² razen tega pa je računala, da ji bo to omogočilo ugodno rešitev zunanjepolitičnih problemov, med katere sta sodila na prvo mesto vprašanje Trsta in usoda bivših italijanskih kolonij. Predsednik italijanske vlade De Gasperi je sicer (11. marca 1949) izjavil, da ni moč povezovati italijansko stališče o sodelovanju z zadovoljitvijo italijanskih zahtev glede revizije mirovne pogodbe in STO,⁷³ vendar pa je bila praksa italijanske diplomacije prav nasprotna, kar med drugim ponazarja De Gasperijeva izjava leto dni kasneje (1. marca 1950), ko je v senatu dejal, »da ni moč zagotoviti odkritosrčnega sodelovanja Italije v okviru atlantske pogodbe, dokler ne bo zadovoljivo rešeno tržaško vprašanje.«⁷⁴ Pričakovanje italijanske diplomacije, da bo po enoletnem odlogu dosegla ugodnejšo rešitev kolonialnega vprašanja, se niso izpolnila. Sklep Generalne skupščine OZN (21. novembra 1949) je pustil Italiji le desetletno zaupno upravo Somalije pod nadzorstvom OZN.⁷⁵ Italija je po sedemdesetih letih prenehala biti kolonialna sila. Po tem neuspehu je dobilo vprašanje Trsta za italijansko diplomacijo še bolj akcentuiran prestižni pomen.

Italijanski uradni krogi so vztrajali pri integralni aplikaciji izjave treh vlad z dne 20. marca 1948. To stališče se ni spremenilo po spremem-

bah v zunanjepolitičnih odnosih Jugoslavije (resolucija Kominforma). Tristranska izjava je sicer A. De Gasperiju pomagala do zmage na volitvah, je pa bistveno povečala napetost v jugoslovansko italijanskih odnosih. Ko je prišlo do razcepa med Jugoslavijo in SZ, je bila osnovna skrb italijanske diplomacije, kakor piše A. Tarchiani, ohraniti v preciznem smislu obveznost, ki so jo sprejele zahodne sile z izjavo 20. marca.⁷⁶ »To bi moral biti trenutek,« vrednoti to razpotje bivši predsednik vlade in sedanji senator F. Parri, »ko bi se Italiji vendarle posvetila prava pot. Pretresti bi morala svoj realistični in idealni račun preteklosti, pregledati svoje interese, svoje dolžnosti, svojo prihodnost in oceniti objektivno postavke nasprotne stranke.«⁷⁷ Italijanski odločujoči krogi pa so ravnali docela nasprotno. Zavedali so se, da se vzporedno z izboljšanjem odnosov med Jugoslavijo in zahodnimi državami zmanjšuje vrednost tristranske deklaracije in so si zaradi tega na razne načine prizadevali onemogočiti ukrepe, ki naj bi olajšali naši državi proboj iz izolacije. »Razlog, da se je za leto dni zakasnila gospodarska pomoč ZDA,« piše takratni jugoslovanski ambasador v ZDA S. Kosanović, »jugoslovanskemu gospodarstvu, ki je bilo v težkem položaju zaradi blokade kominformovskih držav, je treba v veliki meri pripisati vplivu in interpretacijam Rima. Takratni italijanski minister za zunanje zadeve grof Sforza je uporabil v Washingtonu vse svoje zveze, vpliv in ugled kot strokovnjak za Evropo in Balkan, da bi prepričal Ameriko, da je to najprimernejši trenutek povezati nudenje gospodarske pomoči Jugoslaviji s pogojem koncesij Italiji,«⁷⁸ kar je bilo tudi pozneje ena izmed konstant italijanske politike do Jugoslavije. Za splošno ilustracijo metod, ki so jih uporabljali italijanski uradni krogi in diplomacija za podpore svojim zahtevam glede STO, je med drugim značilno akceptiranje tudi s strani uradnih krogov⁷⁹ pravne teze takratnega rektorja tržaške univerze E. Cammarate, da s sklenitvijo mirovne pogodbe ni ugasnila italijanska suverenost nad STO.⁸⁰

Jugoslavija je vztrajala pri stališču, da je moč rešiti tržaško vprašanje le na sporazumen način. Ne moremo priznati, je opozoril v svojem govoru v Pulju (10. julija 1949) predsednik vlade FLRJ Tito, nikakršnih enostranskih pravic glede rešitve vprašanja STO.⁸¹ Samo sporazumna rešitev, je izjavil podpredsednik vlade Kardelj (27. decembra 1949) v eks-pozēju pred Zvezno ljudsko skupščino, je lahko v interesu miru in varnosti v tem delu Evrope.⁸² Naša diplomacija si je prizadevala izboljšati splošno vzdušje v odnosih med obema državama, kar bi bilo po njenem mnenju moč predvsem doseči z rešitvijo tistih vprašanj, kjer so bila nasprotja najlaže premostljiva, oziroma si prizadevati za poglobitev sodelovanja na tistih področjih, kjer bi to pomenilo recipročno ugodnost za oba partnerja.

Od začetka leta 1949 se začne v zahodnih prestolnicah postopoma uveljavljati spoznanje, da pri razpravljanju o tržaškem vprašanju ne bo več moč prezreti Jugoslavije. Ameriški dnevnik »New York Times« je 14. aprila 1949 objavil članek, ki med drugim ugotavlja, da so zahodne velesile stalno menjavale svoje stališče v skladu s spremenljivimi zahte-

vami kontinentalne strategije, kar naj bi veljalo tudi za tržaški primer.⁸³ To spremembo je narekoval učinkovit, pogumen odpor Jugoslavije proti agresivnemu pritisku stalinistične birkracije v raznih oblikah: od subverzivne propagande in ekonomske blokade do hladne vojne, ki je čedalje bolj grozila, kakor vrednoti to obdobje predsednik Tito, da se bo spremenila v oborožen spopad na mejah naše države.⁸⁴ Zdaj se je pokazalo, da so zahodne velesile s tristransko izjavo same sebe spravile v težaven položaj. V zvezi s tem je opozoriti na značilno dejstvo, da je do tristranske deklaracije prišlo že v obdobju stopnjevanega Stalinovega pritiska na Jugoslavijo. SZ je demonstrativno umaknila svoje vojaške strokovnjake iz naše države 18. marca 1948, se pravi dva dni preden je G. Bidault razglasil v Turinu zahodni predlog za modifikacijo mirovne pogodbe z Italijo. Spričo italijanskih notranjih razmer in nenehnih sistematičnih intervencij italijanske diplomacije in političnih krogov so zahodne velesile kljub bistveno spremenjeni zunanjepolitični konstelaciji še naprej »salomonsko« formalno potrjevale tristransko deklaracijo, vendar z dostavkom, da bi bil najbolj prikladen način za rešitev tržaškega vprašanja neposreden sporazum med Jugoslavijo in Italijo. Med razgovori marca leta 1949, ki jih je imel v Washingtonu takratni italijanski zunanji minister C. Sforza z zunanjimi ministri zahodnih velesil, je bila prvič omenjena ta nova koncepcija.⁸⁵

Ta delna sprememba v stališču zahodnih velesil je prisilila italijansko diplomacijo, da odstopi od svojega prejšnjega apriorističnega stališča, da je moč rešiti tržaško vprašanje le z enostransko in integralno uveljavitvijo izjave 20. marca 1948. Toda koncesije, v katere so bili pripravljene privoliti italijanski uradni krogi so bile skrajno pičle. Med razgovori z jugoslovanskim poslanikom v Rimu 11. februarja 1950 je C. Sforza zahteval priključitev vsega obalnega pasu v obeh conah.⁸⁶ Italija je bila pripravljena le na nekaj nepomembnih ozemeljskih koncesij v prid Jugoslavije v notranjem predelu internacionalnega področja. V zameno pa je nudila sklenitev raznih dogovorov za razširitev gospodarskega sodelovanja, razen tega je bila pripravljena zagotoviti Jugoslaviji tudi olajšave pri uporabi tržaškega pristanišča, glede carin in železniškega tranzita. To stališče je podrobno obrazložil zunanji minister C. Sforza v svojem govoru 6. aprila 1950 na sedežu Inštituta za proučevanje mednarodne politike v Milanu. Italija sicer ne šteje, je med drugim izjavil, tristranske izjave za diktat, ki bi se mu morala Jugoslavija pasivno podrediti; vztrajal pa je, da mora biti ta deklaracija izhodišče za morebitni sporazum, pri čemer je izrazil pripravljenost, da bi neposredni sporazum vseboval modifikacije meje v interesu lokalnega prebivalstva, ukrepe za poživitev gospodarskega in drugega sodelovanja med obema državama ter režim prostega pristanišča na širših temeljih, kakor je bilo to urejeno s prilogo VIII mirovne pogodbe.⁸⁷ V nekaj besedah, italijanski zunanji minister je predlagal gospodarske sporazume kot kompenzacijo za privolitev Jugoslavije v italijansko koncepcijo ozemeljske rešitve vprašanja STO. Predlog C. Sforze je temeljil na tristranski izjavi, oziroma »na nujnosti«, kakor je sam pojas-

njeval 22. aprila 1950 v poslanski zbornici, »da ostanejo v veljavi nameni tristranske izjave.«⁸⁸ »Jugoslavija je vedno pripravljena reševati sporna vprašanja z Italijo na sporazumni osnovi,« je komentiral govor C. Sforze časnik »Borba« 11. aprila 1950, »vendar jugoslovanska cona STO pri tem ne pride v poštev, kar je treba enkrat za vselej poudariti.« »Ekonomske in drugi sporazumi so ena stvar,« je pojasnjujoč stališče jugoslovanske vlade izjavil maršal Tito (28. aprila 1950), »vprašanje ozemlja pa drugo. S svojim nastopom me je Sforza še bolj prepričal, da za sedaj tržaško vprašanje ni aktualno, kajti postavil je take pogoje, da na njihovi podlagi ne moremo voditi neposrednih razgovorov.«⁸⁹ Že pred tem so jugoslovanski odgovorni državniki večkrat opozorili, da naša država ne more privoliti v rešitev, ki bi bila slabša od tiste leta 1946.⁹⁰ Kompromisna rešitev bi bila lahko le taka, ki seveda ne bi poslabšala obstoječega statusa quo in bi temeljila na taki rešitvi ozemeljskega vprašanja STO, katera bi upoštevala kot izhodišče etnično ravnotežje, se pravi, da ne bi ostalo izven narodnostnih meja več Slovencev, oziroma Hrvatov, kakor Italijanov na tistem delu ozemlja, ki bi v smislu take rešitve pripadlo Jugoslaviji. Naša vlada je menila, da bi bil sporazum pod enakopravnimi pogoji, kakor je izjavil podpredsednik E. Kardelj, boljši kot mirovna pogodba, predvsem zato, ker bi bil tak sporazum pomemben prispevek k utrditvi miru v tem delu Evrope in razvoju miroljubnega sodelovanja med Italijo in Jugoslavijo.⁹¹ Jugoslavija je razen tega zagovarjala stališče, da odprta vprašanja ne bi smela biti razlog za poslabšanje medsebojnih odnosov, marveč da bi si bilo treba kljub temu prizadevati za sodelovanje na drugih toriščih.⁹²

»Perspektiva rešitve tržaškega vprašanja z razdelitvijo STO,« je pisal pariški Le Monde, »je izzvala hude proteste v Rimu, ki je zahteval, da dobi vse STO v skladu s predlogom, ki so ga objavili pred dvema leti.«⁹³ Italijanska vlada je po govoru C. Sforze 8. aprila 1950 v Milanu zavzela še bolj nepomirljivo stališče. A. De Gasperi je na sestanku ministrskega sveta govoril, kakor piše G. Andreotti (takratni podsekretar v predsedstvu vlade), o možni odpovedi pogodbe o Atlantski zvezi, kolikor ne bi bili zavezniki pripravljene v imperativni obliki posredovati pri Titu.⁹⁴ Zunanji minister C. Sforza pa je v govoru v senatu (26. maja) izrecno poudaril, da temelji italijanska politika glede rešitve tržaškega vprašanja na izjavi 20. marca in »da Italija glede cone B nikoli ne bo privolila v transakcijo, ki bi žrtvovala nov del italijanskega življa.«⁹⁵ Razprava o tržaškem vprašanju v italijanskem parlamentu je bila povod za žolčne šovinistične izpade proti Jugoslaviji. Demokristjanski poslanec Bartole je celo predložil, da bi prekinili diplomatske odnose z Jugoslavijo, dokler ne bi rešili tržaškega vprašanja v smislu italijanskih zahtev. Ta nacionalistična gonja je bila inscenirana predvsem z namenom, da bi vplivala na zahodne velesile. »V zgodovini,« je izjavil italijanski ministrski predsednik A. De Gasperi 3. maja 1950 v senatu, »velja tudi izjava (tristranska — op. pisca) in italijanska vlada bo storila vse, da bo veljala.«⁹⁶

Po neuspelem manevru italijanske diplomacije (predlog C. Sforze 8. aprila 1950), da bi z minimalnimi, nepomembnimi koncesijami dosegla privolitev Jugoslavije v uresničitev tristranskega predloga, so si italijanski uradni krogi prizadevali z neposrednimi stiki doseči v Parizu, Londonu in Washingtonu potrditev »veljavnosti« tristranske izjave. Kakor njega dni S. Sonnino glede londonskega pakta tako je A. De Gasperi vztrajal pri integralni aplikaciji tega enostranskega predloga, pri čemer se je kot S. Sonnino in njegovi nasledniki skliceval na notranje razmere, ki so igrale prvorazredno vlogo v tej diplomatski strategiji permanentnega političnega pritiska. Po razgovorih med francoskimi in italijanskimi državniki v Santa Margheriti (od 12. do 14. februarja 1951) je bila s francoske strani potrjena tristranska deklaracija, vendar je francoski premier R. Pleven hotel vnesti v uradno sporočilo namig na jugoslovansko-italijanske neposredne razgovore, kar bi izzvenelo kot oslabitev tristranske izjave, čemur se je A. De Gasperi s težavo izognil.⁹⁷ Tudi med obiskom A. De Gasperija in C. Sforze v Londonu (13. in 14. marca 1951) sta italijanska državnika po razgovoru s C. Atlejem in H. Morrisonom le z velikim trudom dosegla potrditev trojne deklaracije.⁹⁸ Uradno sporočilo o razgovorih (15. marca 1951) pravi, »da je bila z britanske strani potrjena tristranska izjava, hkrati pa izraža upanje za rešitev tržaškega vprašanja na sporazumen način z Jugoslavijo.«⁹⁹ Italijanski vladi je sicer po razgovorih na najvišji ravni v Parizu in Londonu (ameriško potrditev so dosegli že po diplomatski poti 22. februarja 1951)¹⁰⁰ uspelo vnovič oživitvi tristransko deklaracijo, vendar je bil to bolj formalen uspeh. V zahodnih prestolnicah se je namreč začelo, čeravno zelo počasi in z mnogimi mentalnimi pridržki, uveljavljati treznejše vrednotenje, da je moč doseči kompromisno rešitev tržaškega vprašanja le na način, ki bi upošteval tudi interese Jugoslavije. To pa še ni pomenilo kvalitetne spremembe dosedanje pristranske politike v korist Italije glede reševanja tržaškega vprašanja.

Italijanska diplomacija in uradni krogi so si predvsem prizadevali paralizirati praktično uveljavitev teh razmeroma realističnejših koncepcij zahodnih velesil s sklicevanjem na notranje razmere, ki onemogočajo italijanski vladi privoliti v kakršno koli rešitev, ki ne bi bila v skladu z izjavo 20. marca 1948. Vladni tisk je aktivno sodeloval v šovinistični kampanji, ki je dosegla vrhunec v člankih, objavljenih od 2. do 7. julija 1951 v vplivnem milanskem časniku »Il nuovo corriere della Sera«. Gre za anketo E. Grazzinija o razmerah v coni A STO, v kateri ostro napada politiko ZVU. 13. marca 1951 je namreč generala T. Aireyja, ki je bil znan kot vnet zagovornik tristranske deklaracije, zamenjal general J. Winterton (skupaj z Aireyjem sta bila odpoklicana tudi politični svetovalec J. Sullivan in general za civilne zadeve Eddelman) za katerega se je zdelo, sodeč po nekaterih njegovih prvih postopkih, da bo vodil objektivnejšo, manj italofilsko politiko. Osrednja tarča napadov milanskega časnika je bil sklep ZVU, ki je odvzel kasacijskemu sodišču v Rimu pristojnost presojanja sklepov sodišč v coni A STO, češ da je to v nasprotju z »duhom

tristranske deklaracije«. Pisanju tega časnika, ki je veljal za poluradno glasilo italijanskega zunanjega ministrstva (v njem je objavljala članke tudi C. Sforza), so sledile interpelacije v italijanskem parlamentu, na katere je odgovoril ministrski predsednik A. De Gasperi 11. julija 1951. V svojem govoru je, pojasnjujoč stališče vlade, izjavil, »da je tristranska izjava neomajno izhodišče za rešitev tržaškega vprašanja,« in poudaril, »da je internacionalna rešitev za Trst, posebno pa izključitev zahodne Istre do Pulja, ki je povzročila nezaceljivo rano, za Italijo nesprijemljiva.«¹⁰¹ Revizionistične zahteve predsednika italijanske vlade na ozemlja, ki so bila z mirovno pogodbo odstopljena Jugoslaviji, so dale novo vzpodbudo šovinistični gonji, v kateri so prednjačile razne iredentistične organizacije v Italiji.¹⁰² Ekstremistični nazori italijanske vlade so potrdili pravilnost jugoslovanskega stališča, da je spričo z nacionalističnimi predhodki zastrupljenega ozračja bolje reševanje tržaškega vprašanja odložiti. Maršal Tito je v svojem govoru 13. julija 1951 v Titogradu pozval na zmernost in obsodil protijugoslovansko gonjo v Italiji.¹⁰³

Značilno je, da se je večina protijugoslovanskih kampanj začela s kako izjavo odgovornega uradnega predstavnika, čemur je sledil širok odmev v tisku v raznih odtenkih, v skladu pač s politično usmerjenostjo posameznega lista. Tudi časniki, ki so bili glasniki vladne politike, so pri tem grobo potvarjali dejstva in dajali ob takih priložnostih na svojih straneh možnost objavljanja obrekovalnih člankov raznim osebam, ki so bile kompromitirane zaradi sodelovanja s fašizmom (vojaški poveljniki, publicisti). Eden izmed takih primerov je bil tudi članek v uradnem demokristjanskem glasilu *Il Popolo* 1. septembra 1951, v katerem na skrajno umazan način potvarja osvobodilno borbo jugoslovanskih narodov in skuša dokazati nekakšno »humanitarno poslanstvo italijanske okupacijske vojske v naši državi.«¹⁰⁴ Kampanja je zavzela tak obseg, da je bila naša vlada prisiljena s protestno noto (8. septembra 1951) opozoriti italijansko vlado, »da bi bilo v korist izboljšanja odnosov med obema državama, če bi italijanska vlada opredelila svoje stališče do Jugoslavije in do nerešenih vprašanj, ki obstajajo med obema državama tako, da to stališče ne bi nudilo podpore protijugoslovanski gonji in večanju napetosti med obema državama.«¹⁰⁵ Italijanski uradni krogi so računali, da jim bo permanentna gonja proti Jugoslaviji olajšala izvedbo njihovih načrtov glede rešitve tržaškega vprašanja. Bila je nekakšen uvod v obisk ministrskega predsednika A. De Gasperija v Washingtonu (od 24. do 26. septembra 1951), ki je po demisiji C. Sforze (21. julija 1951) prevzel tudi vodstvo zunanjega ministrstva. Italijanski uradni krogi so se slednjič morali sprijazniti z dejstvom, da je v spremenjenih razmerah nerealno pričakovati integralno izpolnitev tristranske izjave, ki je zagotavljala vso tržaško področje Italiji. Med razgovori v Washingtonu sta A. De Gasperi in A. Tarchiani, kakor piše slednji, vztrajala da bi prišlo do rešitve »na etnični osnovi s kompenzacijami med vzhodnim delom cone A in obalnim delo cone B«¹⁰⁶ Značilno je, da uradno sporočilo o razgovorih ne omenja tristranske izjave, marveč samo, »da bi morala

rešitev tržaškega vprašanja upoštevati legitimne zahteve italijanskega naroda.«¹⁰⁷ Ko je poročal o svojem potovanju v ministrskem svetu, je A. De Gasperi izjavil, da si je predvsem prizadeval prepričati, da bi Američani pustili proste roke Angležem glede rešitve tržaškega vprašanja.¹⁰⁸ Sicer pa je bil glavni namen De Gasperijeve akcije v Washingtonu pridobiti si ameriško podporo za svoje predloge glede rešitve STO, ki jih naj bi potem uresničili z ameriškim pritiskom na Jugoslavijo, kakor si je to zamišljala italijanska diplomacija. 5. oktobra 1951 pa je v poslanski zbornici A. De Gasperi izjavil, »da pomeni priznanje legitimnih italijanskih interesov« verjetno odločilni korak za bodoči razvoj.¹⁰⁹

4.

Eden izmed bistvenih elementov jugoslovanske politike pri reševanju tržaškega vprašanja je bil, da si je treba prizadevati predvsem za rešitev, ki bi jo dosegli z neposrednim sporazumom med obema sosednjima državama (do skoraj vseh direktnih stikov je prišlo na jugoslovansko pobudo), ker bi po mnenju naše države s tako metodo dosežena rešitev omogočila v bodočnosti navezavo splošnega plodnega medsebojnega sodelovanja. Jugoslovanska diplomacija je predlagala metodo postopne poti, da bi s preliminarno rešitvijo tistih problemov, pri katerih so bila nasprotja najlažje premostljiva, ustvarili potrebni minimum medsebojnega zaupanja, ko bi se bilo moč perspektivno lotiti tudi osrednjega spornega problema. Glede ozemelske rešitve tržaškega vprašanja pa je ravnanje naše diplomacije temeljilo na stališču, »da izjava 20. marca 1948 ne more biti osnova za sporazum, kakor tudi ne jugoslovanska zahteva, da se priključi vse tržaško ozemlje Jugoslaviji in da je treba zato najti tretjo rešitev, ki bi temeljila na realistični oceni položaja ob recipročnem upoštevanju interesov obeh strani.« Pripravljena je bila sprejeti kot racionalno solucijo tudi internacionalizacijo ozemlja, ki bi stvarno zagotovila enakopraven vpliv obeh držav na STO (o čemer bomo razpravljali kasneje), vendar pa je menila, da bi bila spričo napetega splošnega vzdušja na spornem področju najprimernejša rešitev z razdelitvijo, kakor je to tudi razložil takratni podsekretar v zunanjem ministrstvu L. Mates takratnemu italijanskemu poslaniku E. Martinu.¹¹⁰ Taka solucija pa bi morala po jugoslovanskem mnenju upoštevati dejstvo, da je STO na jugoslovanskem etničnem področju (tri četrtine ozemlja je bilo strnjeno naseljenega s slovenskim in hrvaškimi prebivalstvom), da je italijanska večina izolirana, medsebojno nepovezana v Trstu in nekaterih drugih obmorskih mestih, da je v Trstu in coni A močna slovenska manjšina in da je zaradi vsega tega možna le rešitev, ki bi temeljila na razdelitvi in ki bi hkrati upoštevala etnično ravnovesje s tem, da bi le-to ne smelo poslabšati statusa quo. Razen tega je Jugoslavija vztrajala, da je treba zagotoviti pravice jugoslovanske manjšine na področjih, ki bi prišla pod Italijo, in jugoslovanske gospodarske interese v Trstu.

Do prvih neposrednih stikov (izrecno bi se želel omejiti, da je rekonstrukcija teh, kakor tudi naslednjih pogajanj zgolj fragmentarna in temelji na bistvenih doslej znanih javno publiciranih virih in nekaterih ustmenih informacijah) je prišlo konec maja leta 1951 med tamkajšnjim jugoslovanskim ambasadorjem Jožetom Brilejem in italijanskim ambasadorjem T. Galaratti-Scottijem,¹¹¹ na katerih je italijanski predstavnik vztrajal pri stališču, ki ga je razložil že zunanji minister C. Sforza 8. aprila 1950 v Milanu. Neposredna sondiranja so se nadaljevala z neuradnimi razgovori v Rimu (od 18. do 30. julija 1951) med italijanskim pooblaščencom, sicer italijanskim ambasadorjem pri Vatikanu A. Soragno in jugoslovanskim pooblaščencom ambasadorjem M. Ristićem, do katerih je prišlo na sugestijo C. Sforze v razgovoru z našim poslanikom v Rimu M. Ivekovičem (30. marca 1951). Naš predstavnik je zagovarjal koncepcijo, da pride v poštev le rešitev na osnovi etničnega ravnovesja, ki ne bi poslabšala statusa quo, medtem ko je italijanski sobesednik izhajal iz hipoteze, »da ima Italija Trst in cono A že tako v žepu« ter se bil praktično pripravljen pogajati le o usodi jugoslovanske cone STO, kar se je v bistvu skladalo z De Gasperijevim predlogom leto dni poprej (julija leta 1950), ko je predlagal pogajanja z Jugoslavijo glede modusa vivendi v coni B. Bolj realistični je bil tisti del razgovorov med M. Ristićem in M. Soragno, ko sta načela na drugem sestanku vprašanje recipročne avtonomije, kar je bila ena izmed osrednjih tem tudi na zadnjih dveh sestankih. Takratni italijanski zunanji minister C. Sforza podrobno opisuje potek teh razgovorov, vendar je bilo z jugoslovanske strani poudarjeno, da njegove navedbe niso ravno točne in popolne.¹¹² Razgovori niso mogli uspeti, ker Italija ni bila pripravljena na nikakršno stvarno popuščanje v primerjavi s tristransko deklaracijo. Iz istih razlogov niso dosegli zblizanja stališč tudi v razgovorih med L. Matesom in E. Martinom poleti 1951 na Bledu.

V tej zaupni izmenjavi mnenj so skušali z jugoslovanske strani ugotoviti, kakšne so možnosti za dosego kompromisa v glavnem na temelju obstoječe razdelitve na dve coni, pri čemer so bile predložene tri alternative: razdelitev STO ob obstoječi demarkacijski črti; ista razdelitev ob avtonomiji vsakega dela STO in razdelitev z manjšimi korekturami demarkacijske črte: Jugoslavija bi dobila slovenske predele v coni A, Italija pa Koper in Trst s kopensko zvezo in možnostjo tranzita.¹¹³ Med vsemi temi stiki, kakor smo že parcialno omenili, ni prišlo do nikakršnega napredka, ker je zahtevala Italija na temelju tako imenovane »nepretrgane etnične črte« (o kateri pa bomo še podrobneje razpravljali) vso obalo v obeh conah, medtem ko je bila pripravljena odstopiti Jugoslaviji le nekoliko iz vseh vidikov nepomembnega ozemlja v notranjosti. Tudi med razgovori A. Bebler – G. Guidotti v Parizu (od 21. novembra 1951 in z raznimi presledki do 8. januarja 1952) je italijanska diplomacija vztrajala pri soluciji, ki bi ji zagotovila ves obalni pas, razen tega pa še Buje, kar je G. Guidotti argumentiral s sklicevanjem na tezo, »da zaledje pripada mestom«. Jugoslavija je predložila, zagovarjajoč stališče, ki bi upoštevalo etnično ravnovesje in enakovrednost medsebojnih kompenzacij, razen alternativ (ki

smo jih že omenili), še dva nova načrta: prvi, ki bi zagotovil Jugoslaviji izhod na morje na področju Škednja in Žavelj, kar bi omogočilo ozemeljske koncesije Italiji v coni B ter drugi o skupni jugoslovansko-italijanski upravi, kondominiju, vendar sta bili obe sugestiji z italijanske strani docela zavrženi, pri čemer so se na italijanski strani sklicevali razen na notranje razmere, ki naj bi po njihovem mnenju onemogočale odstopanje od predloženih italijanskih zahtev, dalje še na administrativne, prometne in ekonomske argumente (ob stališču, da cona A sploh ne pride v poštev za razpravljanje), medtem ko so etnične razloge upoštevali le tam, kjer so bili v italijanski prid (italijanska večina v obmorskih mestecih), drugje pa zanikali njihov pomen (narodnostna mešanost Trsta, etnično docela slovenski koridor med Trstom in Tržičem, popolnoma etnično jugoslovansko zaledje v obeh conah itd.). Pripravljeni pa so bili na eventualne gospodarske koncesije Jugoslaviji v Trstu. Italijanska diplomacija je namreč napačno računala, da čas dela zanjo in da bo lahko v prihodnosti dosegla ugodnejše rešitve, kakor so jih vsebovale omenjene jugoslovanske pobude. Neposredni stiki med obema državama so se sicer še nadaljevali v prvi polovici leta 1952 med našim ambasadorjem v Londonu J. Brilejem in italijanskim ambasadorjem T. Galaratti-Scottijem ter med jugoslovanskim ambasadorjem A. Beblerjem in italijanskim opazovalcem pri OZN G. Guidottijem v New Yorku,¹¹⁴ vendar brez uspeha. Ko vrednoti to obdobje neposrednih stikov, ki so trajali od maja 1951 pa do januarja 1952 (v Londonu, Rimu, Parizu in New Yorku), piše A. Bebler, »da so jugoslovanski predstavniki na teh razgovorih (J. Brilej, M. Ristić, A. Bebler) izjavil pripravljenost vlade FLRJ, da odstopi Italiji vso cono z manjšimi popravki conske meje v korist Italije (po zadnjem predlogu vključujoč tudi mesto Koper), vendar pa to ni zadovoljilo italijanske strani.«^{114a}

Italijanski predlog o tako imenovani kontinuirani etnični črti naj bi zagotovil ozemeljsko povezavo izoliranih italijanskih etničnih otokov v obeh conah. To pa pomeni, da bi morala tako potegnjena črta sekati jugoslovansko etnično ozemlje, saj naš živelj dosega v širokih pasovih do morja in obkroža mesta. Etnična črta, ki bi hotela ločiti te italijanske izolirane otoke od etnično jugoslovanskega ozemlja bi torej morala potegniti polkroge. Vsa obala od Tržiča do Trsta je kompaktno naseljena s Slovenci (občina Devin-Nabrežina);¹¹⁵ etnična črta bi sekala tržaška predmestja, v katerih je po popisu iz leta 1910 večina Slovencev, ter izolirala središče mesta, ki je imelo italijansko večino,¹¹⁶ z vseh strani. Druga taka črta bi potekala okoli mesta Milje. Enak je bil položaj v coni B, kjer je bilo italijansko prebivalstvo skoraj vse osredotočeno v obmorskih mestecih.¹¹⁷ Italijanski predlog o »kontinuirani etnični črti« pa je bil tudi v nasprotju z načelom etničnega ravnotežja, ki so ga sprejeli na mirovni konferenci kot izhodišče za razmejitev med Jugoslavijo in Italijo. »Pri reševanju STO«, je poudaril podpredsednik E. Kardelj v ekspozeju pred Zvezno ljudsko skupščino, »pa ravnajo nasprotno. O teoriji etničnega ravnotežja ni več sledu. To je pozabljeno iz preprostega razloga, ker na

primer skupno število vseh Italijanov v coni B predstavlja daleč manjše število kot je Jugoslovancev v samem mestu Trstu.¹¹⁸ Na temelju italijanskega predloga bi dobila Italija dve tretjini površine STO z vsemi mesti, morsko obalo, se pravi poleg področij, kjer je živel italijanska etnična skupina še področja s pretežno jugoslovanskim prebivalstvom in docela etnično jugoslovanskim prebivalstvom.¹¹⁹ Praktično bi to pomenilo, če vzamemo za podlago štetje iz leta 1910, da bi predložena italijanska rešitev pustila izven nacionalnih meja minimalni odstotek Italijanov (nekaj odstotkov) in več kot 70 odstotkov Jugoslovancev na STO izven nacionalnih meja.

Italijanske zahteve po priključitvi praktično vsega STO so onemogočale najti izhodišče, na katerega bi se bilo moč opreti pri iskanju kompromisne rešitve na osnovi ozemeljske razdelitve. Jugoslovanski predlog o kondominiju, oziroma skupni jugoslovansko-italijanski upravi na STO, je, kakor je izjavil predsednik Tito (1. marca 1952), »predstavljal zelo širok okvir za razne kombinacije in bi mogel ob dobri volji italijanske vlade služiti kot osnova, da bi se našla rešitev.«¹²⁰ Kondominij je bil ena izmed mnogih variant, da bi uresničili osnovno zamisel o Trstu kot nevtralnem ozemlju, ki ne pripada niti Jugoslaviji, niti Italiji. »Po jugoslovanskem mnenju,« je pisal takratni jugoslovanski podsekretar za zunanje zadeve A. Bebler, »taka rešitev ustreza bolj kot določbe mirovne pogodbe, ker namesto mednarodnemu organu daje upravo dvema sosednjima državam. Razen drugih prednosti z jugoslovanskega stališča ima kondominij tudi to prednost, da nudi Jugoslaviji potrebna jamstva, da se ne bi na vsem STO ponovilo tisto, kar se je v zadnjih nekaj letih zgodilo v coni A, se pravi, postopno priključevanje k Italiji.«¹²¹ Bistvo jugoslovanskega predloga je bila zamisel o alternativnih guvernerjih, ki bi jih izmenoma za obdobje treh let imenovali Jugoslavija in Italija tako, da bi bil takrat, ko bi bil guverner Jugoslovane, viceguverner Italijan in obratno. Načelnika varnostne službe bi izbrali obe državi sporazumno med državljani neke tretje države.

Izvedba te zamisli bi bila lahko (po mnenju jugoslovanske vlade) tisti instrument, ki bi prispeval k odstranitvi krivic nasilne denacionalizacije jugoslovanskega življa na tem področju, se pravi, da bi lahko skupna uprava s svojim nepristranskim ravnanjem omogočila, da bi v določenem času odstranili posledice administrativnih in drugih ukrepov, ki so bili preračunani na politično in gospodarsko izrinjenje Slovencev in Hrvatov na tem področju, zavrli infiltracijo tujih elementov in z vsem tem tudi zagotovila zares demokratično samoupravo tržaškega prebivalstva. Ustvaritev kondominija ne bi pomenila, da bi imeli Italija in Jugoslavija namen vsiliti neki sistem ali upravo v Trstu.¹²² Naloga guvernerja bi se po jugoslovanski koncepciji omejila le na to, da bi zagotovil spoštovanje določb stalnega statuta glede suverenosti in nedotakljivosti področja in še posebej glede enakopravnosti in demokratičnosti v notranji ureditvi. Jugoslovanski predlog je izhajal iz stališča čim bolj vsestransko zagotoviti samovlado prebivalstva, enakopravnost Jugoslavije in Italije na spornem področju,

kakor tudi odstraniti vse tiste elemente, ki bi utegnili rušiti to ravnovesje. Ustvaritev takega položaja pa bi omogočila, da bi lahko tržaško prebivalstvo po določenem obdobju svobodno odločilo o svoji državni pripadnosti. Razen tega bi jugoslovansko-italijanski kondominij na tržaškem ozemlju zagotovil enakopravno izkoriščati tržaško pristanišče, kar ne bi pritegnilo le jugoslovanskega prometa, marveč bi tudi ustvarilo več možnosti za razmah tržaške trgovine in industrije. Jugoslavija ni mogla privoliti v enostavno uveljavitev določb mirovne pogodbe, ker je prišlo po 15. septembru 1947 do mnogih ukrepov, ki so enostransko zagotovili odločilen italijanski vpliv v coni A, kar je seveda bistveno spremenilo položaj na spornem območju.

Italijanska diplomacija je zavrnila predlog o kondominiju. Italijanski ministrski predsednik A. De Gasperi je 25. februarja 1952 v Lisboni, kjer se je udeležil zasedanja Atlantske zveze, med drugim izjavil, da bi izpolnitev tega predloga zaostрила notranja nasprotja na STO in da je treba iskati rešitev na temelju tristranske izjave.¹²³ Italijanska diplomacija se je še bolj oprijela stare metode pritiska na zaveznike, ki naj bi posredovali v Beogradu v smislu italijanskih zahtev. Po njenem mnenju brez odločne intervencije zaveznikov ni bilo moč doseči napredek pri reševanju tržaškega vprašanja, kar je A. De Gasperi, kakor piše G. Andreotti, tudi jasno povedal angleškemu in ameriškemu zunanjemu ministru.¹²⁴ Da bi popravila neugoden vtis, ki ga je napravilo v svetovni javnosti italijansko aprioristično zavračanje jugoslovanskih pobud, je italijanska vlada 11. marca 1952 predložila rešitev tržaškega vprašanja s takojšnjim plebiscitom pod nadzorstvom nevtralnih sil na vsem STO. V utemeljitvi odklonitve tega predloga je jugoslovanska vlada (Aide memoire 28. marca 1952) izjavila, da bi bilo moč izvesti plebiscit na STO samo pod pogojem, če bi pred tem popravili krivice storjene jugoslovanskemu življu med italijansko upravo. To normalizacijo bi bilo moč doseči v obdobju 15 let, med katerimi bi bilo STO pod skupno upravo Italije in Jugoslavije. Jugoslovanska vlada torej ni načelno zavrnila italijanskega predloga, vendar je postavila pogoj, da je treba pred izvedbo plebiscita ustvariti na spornem področju položaj, kakršen je bil leta 1918, se pravi pred začetkom italijanskega asimilacijskega pritiska nad našim življem. Zahtevati plebiscit v razmerah, ko so bili še vedno veljavni diskriminacijski zakoni proti Slovencem in ukrepi, ki so zagotovili izključni vpliv Italije v coni A, v kateri je živela velika večina prebivalstva STO, je pomenilo spremeniti to sicer v glavnem demokratično metodo za reševanje spornih vprašanj v njeno nasprotje. Italijanska vlada sploh ni odgovorila na jugoslovanski predlog za izvedbo plebiscita po poprejšnji pripravljalni dobi, vendar je bilo iz poznejših izjav italijanskih uradnih predstavnikov razvidno, da ga absolutno zavrača.¹²⁵

5.

Neposrednih razgovorov italijanska diplomacija ni vrednotila kot poizkus, da bi z medsebojnim popuščanjem našli osnovo za kompromisno rešitev, marveč za način, s katerim bi bilo nemara moč doseči (ob nepo-

sredni podpori ZDA in drugih zahodnih sil), da Jugoslavija privoli v minimalno modificirano tristransko izjavo. ZDA in Velika Britanija sta sicer vzpodbujali direktne stike med neposredno prizadetima Jugoslavijo in Italijo, vendar pa so bile njune intervencije bolj »energične« v Beogradu, kakor pa v Rimu. Zahodne sile so namreč v glavnem sprejele italijansko koncepcijo razdelitve tržaškega ozemlja, kar je seveda neposredno vzpodbujalo Italijo k maksimalizmu in nepopustljivosti. Razen tega pa je bila že takrat, kakor se zdi, v toku akcija tudi za formalno enostransko priključitev cone A k Italiji (kasnejši dvostranski predlog z dne 8. oktobra 1953). To omahovanje med stvarnejšo politiko, ki so jo narekovale spremenjene razmere, in podporo brez rezerv Italiji, je italijanska diplomacija spretno izkoriščala v svoj prid, saj je napravila iz tržaškega vprašanja ključni problem svoje notranje in zunanje politike. Povezovala ga je z rešitvijo drugih perečih zunanjepolitičnih problemov, pri čemer je bila izpolnitev »tristranske obljube« cena, ki so jo italijanski uradni krogi terjali za svoje lojalno sodelovanje v Antlantski zvezi in drugih zahodnih diplomatskih načrtih in akcijah. »Posledica vsega tega je bila, da se reševanje tržaškega vprašanja,« kakor je izjavil predsednik Tito skupini ameriških novinarjev 11. marca 1952, »ni premaknilo niti za milimeter naprej in da so se odnosi med obema državama poslabšali.«¹²⁶

Že od marca 1951, kakor navaja G. Cesare, so zahtevale tržaške aneksionistične stranke pod vplivom istrskih beguncev spremembo statusa quo, kar je pripeljalo do neredov 20. marca 1952.¹²⁷ Ob četrti obletnici tristranske deklaracije je namreč »Comitato di difesa per l'italianità di Trieste e del'Istria« (ustanovljen je bil na pobudo G. Bartolija, takratnega tržaškega župana, 4. marca 1952) organiziral v gledališču Verdi zborovanje, ki mu je (kar je značilno) predsedoval R. Carrobio, takratni šef italijanske misije v Trstu.¹²⁸ V svojem govoru ob tej priložnosti je G. Bartoli obtožil Angloameričane za »dvojno igro«. Množica, ki se je zbrala pred gledališčem, je nato odšla na trg Unità, kjer je prišlo do spopadov s policijo, razen tega pa so demonstranti razbili neki angleški klub in napadli sedež Fronte za neodvisnost. Naslednji dan (21. marca 1952) je aneksionistično usmerjena sindikalna organizacija »Camera del Lavoro« razglasila splošno stavko, 22. marca pa so se neredi nadaljevali. Demonstracije so organizirale s soglasjem Rima aneksionistične stranke ob polni podpori neofašističnih elementov. 24. marca 1952 je takratni britanski zunanji minister A. Eden v Spodnji zbornici izjavil, da je bila demonstracija fašističnega izvora in da je bila akcija policijskih organov ZVU upravičena. »Zaradi bojazni novih independentističnih poizkusov,« je pojasnjevala stališče Rima poluradna revija *Relazioni internazionali*, »je bilo umestno intervenirati z ljudsko manifestacijo.«¹²⁹ Te inscenirane demonstracije, ki naj bi po zamisli italijanskih uradnih krogov in aneksionističnih elementov v Trstu drastično opozorile zahodne velesile na njihovo obljubo z dne 20. marca 1948, je italijanska diplomacija nato vsestransko izkoristila za diplomatske intervencije v Washingtonu in Londonu, s katerimi je hotela doseči sprejem ukrepov, ki naj bi docela zagotovili italijanski vpliv v coni A. Mini-

strski predsednik A. De Gasperi je celo zagrozil, da se bo Italija umaknila iz razgovorov o enotni evropski vojski,¹³⁰ kolikor ne bi ustregli njenim zahtevam.

Prva koncesija Italiji po neredih 20. marca je bil ukaz št. 51 z dne 26. marca 1952, s katerim je ZVU raztegnila veljavnost predpisov za italijanske administrativne volitve na cono A STO in določila, da bodo volitve v Trstu 25. maja 1952, se pravi isti dan kot v italijanski republiki.¹³¹ 27. marca 1952 se je sestala v Londonu tripartitna konferenca, ki je nato izdala sporočilo, da so tri vlade (ameriška, britanska in italijanska) sklenile skupno proučiti aranžmaje v coni A STO s ciljem, »da bi dosegli čim tesnejše sodelovanje med temi vladami in lokalnimi oblastmi.« 3. aprila 1952 se je začela v Londonu trojna konferenca, katere namen naj bi bil, kakor so opozarjali italijanski diplomatski krogi, da bi dosegla Italija enakopraven položaj z Jugoslavijo« na STO.¹³² Jugoslavija je odločno protestirala proti temu ponavljanju enostranskega načina reševanja tržaškega vprašanja, ki je bilo v nasprotju z zagotovili s strani vlad zahodnih velesil, da želijo sporazumno ureditev vprašanja, saj je to pomenilo obnavljanje tiste prakse, ki je pripeljala že pred štirimi leti do enostranske izjave 20. marca 1948, glavne ovire za doseg sporazumne rešitve. V govoru v Zvezni ljudski skupščini (31. marca 1952) je predsednik vlade Tito vnovič opozoril na stališče Jugoslavije, da brez njenega sodelovanja in privolitve niso mogoče nikakršne rešitve glede Trsta.¹³³ Skupščina je v soglasno sprejeti resoluciji (31. marca 1952) izrazila podporo vladi in pričakovanje, da bo še naprej podvzemala potrebne ukrepe proti vsem poizkusom vsiliti narodom Jugoslavije nove žrtve in povečati krivice, ki so jim bile že storjene.¹³⁴ Jugoslovanska javnost je bila hudo vznemirjena spričo enostranskih metod ZDA in Velike Britanije pri reševanju tržaškega vprašanja, kar so ponazorile velike protestne demonstracije po vsej državi.¹³⁵ 6. aprila 1952 je sodišče v Lucci obsodilo 41 bivših partizanov na skupno 690 let zapornih kazni, kar je bil povod za nove protijugoslovanske izpade v Italiji. Protestna nota jugoslovanske vlade (17. aprila 1952) poudarja, da nosi odgovornost za protijugoslovanski značaj tega procesa italijanska vlada.¹³⁶

Delegacija, v kateri so bili predstavniki tržaških protianeksionističnih strank, je odpotovala v London, da bi britanskim in ameriškim predstavnikom na trojnih pogajanjih, kakor tudi širši javnosti (16. aprila 1952 je imela posebno tiskovno konferenco) razložila svoje stališče, zaradi katerega nasprotuje kakršnikoli soluciji, ki bi povečala vpliv Italije v Trstu, oziroma v coni A STO.¹³⁷ Po sedemintrideset dni trajajočih pogajanjih, med katerimi je prišlo tudi do resnejše krize (11. aprila 1952 je bila konferenca suspendirana zaradi italijanskih zahtev po integralnem nadzorstvu med administracijo, vključno policijo),¹³⁸ so 9. maja 1952 izdali v Londonu sporočilo, ki med drugim navaja, da so predstavniki vlad ZDA, Velike Britanije in Italije končali razgovore, ki so jih začeli s ciljem, »da bi prišlo do tesnejšega sodelovanja v coni A STO med tremi vladami in lokalnimi oblastmi, kar naj bi dalo večje praktično priznanje,« kakor

pravi sporočilo, »pretežno italijanskemu značaju cone.«¹³⁰ Dosežene sporazume je vseboval memorandum, ki je določal, da bodo vodili vse sektorje civilne uprave, razen policije, uprave pristanišča PTT službe, pravnega oddelka in oddelka za informacije, italijanski uradniki, ki jih bo predlagala italijanska vlada, imenoval pa poveljnik angloameriške vojaške uprave.¹⁴⁰ Pred uveljavitvijo londonskega memoranduma je bilo v ZVU 33 položajev direktorjev, šefov oddelkov, oziroma višjih uradnikov, ki jih je zavzemalo 15 Angležev, 13 Američanov in 5 Italijanov. Po sporazumu 9. maja 1952 pa je bilo na teh mestih 6 Angležev, 5 Američanov in 21 Italijanov. Ukinjeni sta bili mesti generalnega vicedirektorja za civilne zadeve in eksekutivnega direktorja, dodano pa je bilo mesto političnega svetovalca italijanske vlade, katerega pristojnost je bila izenačena s položajem britanskega in ameriškega svetovalca pri ZVU.¹⁴¹ 5. julija 1952 je italijanska vlada imenovala na to mesto profesorja D. De Castra, (po rodu iz Pirana), avtorja več knjig, razprav in člankov o tržaškem vprašanju, v katerih je zagovarjal italijansko maksimalno tezo. Britanski in ameriški ambasador v Rimu sta uradno izrazila pomisleke glede umestnosti te izbire, vendar je takratni ministrski predsednik A. De Gasperi zavrnil zahtevo, da bi vlada imenovala na to mesto drugo osebo.¹⁴² Kakor pa navaja G. Cesare je De Castrovo imenovanje osupnilo zaveznike, ki so ga šteli za preveč politično osebo, tesno povezano z aktivnostjo italijanskih aneksionističnih strank v Trstu.¹⁴³

Italijanska diplomacija in uradni krogi so, ocenjujoč londonske sklepe, zlasti opozarjali, »da pomenijo smrtonosen udarec za separatistično gibanje v coni A in da trenutna solucija ne izključuje nadaljnjih italijanskih legitimnih revindikacij.«¹⁴⁴ Ministrski predsednik A. De Gasperi je 9. maja 1952 izjavil, »da pomeni londonski dogovor prvo praktično aplikacijo priznanja, ki ga vsebuje izjava iz leta 1948.«¹⁴⁵ Torej, italijanska diplomacija je štela zagotovitev monopola italijanske administracije v coni A za delno izpolnitev tristranske deklaracije, za položaj, ki ji odpira perspektivo, da doseže v naslednji etapi rešitev celotnega problema v smislu njenih maksimalnih zahtev. Londonski sklepi, kakor že omenjeno, sicer niso izpolnili italijanskih zahtev glede nadzorstva nad policijo in glede prisotnosti italijanskih čet v Trstu, o čemer je bilo govora na sestanku 24. marca 1952 med takratnim britanskim zunanjim ministrom A. Edenom in italijanskim ambasadorjem M. Brosijem,¹⁴⁶ vendar si je italijanska administracija prizadevala na razne načine ustvariti fikcijo, da je cona A že dejansko del Italije.¹⁴⁷

Jugoslovanska vlada v svojem Aide memoireju (13. maja 1952) opozarja vladi ZDA in Velike Britanije, da je po obstoječih mednarodnih sporazumih do definitivne rešitve tržaškega vprašanja zaupana administracija cone A angloameriški vojaški upravi. Splošno pravilo je, da mora mandatar izvajati mandat sam, a ne preko nekoga drugega, zlasti ne v konkretnem primeru preko Italije, ki polaga pravico na to ozemlje. Jugoslovanska vlada ugotavlja, da so z memorandumom treh vlad izvršene take spremembe v režimu in mednarodnem statusu administrativnega

ozemlja, katere popolnoma uničujejo ravnotežje, ki ga je želela ustvariti mirovna pogodba glede mesta Trsta, oziroma cone A. S predajo administracije Italiji je bila izvedena protipravna realna unija tega ozemlja z Italijo, s čemer so resno prizadeti interesi Jugoslavije.¹⁴⁸ Odgovorni jugoslovanski predstavniki so po tem enostranskem ukrepu vlad ZDA in Velike Britanije opozorili, da bo Jugoslavija storila vse za zavarovanje svojih interesov, zlasti pa, da bi preprečila izpolnitev italijanskih aspiracij na jugoslovansko cono STO.¹⁴⁹

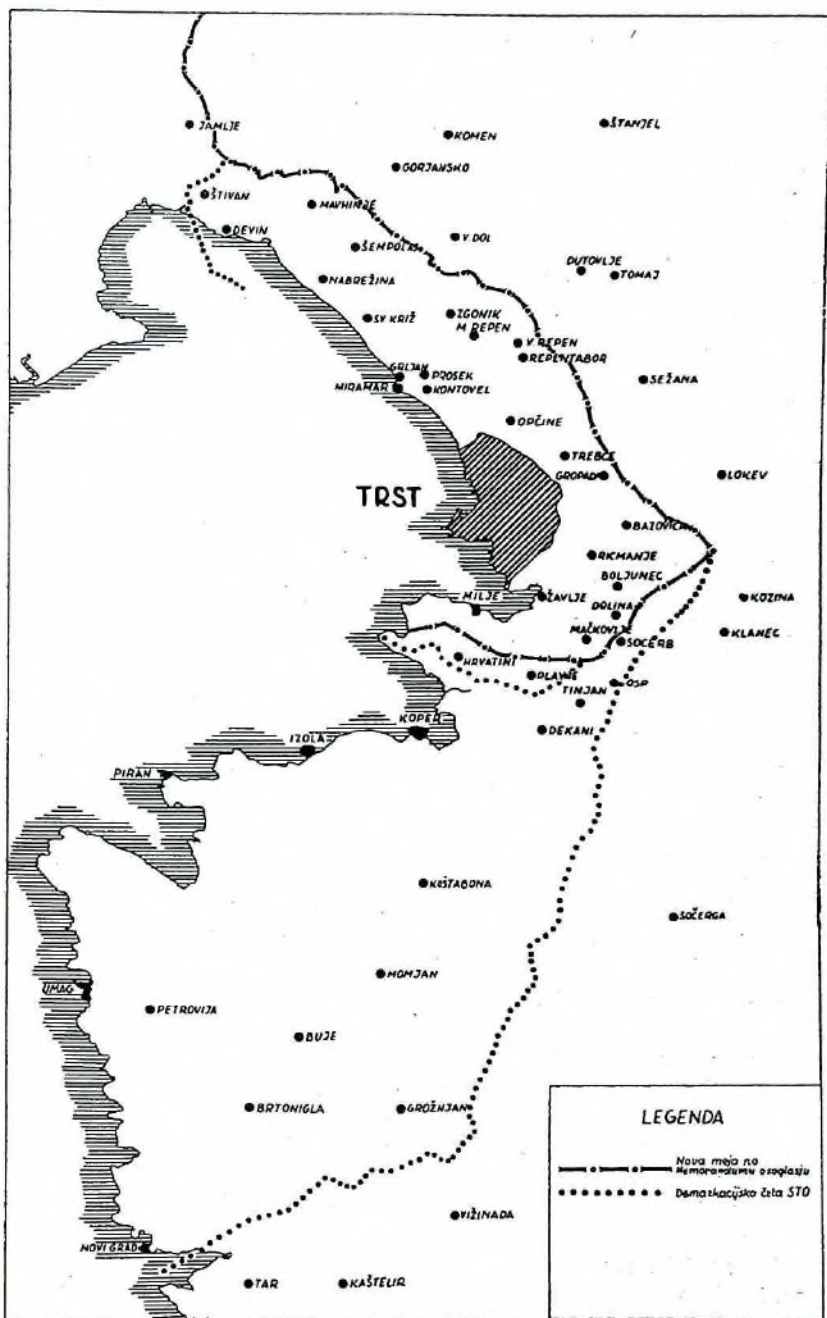
6.

Pred sklepom ZVU, da bodo administrativne volitve v coni A STO na isti dan v italijanski republiki, so bile že enkrat odložene na pritisk italijanske vlade in tržaških aneksionističnih strank.¹⁵⁰ Volitve v zakonitem roku bi nameč morale biti 7. oktobra v tržaški občini in 14. oktobra 1951 v ostalih občinah cone A, kakor je to določal ukaz ZVU št. 86 z dne 28. maja 1951. 6. septembra 1951 pa je informacijski urad ZVU izdal sporočilo, da so volitve preložene in da bo novi datum pravočasno objavljen, kar so italijanski uradni krogi označevali kot uspeh svojih diplomatskih intervencij v Londonu in Washingtonu, kakor je pisalo glasilo vladne demokristjanske stranke Il Popolo 8. septembra 1951. Za volitve so veljali isti predpisi kot v Italiji, kakor je to določal ukaz ZVU št. 51 z dne 26. marca 1952. Za občine z nad 10 tisoč prebivalci (v konkretnem primeru za Trst in Milje) je veljal način, da tista lista ali skupina povezanih list, ki zbere največ glasov (zadostuje le relativna večina) dobi avtomatično dve tretjini sedežev v občinskem svetu.¹⁵¹ Za manjše občine pa je veljal večinski (majoritetni) sistem, po katerem je dobila stranka ali skupina strank z relativno večino glasov tri četrtine vseh mandatov. V Trstu je bil ta volilni sistem očitno naperjen proti antianeksionističnim strankam.

Volilna propaganda aneksionističnih strank se je predvsem sklicevala na londonske sklepe 9. maja 1952 kot na dokaz, »da bo prišlo slej ko prej tudi do formalne priključitve tega področja k Italiji.« To metodo političnega pritiska je izpolnil zakon, ki ga je italijanski parlament sprejel neposredno pred volitvami (12. maja 1952), o prevzemu v italijansko državno službo nameščencev in uslužbencev, ki jih je provizorično nastavila ZVU, v primeru priključitve STO k Italiji. Zadnji odstavek tega zakona je določal, da ne sme noben italijanski državljan, ki je v službi ZVU, delati proti koristim svoje države, se pravi Italije. Zato ne bodo prevzeli v italijansko državno službo tistih, ki so na nedvoumen način storili kako delo, s katerim bi otežkočili priključitev STO k Italiji.¹⁵² Ukaz ZVU št. 156 z dne 25. julija 1949 je razširil možnost vpisa v register stalnega tržaškega prebivalstva tisočem Italijanov iz republike, ker je dovolil, da se vpišejo v ta seznam tisoči italijanskih državnih uradnikov, premeščenih na STO in ki so bili prej vpisani s stalnim bivališčem v republiki Italiji. Ukaz št. 190 z dne 19. septembra 1949 je le ponovno potrdil ukaz št. 345 z dne 24. septembra 1948, naj se vpišejo v volilne sezname vsi moški in ženske iznad 21 let starosti, ki so bili 15. septembra 1947 italijanski državljani.

Ukaz ZVU št. 291 z dne 29. novembra 1950 je vnovič dovolil vpis v register stalnega prebivalstva in s tem tudi v volilne sezname. S tem ukazom so se lahko vpisali namreč v volilni seznam vsi tisti, ki so bili na dan 1. novembra 1950 vpisani kot začasni prebivalci. In slednjič je ukaz št. 34 z dne 9. februarja 1952 omogočil, da se vpišejo v volilni seznam vsi tisti, ki so zamudili rok šestih mesecev, predviden v prej omenjenem ukazu z dne 29. novembra 1950. Vse to je v glavnem koristilo, kakor priznava tudi v svojem poročilu Varnostnemu svetu OZN general T. Airey, osebam iz odstopljenih istrskih krajev, kakor tudi nadaljnjim tisočem Italijanom iz republike, da so lahko volili, kar je bilo v nasprotju z določbami mirovne pogodbe z Italijo. Zastavlja se vprašanje, koliko Italijanov je bilo z različnimi protipravnimi ukazi ZVU proti določili mirovne pogodbe vpisanih v register stalnega prebivalstva in volilne sezname. Na podlagi uradnih podatkov o mestu rojstva volivcev pri občinskih volitvah leta 1949 je bilo v Italiji rojenih 42 220 volivcev in od teh ni imela ogromna večina svojega stalnega bivanja v Trstu na dan 10. junija 1940 kot to določa mirovna pogodba. Z ukazom št. 219 z dne 29. novembra 1950 so bili še nadaljnji tisoči protipostavno vpisani v register stalnega prebivalstva v seznam volivcev. Leta 1949 je bilo vpisano v volilni imenik v Trstu 197 245 volivcev, leta 1952 pa 200 486, kar pomeni porast za 3241 volivcev. Na podlagi poizvedb je volilni urad v treh letih do leta 1952 izbrisal okoli 10 tisoč volivcev, kar pomeni, da je bilo dejansko vpisanih pred tremi leti le okrog 186 tisoč volivcev, tako da znaša razlika med volivci, vpisanimi leta 1952 in tistimi iz leta 1949 okoli 13 tisoč. Predsednik anagrafskega urada v Trstu je izjavil, da znaša prirastek novih volivcev v treh letih 10 910 oseb, ali za vsako leto približno nekaj več kot tri tisoč. Istočasno pa je tudi število tistih, ki so bili izbrisani iz volilnih seznamov zaradi smrti, znašalo letno okoli tri tisoč oseb. Glasilo demokristjanske stranke v Trstu »Giornale di Trieste«, z dne 31. maja 1952 je priznalo, da je bilo vpisanih po letu 1949 13 887 volivcev, priseljenih v Trst na podlagi ukaza ZVU št. 219 iz leta 1950. Z ukazi ZVU št. 345 z dne 24. septembra 1948, št. 156 z dne 25. julija 1949, št. 190 z dne 19. septembra 1949, št. 219 z dne 29. novembra 1950 in št. 54 z dne 9. februarja 1952 je torej rimska vlada v veliki meri dosegla, da je bila z vpisom desetstisočev italijanskih volivcev med drugim zajamčena italijanska iredentistična večina na volitvah leta 1949 in 1952.

Kljub izredno močnemu pritisku aneksionističnih strank v volilni kampanji in izražito pristranski politiki ZVU (preložitev volitev, uveljavitev italijanskega volilnega zakona itd.) so se politične sile, ki so nasprotovale priključitvi Trsta, oziroma cone A k Italiji okrepile in dobile na volitvah 25. maja 1952 v vsej coni 40,1 % glasov, oziroma skoraj štiri odstotke glasov več kakor na prvih administrativnih volitvah leta 1949. V tržaški občini so dobile protianeksionistične stranke 37,08 % glasov,¹⁵³ v Miljah 64,3 % v občini Devin-Nabrežina 78,4 %, medtem ko v občinah

Zgonik, Repentabor in Dolina 100 % glasov.¹⁵⁴ Iz volilne analize je razvidno, da so na teh volitvah dosegli največji napredek independentisti, ki so malone podvojili število svojih glasov (od 11 476 na 22 415).¹⁵⁵ Gospodarske težave, ki so bile v povojnih letih v veliki meri posledica odreznosti mesta od njegovega naravnega zaledja in po letu 1948 neorganske vključitve v ekonomski in administrativni sistem države na Apeninskem polotoku, so v veliki meri vplivale na razmah independentističnih političnih nazorov med tržaškim prebivalstvom in to kljub temu, da je bilo splošno vzdušje spričo italijanskega monopola v gospodarstvu in upravi cone A (sklepi 9. maja 1952 o soudeležbi Italije v upravi) za razvoj takih koncepcij skrajno neugodno. Porast independentističnih glasov kljub tem objektivnim težavam je spričo tega prepričljivo demantiral standardno tezo italijanske uradne propagande o nekakšni »spontani želji Tržičanov za priključitev k Italiji.«

Po londonskih sklepih 9. maja 1952 je ZVU spet zavzela v odnosih do Slovencev stališče, ki ga je izvajal general T. Airey, vnet zagovornik priključitve STO k Italiji. Ena izmed značilnih ilustracij politike anglo-ameriške vojaške uprave, v kateri so imeli italijanski uradniki na podlagi dogovora 9. maja nadzorstvo nad domala vso administracijo, je nasilna uveljavitev italijanskega zakona št. 800 z dne 29. marca 1923, ki je prepovedal neitalijanska krajevna imena. Občinski svet Devin-Nabrežina je namreč (12. novembra 1952) sprejel sklep o dvojezičnih krajevnih napisih na svojem področju. Proti temu je najprej nastopil predsednik cone (26. novembra 1952) in ukazal predsedniku občine odstraniti dvojezične napise, sklicujoč se pri tem na prej omenjeni zakon. Po odklonitvi je poslal občinskemu svetu (1. decembra 1952) nov dopis, v katerem je postavil petdnevni rok za izpolnitev svoje odločbe. Ko je občinski svet tudi to zahtevo zavrnil, je (10. decembra 1952) prišel na sedež občinskega sveta ad hoc komisar, ki naj bi zagotovil izpolnitev odločbe predsednika cone, vendar je bil postopek po posredovanju višjih oblasti ustavljen. 12. decembra 1952 je poveljnik ZVU, general Winterton pozval k sebi župana in enega odbornika ter jima ukazal odstraniti dvojezične napise, pri čemer je poudaril, da so zakoni jasni.¹⁵⁶ 16. decembra 1952 so policijski organi odstranili dvojezične napise.

Ravnanje ZVU, ki je s silo uveljavila izvajanje italijanskega diskriminacijskega zakona, je milanski časopis Corriere della Sera (17. decembra 1952) ocenil kot potrditev »duha tristranske izjave«. Ukrep ZVU je sprožil odločne proteste slovenske javnosti cone A. Slovenski občinski svetovalci so poslali Varnostnemu svetu 21. decembra 1952 protestno spomenico v kateri zahtevajo, da ZVU ne izvaja fašističnih raznarodovalnih zakonov.¹⁵⁷ Proti temu ukrepu je protestiral tudi šef jugoslovanske gospodarske delegacije v Trstu J. Zemljak (15. decembra 1952), pri čemer je opozoril, da je ZVU sprejela formalno obveznost razveljaviti vse diskriminacijske zakone in določbe.¹⁵⁸ Nasilna uveljavitev enega izmed prvih italijanskih

fašističnih asimilacijskih zakonov je namreč karakteristična v širšem smislu za politiko ZVU, ki jo od leta 1945 ponazarjajo permanentni poizkusi zavestnega podcenjevanja Slovencev kot narodnostnega in političnega činitelja na Tržaškem. Namen te politike je bil posredno prikazati kot neutemeljene slovenske zahteve po enakopravnosti, z druge strani pa poudariti italijansko pretežnost Trsta, in s tem okrepiti italijansko stališče v diplomatskem boju.

OPOMBE

¹ Na zasedanju Sveta zunanjih ministrov v New Yorku decembra 1946 so sklenili ustanoviti komisijo, ki naj bi podrobno proučila finančni položaj internacionaliziranega ozemlja, pri čemer naj bi se posvetovala z jugoslovanskimi in italijanskimi oblastmi ter predložila svoja priporočila najkasneje do 20. februarja 1947. Razen tega je lahko komisija pripravila priporočila o slehernem drugem vprašanju, ki bi se pojavilo v zvezi z ustanovitvijo internacionaliziranega ozemlja kot posebne valutne in carinske enote, še posebej pa o vprašanih, ki bi se pojavila v obdobju med uveljavitvijo mirovne pogodbe z Italijo in koncem leta 1947.

Komisija v kateri so bili: Christian de Lavarene za Francijo, V. S. Gerašenko za SZ, A. P. Graffey Smith za Veliko Britanijo in Harold Glasser za ZDA, je prispela v Trst 14. januarja 1947 in je imela razgovore s funkcionarji ZVU, predstavniki jugoslovanske vojaške uprave v coni B, predstavniki lokalne industrije, trgovine, bank, zavarovalnih družb in sindikatov. Komisiji sta razložila svoje stališče tudi jugoslovanska in italijanska delegacija. Komisija je 10. marca 1947 predložila svoje poročilo Svetu zunanjih ministrov.

Razen M. Bartoša sta bila v jugoslovanski delegaciji, ki je obrazložila naše stališče komisiji, še R. Arangelović in R. Avramović.

Italijansko delegacijo je vodil G. Simonis.

² Jugoslavija je bila pripravljena dobavljati Trstu 89 % hrane, ki jo Trst uvaža, dalje industriji 42 % potrebnih surovin, pripravljena pa je bila kupovati 60 % celotne proizvodnje glavnih tržaških industrijskih panog. Jugoslavija bi izvažala v Trst za okoli 18 milijard lir blaga, kupovala pa bi v Trstu za 14 milijard lir.

³ 17. marca 1947 je Svet zunanjih ministrov sklenil, da lahko jugoslovanska in italijanska vlada predložita posebni spomenici, v katerih bosta razložili svoje pripombe k poročilu komisije. Jugoslovanska vlada je preko svojega veleposlaništva v Moskvi izročila svojo spomenico 19. aprila, italijanska vlada pa 9. aprila 1947.

Svet zunanjih ministrov je razpravljal o poročilu komisije 21. in 22. aprila 1947, pri čemer je bilo eno izmed osrednjih vprašanj kritje predvidenega deficita. Po dolgotrajnem razpravljanju so se zunanji ministri sporazumeli, da za uravnoteženje proračuna STO skrbi guverner, oziroma zakonodajna in izvršna oblast ozemlja samega, obenem pa so določili, da lahko znaša najvišja finančna pomoč za kritje primanjkljaja 5 milijonov dolarjev.

⁴ Gl. člen 11 Instrumenta o začasnem režimu (Medjunarodni ugovori, sv. br. 4).

⁵ Sporazum podpisan 16. aprila 1948 po pogajanjih med ZVU in italijansko vlado od 20. do 26. marca in 15. aprila 1948 glede izvajanja finančnih sporazumov (9. marca 1948) je med drugim določal:

Ministrstvo za zunanjo trgovino bo preko zunanjega ministrstva poskrbelo, da bo sporočilo vsem državam, ki imajo z Italijo posebne trgovinske in plačilne sporazume, omenjeni protokol z dne 9. marca 1948, na podlagi katerega se vsi

sporazumi, ki so v veljavi med Italijo in drugimi državami, razširjajo tudi na področje (cone A STO — op. pisca).

Ministrstvo za zunanjo trgovino in Poveljstvo področja se dogovorita, da se bosta takoj, kakor hitro bodo njune vlade imele priložnost pregledati svoje obveznosti v sklopu načrta za evropsko obnovo, ponovno sestala, da bosta določila točen položaj, ki naj ga zavzema Področje v zvezi z italijansko-trgovskimi in finančnimi sporazumi.

Med tem časom ne namerava Poveljstvo področja stopiti v pogajanja trgovinskega ali finančnega značaja z nobeno evropsko državo. Če bi nepredvideni dogodki po mnenju Poveljstva področja nujno zahtevali takšna pogajanja v provizorični dobi, bo italijanska vlada obveščena, predno se bodo pričela.

Poveljstvo področja bo dalo tržaški carini navodilo, da mora sama v lastni kompetenci izvajati vsa italijanska navodila, zlasti kar zadeva uvoz in izvoz blaga, navedenega v carinskih seznamih. Kakor je že zgoraj rečeno, ne smejo za trgovino Področja veljati manj ugodni pogoji kot za trgovino italijanske republike.

Za bistvene potrebe Področja, nanašajoč se na vinkulirano blago (industrijsko blago, živila, zdravila, monopolno blago) bo Poveljstvo področja, ko teh potrebščin ne bo moglo neposredno nabaviti z lastnimi valutnimi sredstvi, v smislu zadnjega odstavka prej omenjenega sporazuma z dne 9. marca 1948, periodično izročala zadevne proračune v proučitev ministrstvu za zunanjo trgovino, da bi jih lahko slednje nabavilo.

Ko bodo zunanje države izročile za Področje posebne dobave, je nujno to opraviti po istih predpisih, ki veljajo za enake dobave v Italiji. Kolikor bi se te dobave nanašale na posebne potrebe Področja, bo ministrstvo za zunanjo trgovino proučilo prošnjo v duhu člena 3 protokola z dne 9. marca 1948.

Za izenačenje izdajanja trgovinskih koncesij v Trstu s sprejemljivimi zahtevami italijanske zunanje trgovine in z zadevnimi plačili, se bo Poveljstvo področja sporazumelo z ministrstvom za zunanjo trgovino glede dovoljenj, ki se bodo nanašale na uvoz in izvoz blaga, ki ni obseženo v Področju z eventualno dodeljenimi kontingenti, ali ni zajeto v carinskih seznamih ali ki je plačljivo v kliringu.

Zato bo urad za izdajanje dovolilnic pri Zavezniški vojaški upravi izročil predstavniku ministrstva za zunanjo trgovino v Trstu za vsak posamezni primer vprašanje, ki bo obsegalo vse natančne podatke primera samega in vse druge navedbe, ki bi lahko koristile za boljši pretres vprašanja. Predstavniki ministrstva za zunanjo trgovino bo sporočil v čim krajšem času mnenje svojega ministrstva.

Urad za dovolilnice se bo prilagodil tako izraženemu mnenju (Povzeto po uradnem dokumentu, neavtoriziran slovenski prevod, AINV).

⁶ Das Schichsal Triests, Europa Archiv, str. 7473.

⁷ Od začetka leta 1948, piše Leprette (Le Statut international de Trieste, str. 210), je politika ZVU težila, da prepusti italijanskim oblastem najpomembnejši del lokalne administracije ter da prepusti Rimu iniciativo na ekonomskem torišču.

M. Udina (Aspetti giuridici della questione di Trieste, Rassegna Giuliana di diritto e giurisprudenza št. 3—4, julij-december 1955) pa piše, da je bila s temi dogovori potrjena tesna povezanost cone z italijansko ekonomiko.

⁸ Gl. protestne note Jugoslavije Varnostnemu svetu OZN z dne 28. julija in 23. oktobra 1948 (Ljudska pravica, 25. oktobra 1948).

⁹ Za državno in poldržavno imovino, kakor navaja člen 1 priloge X, se bo štela vsa premična in nepremična imovina italijanske države, lokalnih oblasti, javnih ustanov, društev in združenj v javni akciji, kakor tudi premična in nepremična imovina, ki je pripadala fašistični stranki ali njenim pomožnim organizacijam.

¹⁰ IRI je skrajšava za »Istituto per la ricostruzione industriale«, ki je bil ustanovljen z zakonskim dekretom z dne 23. januarja 1933 in s katerim je skušal

fašistični režim sanirati gospodarske razmere po triletni deflacijski politiki režima (1926—1929). Povod za ustanovitev IRI je bil, kakor se zdi, polom največje banke — COMIT. S temi ukrepi je fašistična vlada skušala rešiti pred propadom banke in velike industrije. Država je pokupila večino delnic, stari lastniki pa so zvečine ohranili svoj vpliv ter monopolizirali v centrali IRI večino vodilnih položajev.

V Trstu so bila last IRI naslednja podjetja, oziroma organizmi: CRDA, SACI, ILVA, Arsenale triestino, podružnica Banca commerciale italiana, podružnica Banca di Roma, podružnica Credito italiano, Lloyd Triestino, Telve, Forestale, EIAR in druga.

¹¹ Gl. o tem podrobneje dr. S. Pretnar, Italijanski državno-monopolistični kapital in vprašanje Trsta, Vprašanja naših dni, št. 14, 2. aprila 1950.

¹² Julijska krajina po drugi svetovni vojni, str. 19.

¹³ Gl. podrobneje dr. V. Pertot, Trst — medjunarodni privredni problem, str. 209 in druge.

¹⁴ Češkoslovaški blagovni promet preko Trsta, ki je v obdobju od leta 1924 do 1933 znašal še okoli pol milijona letno, je padel leta 1951—52 za skoraj štiri petine, to je na nekaj več kot sto tisoč ton. Prav tako je bil promet z Madžarsko omejen na nekaj občasnega prometa, ki se pa ni povzpел nad nekaj deset tisoč ton.

¹⁵ Avstrija je bila udeležena v skupnem prometu preko Trsta leta 1950 s 30,70 %, leta 1952 29,43 % in leta 1953 25,41 % (gl. podrobneje o tem Giorgio Roletto, Trieste ed i suoi problemi, str. 120 in naslednje).

¹⁶ Gl. podrobneje o tem dr. R. Kyovsky, Brezposelnost v coni A STO, Naši razgledi št. 59, 19. junija 1954.

¹⁷ Junija leta 1948 je bilo v coni A STO 26.398 brezposelnih (Poročilo o upravi angloameriškega področja STO od 1. aprila do 30. junija 1948, AINV).

¹⁸ Tako je na primer italijanska poluradna revija »Esteri« 15. decembra 1947 objavila članek (L. Ragusin, L'avvenire del porto di Trieste), ki skuša dokazati, da gospodarski razlogi narekujejo priključitev Trsta k Italiji in »da za Trst ni druge kakor italijanske rešitve.«

¹⁹ Op. cit., Europa Archiv, str. 7478.

²⁰ Prim. Adstans, A. De Gasperi nella politica estera italiana, str. 114.

²¹ Dieci anni tra Roma e Washington, st. 143.

²² Cinque anni a palazzo Chigi, str. 344.

²³ Op. cit., str. 143, 144.

²⁴ Gl. izjavo podrobneje The Times, 22. marca 1948.

²⁵ Der Triestkonflikt und die italienisch-jugoslawische Frage, str. 68, 69.

²⁶ Gl. The Memoirs, Full circle, str. 178.

²⁷ Gl. Pretnar, Nekaj pravnih pripomb k diskusiji o Trstu, Ljudska pravica, 25. avgusta 1951.

²⁸ Gl. op. cit., str. 178.

²⁹ »Dokler se določbe mirovne pogodbe z Italijo, nanašajoče se na STO«, ocenjuje dr. I. Tomšič pravni aspekt tristranske izjave, »ne spremenijo na način, ki velja za vsako meddržavno pogodbo, veljajo za vse zavezniške in pridružene sile, ki so to pogodbo podpisale in ratificirale. Pacta sunt servanda, pogodbe je treba spoštovati. Drugače bi to pomenilo, da more mirovno pogodbo z Italijo spremeniti enostranska izjava treh izmed 21 držav, vezanih po tej pogodbi« (Suverenost svobodnega tržaškega ozemlja, Primorski dnevnik, 28. decembra 1949).

³⁰ Messaggero Veneto, 21. marca 1948.

³¹ Gl. podrobneje jugoslovansko noto z dne 22. marca, Borba, 23. marca 1948.

³² Gl. Borba, 24. marca 1948.

³³ 27. aprila 1947 je bil sklenjen med jugoslovansko in italijansko vlado petletni trgovinski sporazum, ki je bil noveliran 28. novembra 1947 z dodatnim protokolom, vendar pa ti dogovori niso izčrpali vseh možnosti (prvi je predvideval medsebojno izmenjavo v letnem skupnem znesku 30 milijard lir) sode-

lovanja na trgovinskem področju, saj se ekonomiki obeh držav v marsikaterem oziru medsebojno izpolnjujeta.

³⁴ Gl. Andreotti, De Gasperi e il suo tempo, str. 220.

³⁵ Giornale di Trieste, 16. septembra 1948.

³⁶ Mirovna pogodba z Italijo je glede kolonij določila (člen 23), da bodo o končni usodi teh ozemelj sporazumno odločile vlade SZ, Velike Britanije, ZDA in Francije v roku leta dni po uveljavitvi te pogodbe.

³⁷ Gl. Tarchiani, op. cit., str. 171.

³⁸ Prim. Sforza, Cinque anni a palazzo Chigi, str. 394.

³⁹ Keesing's Archiv 1948—49, str. 1430 G.

⁴⁰ Gl. De Castro, Il probleme di Trieste, str. 426—428.

⁴¹ Prav tam, str. 429.

⁴² Gl. Keesing's Archiv 1948—49, str. 1515 K.

⁴³ Gl. op. cit., str. 178, 179.

⁴⁴ Tako pravi Airey v poročilu OZN za obdobje od 15. septembra do 31. decembra 1947, da je bila že od samega začetka vojaške uprave na področju A Julijske krajine politično značilna šilovita »vzajemna sovražnost med proitalijanskim delom in slovensko-komunističnim delom prebivalstva« (povzeto po uradnem neavtoriziranem slovenskem prevodu poročila, AINV).

⁴⁵ »Na zaključku moram še enkrat povedati mnenje,« piše v tem poročilu T. Airey, »ki je bilo že ponovno izraženo v mojih prejšnjih poročilih ter ga trajna izkušnja ni spremenila — da je vprašanje Trsta možno zadovoljivo in pravično rešiti le s čimprejšnjo vrnitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja Italiji v duhu predloga treh velesil z dne 20. marca 1948. Prepričan sem, nadalje, da katerikoli poizkus za zgraditev separatnega gospodarstva ne bo koristil prebivalcem tega ozemlja in bo v nasprotju s težnjo Zahodne Evrope k tesnejši gospodarski integraciji in politični edinosti« (AINV).

⁴⁶ AINV.

⁴⁷ Marca leta 1947 so proitalijanske stranke ugotovile tako imenovano »Giunta d'intesa« s ciljem, kakor so navajali, »da bi branili italijanske nacionalne interese v Trstu«.

Giunta je bila v tesnem kontaktu z italijansko vlado zlasti z dr. Innocentijem, šefom Urada za obmejne cone pri notranjem ministrstvu, šefom Urada za obmejne cone pri notranjem ministrstvu v Rimu in dr. Marcolinijem, inšpektorjem ministrstva za finance in državni zaklad. 2. septembra 1947 je bila Giunta reformirana in so ustanovili devet konsultativnih komisij, ki naj bi bile nekakšen koordinacijski center italijanske aneksionistične politike na tem območju. Vlada v Rimu je neposredno finančno in drugače podprla ta vodilni organ italijanskih aneksionističnih strank v Trstu.

Gl. o tem podrobneje G. Sabini, La lotta politica nel TLT ed il fronte italiano.

⁴⁸ Gl. Official Gazette, No. 29—1 July 1948.

⁴⁹ Gl. Uradni list ZVU, št. 1. z dne 15. septembra 1945 (slovenska izdaja).

⁵⁰ Gl. Trieste Handbook 1950, str. 18.

⁵¹ To so priznavali tudi italijanski avtorji; gl. De Castro, op. cit., str. 640.

⁵² Gl. The Allied Military Government Gazette, No 5—1 November 1945.

⁵³ Gl. Uradni list ZVU št. 21, 1. julija 1946.

⁵⁴ Gl. Uvodno poglavje te knjige.

⁵⁵ Gl. Official Gazette No 25, 11. September 1949.

⁵⁶ Primorski dnevnik, 16. junija 1950.

⁵⁷ Sodišča v Trstu so vztrajala pri stališču, da je šteti slovenski jezik v coni A STO za tuj jezik in da »je italijanski jezik edini uradni jezik« (gl. Primorski dnevnik, 12. decembra 1950).

⁵⁸ Enoletna politična bilanca v Trstu, Giornale di Trieste, 30. decem. 1948.

⁵⁹ Gl. članek dr. F. Hočevarja, Občinske volitve v Trstu, Delo, št. 6—7, 1949.

⁶⁰ Med njimi Giovannini, Pacciardi, Saragat in Tupini, pa Bettiol, Rebecchini in drugi visoki funkcionarji vlade ter posameznih strank.

- ⁶¹ Giornale di Trieste, 11. junija 1949.
⁶² Gl. Official Gazette, No. 38 — 1. Oktober 1948.
⁶³ Gl. La prora, št. 12, 12. junija 1958.
⁶⁴ Ljudska pravica 24. oktobra 1948.
⁶⁵ Mihovilović, Trst problem dana, str. 93.
⁶⁶ Podrobni izidi volitev so bili naslednji za občino Trst:

	Število glasov	Odstotek	Število svetovalcev
Krščanska demokracija	65 627	39,04 %	25
Komunistična stranka STO	35 548	21,14 %	13
Italijanska republikanska stranka	9 081	5,41 %	3
Socialistična stranka Julijske kra-			
jine	10 747	6,39 %	4
Italijanska liberalna stranka	3 094	1,84 %	1
Italijansko-slovenska ljudska fronta	3 957	2,35 %	1
Italijanski blok	8 252	4,91 %	3
Fronta za neodvisnost	11 476	6,83 %	4
Slovenska demokratska zveza	3 004	1,79 %	1
Italijansko republikansko gibanje	2 291	1,36 %	—
Tržaški blok	4 860	2,89 %	1
Italijansko socialno gibanje (MSI)	10 171	6,05 %	4
Skupaj	168 108	100,00 %	60

(Priloga A poročila generala A. Aireyja o upravi angloameriškega področja STO od 1. aprila do 30. junija 1949, AINV).

⁶⁷ Za protianeksnistične stranke je glasovalo v občini Zgonik 100 % volivcev, v občini Devin-Nabrežina 79,07 %, v Miljah 61,25 %, v Repentaboru 100 % in v Dolini 100 %.

⁶⁸ Krščanska demokracija je dobila 12 751 841 glasov ali 48,7 %, medtem ko leva opozicija (Fronte Democratico Popolare), v kateri sta bila glavna zaveznika KP Italije in Nennijska socialistična stranka 8 025 990 glasov, oz. 30,7 %.

Skupno so dobile prozahodno usmerjene stranke 61,04 % glasov in v skladu s tem ustrezno večino v obeh domovih parlamenta (gl. Kessing's Archiv 1948—49, str. 1469 C).

⁶⁹ Še pred tem sta ZDA in Italija 2. februarja 1948 sklenili »pogodbo o prijateljstvu, trgovini in plovbi«.

⁷⁰ Tarchiani, op. cit., str. 149.

⁷¹ Gl. prav tam, str. 162—170, tudi Adstans, op. cit., str. 120, 125 in Sforza Cinque anni a palazzo Chigi str. 189—208.

⁷² Gl. Adstans, op. cit., str. 124, tudi Sforza, Cinque anni, str. 209, 210.

⁷³ Gl. Relazioni internazionali, št. 12, 19. marca 1949.

⁷⁴ Gl. Kessing's Archiv 1950, str. 2365 J.

⁷⁵ Gl. prav tam za leto 1948—49, str. 2138 F.

⁷⁶ Gl. op. cit., str. 199.

⁷⁷ Tržaška hipoteka, Il Mondo, št. 39, 29. septembra 1953.

⁷⁸ Osnovna greška svih italijanskih vlada, Medjunarodna politika, št. 14—15, 1. avgusta 1953.

⁷⁹ Gl. govor predsednika italijanske vlade A. De Gasperijsa v senatu 11. julija 1951 (Il nuovo Corriere della Sera, 12. julija 1951), tudi Sforza, Cinque anni a palazzo Chigi, str. 383, 384.

⁸⁰ To tezo je javno obrazložil E. Cammarata 4. decembra 1949 ob otvoritvi akademškega leta na tržaški univerzi. Govor je objavil tržaški časopis Giornale del lunedì (5. decembra) pod značilnim naslovom »Trieste è Italia«.

Navzoči poveljnik ZVU general T. Airey je rektorju čestital po končanem govoru, kar je tržaško aneksionistično časopisje objavilo s posebnim poudarkom.

Pravno nevzdržnost trditev E. Cammarate je dokazal prof. I. Tomšič v več razpravah v Primorskem dnevniku (28. decembra 1949, 19. januarja in 29. marca 1950) in v reviji »Medjunarodna politika« (št. 2—3, 1950).

⁸¹ »Zaradi česar se vi toliko razburjate za ta STO?, saj ni vaše: po mirovni pogodbi bi moralo že zdavnaj imeti guvernerja, a izjava, ki so jo dale Amerika, Anglija in Francija, da bo STO pripadlo Italiji je enostranska izjava. O tem je treba vprašati Jugoslavijo prav toliko,« je izjavil maršal Tito, »kolikor Italijo, kako naj bi rešili vprašanje tega ozemlja. Mi ne priznavamo nikakršne enostranske pravice pri vprašanju reševanja STO. Tudi nas morajo vprašati in ni moč enostransko voditi razgovorov. Tudi mi hočemo povedati in tudi mi hočemo biti vprašani, kaj in kako mislimo o STO, ker se mi tokrat ne bomo odrekli naših pravic, ki jih tod imamo. Toliko o tem in nič več. Ter naj se ne razburjajo preveč« (Borba, 11. julija 1949).

⁸² Problemi naše socialistične graditve III, str. 76.

⁸³ Članek »Spremenljiva politika sil povzroča zmedo pri Tržačanih«, ki ga je napisal Sulzberger, vsebuje še nekatere druge značilne ugotovitve, med drugim: da radijske postaje v Benetkah in Vidmu redno emitirajo nacionalistične programe, v katerih razglašajo za italijanski ne le Trst, marveč tudi Pulj, vso Istro in Reko.

⁸⁴ Gl. Pogled na nekatera pereča mednarodna vprašanja, Ljudska pravica, 21. septembra 1957.

⁸⁵ Gl. De Castro, op. cit. str. 439.

⁸⁶ Gl. Cinque anni a palazzo Chigi, str. 369.

⁸⁷ Gl. prav tam, str. 371—379.

⁸⁸ Prav tam, str. 385.

⁸⁹ Graditev nove Jugoslavije IV, str. 468, 469.

⁹⁰ »Leta 1946 smo morali zaradi vprašanja svetovnega miru,« je izjavil 27. februarja 1950 v Mariboru podpredsednik vlade E. Kardelj, »sprejeti mirovno pogodbo, ki je iztrgala Jugoslaviji sedanji STO. Toda danes ne moremo dovoliti, da bi dali Italiji druge dele ozemlja, na katerem živi naše ljudstvo in ki niso bili z mirovno pogodbo priključeni k Italiji« (Primorski dnevnik, 28. februarja 1950).

⁹¹ Gl. odgovor podpredsednika vlade E. Kardelja na interpelacijo poslanke V. Tomšič na seji zunanjepolitičnega odbora Zvezne ljudske skupščine 17. maja 1950 (Borba, 18. maja 1950).

⁹² »Nikakršna vprašanja, ki so obstajala ali obstajajo med nami in Italijo,« je izjavil maršal Tito predstavnikom bivših italijanskih partizanov v Jugoslaviji, »ne smejo biti razlog, da se skalijo dobri odnosi med obema državama. Samo če bomo šli po tej poti, če bomo pustili ob strani drobne stvari in gledali v perspektivi, kakšne koristi imajo lahko od dobrih odnosov obe naši državi in naši narodi, samo v tem primeru bomo lahko pravilno utirali svojo pot. Obratno pa bomo težje našli podlago za sporazumevanje, če se bomo spuščali v nekatere drobne stvari in se zaradi njih prepirali« (Graditev nove Jugoslavije IV, str. 487).

⁹³ Diplomatska ofenziva, 24. aprila 1950.

⁹⁴ Gl. op. cit., str. 272.

⁹⁵ Cinque anni a palazzo Chigi, str. 397.

⁹⁶ Relazioni internazionali, št. 19, 13. maja 1950.

⁹⁷ Gl. Andreotti, op. cit., str. 292.

⁹⁸ Gl. Adstans op. cit., str. 162, tudi Andreotti, op. cit., str. 294.

⁹⁹ Relazioni internazionali, št. 12, 24. marca 1951.

¹⁰⁰ Gl. De Castro, op. cit., str. 436.

¹⁰¹ Relazioni internazionali, št. 29, 21. julija 1951.

¹⁰² Ena izmed najmočnejših je bila »Associazione Nazionale per la Venezia Giulia e Dalmazia«, ki je bila ustanovljena po sklenitvi mirovne pogodbe z

Italijo (1947) in je izdajala svoj časnik »La Difesa Adriatica«, dalje »Movimento Istriano Revisionista«, ki je izdajala svoj tednik »Arena di Pola«; »Associazione Nazionale Dalmata« (ustanovljena leta 1950). V Trstu je imel svoj sedež »Comitato Liberazione Nazionale dell'Istria«, ki je poskušal razviti vohunsko in propagandistično dejavnost v jugoslovanski coni STO.

Razen tega so bile še specializirane organizacije, med katerimi je bila najpomembnejša »Centro studi adriatici«, ki je začela z delom septembra 1947. v njenem vodstvu pa je bil tudi Gonella, vplivni član vodstva demokristjanske stranke. Naloga te organizacije je bila, kakor pojasnjuje njihovo glasilo »Bollettino d'Informazioni«, obravnavati problematiko, ki izhaja iz »nepravilne mirovne pogodbe«. Dejavnost večine teh organizacij so omogočile gmotne podpore italijanske vlade (gl. podrobneje Mihovilović, Italijanska ekspanzionistička politika prema Istri, Rijeci i Dalmaciji, str. 25—66).

¹⁰³ Gl. Borba za socialistično demokracijo V, str. 265, 266.

¹⁰⁴ Tako je glasilo demokristjanske stranke za Severno Italijo »Il Popolo« 1. septembra 1951 objavilo na tretji strani članek pod naslovom »Intricate vicende avventurose fra le bande di Tito, Briganti e partigiani si erano dati le mano,« v katerem na skrajno umazan način pači osvobodilno borbo jugoslovanskih narodov in skuša dokazati nekakšno »humanitarno poslanstvo« italijanske okupacijske vojske v naši državi.

Napadi na Jugoslovansko armado oziroma NOV, so bili sploh ena izmed glavnih tem obrekovalnih časnikarskih izpadov.

¹⁰⁵ Primorski dnevnik, 9. septembra 1951.

¹⁰⁶ Op. cit., str. 204.

¹⁰⁷ Relazioni internazionali, št. 40, 6. oktobra 1951.

¹⁰⁸ Gl. Andreotti, op. cit., str. 311.

¹⁰⁹ Gl. Relazioni internazionali, št. 41, 13. oktobra 1951.

¹¹⁰ Prim. De Castro, op. cit., str. 443.

¹¹¹ Gl. prav tam, str. 450 in naslednje.

¹¹² Gl. Cinque anni a palazzo Chigi, str. 417—429.

¹¹³ Gl. V. Sedmak, Osvrt na predjene etape, Medjunarodna politika št. 109, 16. oktobra 1954.

¹¹⁴ Gl. Il problema di Trieste dal 1943 ad oggi, Relazioni internazionali, št. 42, 17. oktobra 1955.

^{114a} Povzeto po rokopisu, pripravljenem za objavo v Jugoslovanski enciklopediji.

Prim. tudi govor G. Pelle 17. oktobra 1953 v senatu (Relazioni internazionali, št. 43, 24. oktobra 1953).

¹¹⁵ Po štetju iz leta 1910 je bilo v tej občini 4004 prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom in 475 prebivalcev z italijanskim.

¹¹⁶ Tako je bilo po avstrijskem štetju v letu 1910 v tržaških predmestjih 28 579 oseb s slovenskim občevalnim jezikom nasproti 22 691 z italijanskim, medtem ko v tržaški okolici 8211 oseb s slovenskim občevalnim jezikom in 538 z italijanskim.

¹¹⁷ Gl. I. Pustišek, O tako imenovani etnični liniji na STO, Medjunarodni problemi št. 3, 1953.

¹¹⁸ Primorski dnevnik, 30. septembra 1951.

¹¹⁹ Gl. A. Bebler, Jugoslovansko-italijanski odnosi in Trst, Naša stvarnost, št. 10, 1953.

¹²⁰ Borba za socialistično demokracijo VI, str. 11, 12.

¹²¹ Zaboravljeni elementi trščanskega pitanja, Medjunarodna politika, št. 14 do 15, 1. avgust 1953.

¹²² Prim. govor predsednika Tita 15. junija 1953 v Bermu (Primorski dnevnik 16. junija 1953).

¹²³ Gl. Relazioni internazionali, št. 9, 1. marca 1952.

¹²⁴ Gl. op. cit., str. 319.

¹²⁵ Gl. govor italijanskega ministrskega predsednika A. De Gasperija 21. oktobra 1952 v poslanski zbornici (Relazioni internazionali, št. 43, 25. oktobra 1952).

¹²⁶ Borba za socialistično demokracijo VI, str. 15, 16.

¹²⁷ Gl. Gli otto predecessori di Confalonieri, revija Trieste, št. 29, 1959.

¹²⁸ Po odhodu G. Guidottija je vodil italijansko predstavništvo v Trstu njegov dotedanji namestnik A. Castellani. Pod njegovim vodstvom se je predstavništvo spremenilo v italijansko misijo, katere osrednja naloga je bila, kakor piše G. Cesare (v prej citiranem članku), da se poveže z aneksionističnimi silami v Trstu in s predsedništvom cone. Leta 1951 je sledil A. Castellaniju na položaju šefa misije R. Carrobio.

¹²⁹ St. 13, 29. marca 1952.

¹³⁰ Gl. Andreotti, op. cit., str. 321.

¹³¹ Gl. Uradni list ZVU, zvezek V, št. 9, 1. aprila 1952.

¹³² Prim. članek takratnega italijanskega ambasadorja v Londonu T. Galarratti-Scottija v Relazioni internazionali 5. aprila 1952.

¹³³ Gl. Borba za socialistično demokracijo VI, str. 46.

¹³⁴ Borba, 1. aprila 1952.

¹³⁵ 15. aprila 1952 je bilo v Beogradu veliko protestno zborovanje, ki se ga je udeležilo preko 200 tisoč meščanov (Borba, 16. aprila 1952). V protestni demonstraciji v Ljubljani 16. aprila 1952 je sodelovalo 120 tisoč ljudi (Borba, 17. aprila 1952). Podobna zborovanja so bila tudi po drugih jugoslovanskih mestih. Na njih so sprejemali resolucije, v katerih zahtevajo od Zvezne vlade, da stori potrebne ukrepe za preprečenje enostranskega reševanja vprašanja, pri katerem so jugoslovanski narodi življenjsko prizadeti.

¹³⁶ Slovenski poročevalec, 19. aprila 1952.

¹³⁷ V delegaciji so bili B. Babič in B. Petronio za Slovansko-italijansko ljudsko fronto, B. Cerne za Fronto neodvisnosti, dr. M. Stocca za Tržaški blok in dr. J. Agneletto za SDZ. Predsedstvu konference je delegacija (18. aprila 1952) izročila posebno spomenico (22 tipkanih strani), v kateri podrobno pojasnjuje svoje stališče do namena vlad ZDA in Velike Britanije, da pritegneta neposredno Italijo k upravi cone A. Spomenica opozarja, da velik del prebivalstva nasprotuje temu načrtu in da bi morala civilna administracija cone ustrezati demokratičnim težnjam prebivalstva.

¹³⁸ Po prekinitvi 11. aprila 1952 je konferenca 16. aprila vnovič začela delo. 23. aprila so Angloameričani izročili Italijanom memorandum s svojimi predlogi, ki ga je rimska vlada sprejela. 9. maja 1952 pa je bilo objavljeno sklepno uradno sporočilo.

¹³⁹ Gl. Relazioni internazionali, št. 20, 17. maja 1952.

¹⁴⁰ Besedilo memoranduma, ki je bilo objavljeno skupaj s sporočilom o razgovorih se je glasilo:

1. Na temelju sklepa, objavljenega 27. marca 1952 in s ciljem doseči sporazum o tesnejšem sodelovanju z lokalnimi oblastmi pri upravljanju cone A, so vlade Italije, Velike Britanije in ZDA odobrile naslednje sklepe in sporazume, ki so jih dosegli njihovi predstavniki.

2. Tri vlade so izhajale iz predpostavke, s katero so se vse strinjale, da morajo biti ti ukrepi taki, da ne prejudicirajo končne rešitve bodočnosti vsega ozemlja in da še naprej jamčijo vsem prebivalcem ozemlja uživanje človeških in osnovnih pravic ne glede na razliko rase, spola, jezika ali vere.

3. Ker vladi Velike Britanije in ZDA zadržujeta odgovornost glede cone A, ki jo imata na temelju mirovne pogodbe z Italijo, zlasti na temelju njene priloge št. VII, zadržuje vso upravno oblast na ozemlju poveljnik britansko-ameriških čet.

4. Upoštevačoj prej omenjeno, so te tri vlade odobrile naslednje sporazume:

5. Italijanska vlada bo imenovala italijanskega političnega svetovalca pri poveljniku cone, s ciljem, da jo zastopa v vseh vprašanjih, ki se tičejo Italije

v zvezi s cono. Italijanski politični svetovalec bo imel isti status kot britanski in ameriški politični svetovalec.

6. Italijanska vlada bo predlagala višjega direktorja administracije, ki ga bo imenoval poveljnik cone. Višji direktor administracije bo odgovoren poveljniku cone in bo izvajal pod njegovim vodstvom, s pomočjo dveh direktorjev, funkcije civilne uprave, ki so navedene v naslednjih odstavkih. Pod svojo upravo bo imel:

a) direktorat za notranje zadeve, ki bo sestavljen iz naslednjih oddelkov: lokalna uprava (predsedništvo cone, občine), oddelek za delo, oddelek za socialno pomoč, biro za popis prebivalstva in popise, gasilsko službo.

b) direktorat za finance in gospodarstvo, ki bo sestavljen iz naslednjih oddelkov: oddelka za trgovino, oddelka za proizvodnjo, oddelka za finance (vključujoč carine in finančno stražo), oddelek za promet, oddelek javnih del in javnih služb (izvzemši graditev stanovanj za britanske in ameriške čete), biro za kmetijstvo in ribolov, odsek za kredite.

7. Zaradi zagotovitve uspešnega poslovanja direktoriatov, oddelkov in birojev navedenih v členu 6, bo italijanska vlada predlagala določeno število Italijanov, ki jih bo obenem imenoval poveljnik cone, da bi prevzeli mesta in funkcije v navedenih direktoriatih, oddelkih in birojih. Odgovorni bodo poveljniku cone preko višjega direktorja administracije. Osebe, ki bodo imenovane na temelju tega člena in člena 6, lahko poveljnik cone zamenja, vendar mora pozvati italijansko vlado, da predloži njihove namestnike.

Italijanska vlada si pridržuje pravico odpoklicati osebe, ki jih bo sama predlagala, o čemer pa mora obvestiti poveljnika cone. Uslužbenci iz te cone, ki sedaj upravljajo civilne funkcije pri Vojni upravi, bodo zadržani v največjem možnem številu, za sleherno odpustitev bo potrebna predhodna odobritev poveljnika cone.

8. Dokler se bo v začetku obdržala sedanja organizacija direktoriatov, s katerimi bo upravljal višji direktor administracije, lahko le ta predlaga spremembe poveljniku cone in jih izvaja z njegovo odobritvijo.

9. Tri vlade so ugotovile tesno povezanost gospodarstva cone (to je cone A STO — op. pisca) z italijanskim gospodarstvom v celoti kot pomemben prispevek, ki ga italijanska vlada daje za blagostanje v coni.

Zaradi tega tri vlade znova izjavljajo, da ostajajo v polni veljavi vsi obstoječi gospodarski in finančni sporazumi med njimi glede cone A, kakor tudi sporazumi, ki se na to nanašajo. Nadzorstvo mednarodne trgovine bodo še naprej opravljali oficirji Velike Britanije in ZDA, ki jih bo imenoval poveljnik cone in ki bodo njemu odgovorni.

10. Vladi ZDA in Velike Britanije bosta dali navodila poveljniku cone za uresničitev teh sporazumov in za prilagoditev organizacije sedanje Vojne uprave, da bi se sklepi tega memoranduma o sporazumu čimprej izvedli, oziroma, da bi se v bistvu izvedli do 15. julija 1952 (Relazioni internazionali, št. 20, 17. maja 1952).

¹⁴¹ Ukaz št. 165 od 13. septembra 1952 je uveljavil spremembe, ki so nastale s sporazumom 9. maja 1952. Biro poveljnika cone je bil sestavljen iz načelnika štaba ZVU, revizorja, oficirja za obveščanje javnosti, oficirja za nepremičnine. Ukaz je tudi določal mesti posebnega direktorja za javno varnost in direktorja za pravna vprašanja. Posebnemu direktorju za javno varnost, ki je bil obenem inšpektor policijskega zbora, so bili podrejeni: direktor pristanišča, načelnik urada za pošto in telekomunikacije, predstojnik urada za nadzorstvo pomorskega prometa, predstojnik vojaškega urada za potna dovoljenja in predstojnik urada za razseljene osebe. Načelniki vseh teh direktoriatov, oddelkov in birojev so bili Angleži in Amerikanci.

Upravni ukaz št. 48 z dne 13. septembra 1952 pa je vseboval nova imenovanja v skladu s sporazumom 9. maja 1952 o soudeležbi Italije pri upravi cone A.

¹⁴² Gl. Andreotti, op. cit., str. 321.

¹⁴³ Gl. Gli otto predecessori di Confalonieri, revija Trieste, št. 29, 1959.

¹⁴⁴ Gl. L'accordo per la zona A, Relazioni internazionali, št. 20, 17. maja 1952.

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ Tako so med drugim za tržaški velesejem leta 1952 izdali znamko, na kateri je bil upodobljen Trst z italijansko zastavo in napisom »Repubblica italiana«; na uradne dokumente, ki jih je uporabljalo predsedstvo cone, je bila vtisnjena glava »Prefettura di Provincia di Trieste«; tržaška radijska postaja je sklenila z italijansko radijsko družbo (RAI) pogodbo, s katero je zgubila svojo samostojnost in ki jo je podredila nadzorstvu italijanske radijske mreže.

¹⁴⁸ Borba 19. maja 1952.

¹⁴⁹ V svojem govoru 11. maja 1952 v Zrenjaninu je predsednik Tito med drugim izjavil, da De Gasperi demantira tiste zahodne odgovorne kroge, ki pravijo, da v Londonu ni bila prejudicirana rešitev tržaškega vprašanja. On še pravi, da ni bilo storjeno ničesar kar bi mu omogočilo polastiti se vsega ozemlja, to se pravi tudi cone B. Jaz pa mu pravim, da cone B prav tako ne bo videl, kot ne vidi lastnega tilnika. Ko govorimo o tržaškem svobodnem ozemlju, je treba reči, da se je še leta 1945, pa tudi prej, govorilo o mestu Trst; pred tistim razmejevanjem se ni govorilo o nikakršnih conah, ampak samo o mestu Trstu. Pred pariško mirovno konferenco ni bila sporno vprašanje cona B, ampak mesto Trst. Trst je bil predmet spora in zavezniki so ga imeli pod svojo upravo, ker pa med nami in Italijo ni moglo priti do sporazuma, so ustanovili Svobodno tržaško ozemlje, to se pravi, odločili so, naj bo Trst kot mesto svoboden in naj ima razen tega neko cono za oskrbovanje. Ta del, ki je pripadel mestu, prej ni bil sporen. Govorilo se je samo o mestu Trstu, ker je ta del, ki je izven mesta Trsta, po vseh pravih in pravicah naš in sploh ne prihaja v pretres. Samo v primeru, če bi Trst zares dobil guvernerja in postal svobodno ozemlje in svobodno mesto z določeno cono, samo tedaj bi privolili, da se del našega telesa, našega narodnega ozemlja, odreže. Toda sedaj zahtevajo Italijani ne samo mesto Trst, ampak zmeraj več in več. Njihova nenasitna požrešnost nam je znana.

Ne gre samo za to. Po vsem tem, kar se je zadnji čas zgodilo, moramo biti ne le nenavadno odločni, ampak tudi oprezni, ker nam lahko kaj podtaknejo. S tega mesta pravim: ni govora o kakem svobodnem ozemlju, govor je samo o mestu Trstu in o prav nobeni coni B (Borba za socialistično demokracijo VI, str. 92 in naslednje).

¹⁵⁰ Aneksionistični politični krogi v Trstu, kakor tudi italijanski uradni krogi, so menili, da trenutno razpokoženje ni za njih ugodno in da ni verjetno, da bi se lahko aneksionistične stranke na volitvah oktobra 1951 zmagovito uveljavile (gl. Sabini, op. cit., str. 26).

Spričo te nevarnosti je predsednik italijanske vlade A. De Gasperi v svojem govoru (11. julija 1951) zahteval, da tako imenovane italijanske stranke v Trstu nastopijo s skupno listo (San Giusto). Toda kljub najbolj avtoritativnim intervencijam do sporazuma ni prišlo, zaradi česar je A. De Gasperi v izjavi beneškemu časopisu *Il Gazzettino* (20. avgusta 1951) svetoval odložitve volitev. Dan kasneje (21. avgusta) so predstavniki tržaški aneksionističnih strank odšli h generalu Winter-tonu, da bi posredovali za preložitve dneva volitev, vendar se poveljnik ZVU takrat s tem ni strinjal. Šele po novih navodilih iz Londona in Washingtona je ZVU (6. septembra 1951) spremenila svojo odločitev in preložila volitve.

¹⁵¹ Gl. Uradni list ZVU, zvezek V, št. 9, 1. aprila 1952.

¹⁵² Cermelj, Slovenci u zoni A STT, str. 50.

¹⁵³ Podrobni rezultati upravnih volitev v tržaški občini so bili naslednji:

	Število glasov	%	Število mandatov
Demokristjanska stranka	59 133	33,04	28
Komunistična partija STO	30 978	17,31	6
Indipendentistična fronta	22 415	12,52	5
Italijansko socialno gibanje (MSI)	20 570	11,49	4
Socialistična stranka Julijske krajine	10 445	5,83	5
Italijanska republikanska stranka	8 407	4,70	4
Italijanska liberalna stranka	5 768	3,22	3
Slovansko-italijanska ljudska fronta	4 924	2,75	1
Tržaški blok	4 492	2,51	1
Slovenska demokratska zveza	3 559	1,99	1
Nacionalna monarhistična stranka	2 915	1,63	1
Italijanska socialistična stranka	2 609	1,46	1
Monarho-kvalunkvistična fronta	1 560	0,88	—
Avtonomno julijsko gibanje	1 209	0,67	—
Skupaj	178 984	100	60

(Statistical Bulletin of the British-United States Zone Free Territory of trieste, May-June 1952, Year VII — N. 3, str. 102).

¹⁵⁴ Podrobni rezultati volitev v ostalih občinah cone A STO so naslednji:

	Število glasov	%	Število mandatov
Zgonik			
Lista slovenske skupnosti	390	50,98	12
Komunistična partija STO	375	49,02	3
	765	100	15
Repentabor			
Lista slovenske skupnosti	177	53,48	12
Komunistična partija STO	82	24,77	2
Neodvisna gospodarska lista	72	21,75	1
	331	100	15
Dolina			
Lista slovenske skupnosti	1239	44,86	4
Komunistična partija STO	1362	49,31	16
Neodvisna gospodarska lista	161	5,83	—
	2762	100	20
Devin-Nabrežina			
Lista slovenske skupnosti	1253	42,90	16
Komunistična partija STO	856	29,30	4
Italijanska demokratska zveza	625	21,40	—
Tržaški blok	187	6,40	—
Milje			
Komunistična partija STO	4695	58,30	20
Ljudska zveza za neodvisnost	502	6,23	1
Demokristjanska stranka	1701	21,12	5
Socialistična stranka Julijske krajine	768	9,54	3
Italijanska republikanska stranka	387	4,81	1
	8053	100	30

(Prav tam.)

¹⁵⁵ Kakor piše E. Kardelj (Trst in jugoslovansko-italijanski odnosi, Borba, 25. in 26. oktobra 1953), »je tržaški indipendentizem rezultat dveh činiteljev: prvič, specifično romanskega značaja večine prebivalstva in drugič, nerazdvojnega ekonomske in kulturne povezanosti mesta Trsta z njegovim zaledjem.«

Že socialistična stranka, ki jo je vodil V. Pittoni, je zahtevala na kongresu leta 1920 administrativno avtonomijo in ustanovitev prostega pristanišča, da bi s tem ustavili ekonomsko krizo. Prvi manifest avtonomistov in indipendentistov po drugi svetovni vojni je bil izdan 25. julija 1945. Predlagal, da bi bila Julijska krajina suverena, neodvisna država. To območje naj bi priznali za cono mednarodnega gospodarskega interesa, velike sile pa naj bi zajamčile njegovo neodvisnost in nedotakljivost. Zagotovljena bi bila samouprava, vsi jeziki, ki jih govorijo na tem območju, pa bi bili priznani za uradne.

Po podpisu mirovne pogodbe se je večji del avtonomistov priključil k Fronti za neodvisnost. Druga skupina pa je ustanovila Tržaški blok. Obe skupini pa sta se zavzemali za to, da bi bilo to področje zares avtonomno, ekonomsko pa povezano z zaledjem.

¹⁵⁶ Gl. Primorski dnevnik, 13. decembra 1952.

¹⁵⁷ Prav tam, 23. decembra 1952.

¹⁵⁸ Borba, 16. decembra 1952.

L I T E R A T U R A

V spisku so zajeta tudi dela, ki niso uporabljena v objavljenih dveh poglavjih.

Knjige:

- ADSTANS, Alcide De Gasperi nella politica estera italiana (1944—1953), Verona 1953.
- ALATRI Paolo, Le origini del fascismo, Editori riuniti 1945.
- ALATRI Paolo, Nitti, D'Annunzio e la questione adriatica, Milano 1959.
- ALBERTI Mario, Adriatico e Mediterraneo, Milano 1915.
- ALBERTI Mario, L'irredentismo senza romanticismi, Trieste 1936.
- ALBERTI Mario, Trieste, Torino 1915.
- ALBERTI Mario, Trieste e la sua fisiologia economica, Roma 1915.
- ANDREOTTI Giulio, De Gasperi e il suo tempo, Mordadori Ed. 1956.
- BARTOS prof. dr. Milan, Medjunarodno javno pravo, Beograd 1954.
- BARTOS prof. dr. Milan, Savremeni medjunarodni problemi, Sarajevo 1955.
- BATTAGLIA Roberto, Storia della Resistenza italiana, Einaudi Ed. 1953.
- BEBLER dr. Aleš, Za pravične meje nove Jugoslavije, Ljubljana 1949.
- BERCE dr. Lojze, Bodućnost Trsta u svetlu njegove prošlosti, Beograd 1946.
- BROZ Josip - Tito, Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, VI. Kongres Komunistične partije Jugoslavije, Ljubljana 1952.
- BROZ Josip - Tito, Borba za mir in mednarodno sodelovanje VII, Ljubljana 1959.
- BROZ Josip - Tito, Borba za mir in mednarodno sodelovanje VIII, Ljubljana 1959.
- BROZ Josip - Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije, Beograd 1945.
- BROZ Josip - Tito, Borba za socialistično demokracijo V, Ljubljana 1954.
- BROZ Josip - Tito, Borba za socialistično demokracijo VI, Ljubljana 1956.
- BROZ Josip - Tito, Borba za socialistično demokracijo VII, Ljubljana 1957.
- BROZ Josip - Tito, Borba za socialistično demokracijo VIII, Ljubljana 1958.
- BROZ Josip - Tito, Graditev nove Jugoslavije I, Ljubljana 1948.
- BROZ Josip - Tito, Graditev nove Jugoslavije II, Ljubljana 1949.
- BROZ Josip - Tito, Graditev nove Jugoslavije III, Ljubljana 1951.
- BYRNES James, Carte in tavola, Milano 1948.
- *** Cadastre National de l'Istrie, Sušak 1946.

- CADORNA Raffaele, *La riscossa, Dal 25 luglio alla liberazione*, Milano 1948.
- CATALANO Franco, *Storia del C. L. N. A. I.*, Bari 1956.
- CHAUFFIER Jean Martin, Trieste, Paris 1947.
- CHURCHILL S. Winston, *The second World War, Volume VI, Triumph and Tragedy*, London 1954.
- CIANO Galeazzo, *Diario*, Bologna 1948.
- CIANO Galeazzo, *L'Europa verso la catastrofe*, Verona 1948.
- CLARK Mark, *Svijesni riziko*, Zagreb 1954.
- COX Geoffrey, *The Road to Trieste*, London 1947.
- CROCE Benedetto, *Zgodovina Evrope v devetnajstem stoletju*, Ljubljana 1934.
- CERMELJ dr. Lavo, *La minorité slave en Italie*, Ljubljana 1946.
- CERMELJ dr. Lavo, *Slovinci pod Italijom*, Beograd 1953.
- CERMELJ dr. Lavo, *Slovinci u zoni A STT*, Beograd 1953.
- ČOKELJ Bogomir, *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*, Trst 1949.
- CULINOVIC dr. Ferdo, *Riječka država*, Zagreb 1953.
- CULINOVIC dr. Ferdo, *Slom stare Jugoslavije*, Zagreb 1958.
- DE CASTRO Diego, *Il problema di Trieste*, Bologna 1952.
- DE CASTRO Diego, *La Regione Friuli-Venezia Giulia*, Bologna 1955.
- DE CASTRO Diego, Trieste, Bologna 1953.
- DEDIJER Vladimir, *Dnevnik III*, Beograd 1950.
- DEDIJER Vladimir, *Josip Broz - Tito*, Ljubljana 1953.
- DEDIJER VLADIMIR, *Jugoslavija od Versalja do Pariza*, Beograd 1947.
- DEDIJER Vladimir, *Pariska konferencija*, Beograd 1948.
- DE GASPERI Alcide, *Discorsi politici*, Roma 1956.
- DULLES John Foster, *Krieg oder Frieden*, Wien 1950.
- DUROSELLE J. B., *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Paris 1953.
- EDEN Anthony, *The Memoirs, Full circle*, London 1960.
- EINAUDI Luigi, *Lo scrittoio del Presidente*, Torino 1956.
- EISENHOWER D. Dwight, *Rat za oslobodjenje Evrope*, Zagreb 1953.
- ERMACORA v. F., *Österreichs Staatsvertrag und Neutralität*, Frankfurt 1957.
- ESPOSITO Giovanni, *Trieste e la sua Odissea*, Roma 1952.
- FAURO Ruggero, Trieste, Roma 1914.
- GALLI Carlo, *Diarie e lettere*, Firenze 1951.
- GIANNINI Amedeo, *Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia*, Roma 1934.
- GIANNINI Amedeo, *Saggi di storia diplomatica (1921—1940)*, Roma 1946.
- GIURIATI Giovanni, *Con D'Annunzio e Millo in difesa dell'Adriatico*, Sansoni Ed. 1954.
- GIOLITTI Giovanni, *Memorie della mia vita*, Garzanti Ed. 1945.
- GOBETTI Piero, *La rivoluzione liberale*, Milano 1955.
- GRUBER Karl, *Zwischen Befreiung und Freiheit*, Wien 1953.
- GUARIGLIA Raffaele, *Ricordi*, Napoli 1950.
- HARRIS C. R. S., *Allied administration of Italy 1943—1945*, London 1957.
- HILDEBRANDT Walter, *Der Triest-Konflikt und die italienisch-jugoslawische Frage, Göttingen und Tübingen* 1953.
- IN DER MAUR Gilbert, *Der Weg zur Nation*, Wien 1938.
- *** *Slovensko Primorje in Istra*, Beograd 1953.
- KANDLER Pietro, *Storia del Consiglio dei patrizi di Trieste*, Trieste 1858.
- KARDELJ Edvard, *Govori na pariški konferenci*, Ljubljana 1948.
- KARDELJ Edvard, *Pot nove Jugoslavije*, Ljubljana 1946.
- KARDELJ Edvard, *Problemi naše socialistične graditve*, Ljubljana 1955.
- KARDELJ Edvard, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1957.
- *** *Keesing's Archiv der Gegenwart od leta 1945—1954*.
- KLEINMAYER F., *Slovensko šolstvo v Trstu*, Trst 1912.
- KNAFLIČ Vladimir, *Vseučilišče v Trstu*, Gorica 1912.
- KOGAN Norman, *Italy and the Allies*, Cambridge 1955.

- KOS dr. Milko, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933.
- KRIZMAN Bogdan, Hitlerov »plan 25« protiv Jugoslavije, Beograd 1948.
- KRIZMAN Bogdan, Svjedočanstva o drugom svjetskom ratu, Zagreb 1952.
- KRIZMAN Bogdan, Tajna pisma Hitler-Mussolini, Zagreb 1953.
- LEPRETTE Jacques, Le Statut international de Trieste, Paris 1949.
- *** Leto borbe ob Soči, Agitprop IX. Korpusa NOV in POS 1944.
- LONGO Luigi, Un popolo alla macchia, Mondadori Ed. 1947.
- MANDIĆ dr. Ante, Fragmenti za historiju ujedinjenja, Zagreb 1956.
- MARESCOTTI Luigi, Guerra diplomatica, Verona 1942.
- MARJANOVIĆ Marjan, Borba za Jadran, Split 1953.
- MARTINO Gaetano, Orientamenti e sviluppi della politica estera italiana, Roma 1955.
- MÄRZ Josef, Adriafrage, Berlin 1933.
- MAZZINI Giuseppe, Dolžnosti človeka, Celje 1925.
- MAZZINI Giuseppe, Lettere slave, Bari 1939.
- *** Medjunarodni ugovori FNRJ leta 1945—1954.
- *** Medjunarodni ugovori NDH 1941.
- MELIK dr. Anton, Trst in severna Jugoslavija, Ljubljana 1946.
- *** Memorandum vlade Demokratske Federativne Jugoslavije po pitanju Julijske Krajine i drugih jugoslovenskih teritorija pod Italijom, Beograd 1945 z desetimi prilogami.
- MIHOVILOVIĆ Ive, Italijanska ekspanzionistička politika prema Istri, Rijeci i Dalmaciji, Beograd 1954.
- MIHOVILOVIĆ Ive, Trst, Zagreb 1946.
- MIHOVILOVIĆ Ive, Trst problem dana, Zagreb 1951.
- MIKUŽ dr. Metod, Pregled razvoja NOB v Sloveniji, Beograd 1956.
- MILONE Ferdinando, Il confine orientale, Napoli 1945.
- MOELLHAUSEN, E. F., Die gebrochene Achse, Luxembourg 1949.
- MUSSOLINI Benito, Scritti e discorsi, volume terzo, Milano 1939.
- *** Naši onstran meje, Ljubljana 1933.
- *** Nirnberška presuda Beograd 1948.
- NEHRU Jawaharlal, Utrinki iz svetovne zgodovine, druga knjiga, Ljubljana 1959.
- *** Official Gazette leto 1948—1950.
- OJETTI Ugo, I taccuini 1914—1943, Firenze 1954.
- *** Oko Trsta, Beograd 1945.
- *** Oslobodilački pohod na Trst, Beograd 1952.
- *** O zločinih italijanskih okupatorjev v Jugoslaviji, Saopštenja 7—33 Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, Beograd 1945.
- PALADIN Giovanni, La lotta clandestina di Trieste, Trieste 1954.
- PETERIN dr. Stanko, Zahodne velesile in tržaško vprašanje, Ljubljana 1953.
- PERTOT dr. Vladimir, Trst — medjunarodni privredni problem, Beograd 1954.
- PIZZAGALLI Aldo, Per l'italianità dei cognomi, Trieste 1929.
- POTOČNJAK Franko, Rapalski ugovor, Zagreb 1921.
- *** Rapalski ugovor, Zbirka dokumenata, Zagreb 1950.
- RAPOTEC dr. Vinko, Praksa Italije s Slovenci in Hrvati, Koper 1952.
- RENDULICH Lothar, Gekämpft, gesiegt, geschlagen, Heidelberg 1952.
- RISOLA Mihaele, Il fascismo nella Venezia Giulia, Trieste, 1932.
- ROATA Mario, Otto milioni di baionette, Mondadori Ed. 1946.
- ROLETTO Giorgio, Il porto di Trieste, Bologna 1941.
- RUTAR Simon, Trst in mejna grofija Istra, Ljubljana 1896.
- SABINI Guido, La lotta politica nel Territorio libero di Trieste e il fronte italiano, Trieste 1955.
- SALVADORI Massimo, Storia della Resistenza italiana, Venezia 1955.
- SALVATORELLI Luigi in Giovanni Mira, Storia d'Italia nel periodo fascista, Einaudi Ed. 1957.

- SALVEMINI Gaetano, Mussolini diplomatico (1922—1932), Bari 1952.
- SCHIFFRER Carlo, Autour de Trieste, Paris 1946.
- SCHIFFRER Carlo, La Venezia Giulia, Roma 1946.
- SCHIFFRER Carlo, Le origini dell'irredentismo triestino, Udine 1937.
- SCHIFFRER Carlo, Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia, Trieste 1946.
- SFORCA Karlo, Neimari savremene Evrope, Beograd 1933.
- SFORCA Karlo, Nikola Pašić, Beograd 1937.
- SFORZA Carlo, Braća a neprijatelji, Split 1930.
- SFORZA Carlo, Cinque anni a palazzo Chigi, Roma 1952.
- SFORZA Carlo, Jugoslavia, Milano-Roma 1948.
- SFORZA Carlo, Panorama europeo, Roma 1945.
- SHERWOOD Robert, Ratne tajne Bijele kuće, II, Zagreb 1952.
- SLATAPER Scipio, Scritti politici, Verona 1954.
- *** Slovensko Primorje in Istra, Zbornik, Beograd 1953.
- *** Slovenski zbornik 1945, Ljubljana 1945.
- *** Spomenica PNOO za Slovensko Primorje in Trst, Trst 1946.
- STETTINIUS JR. Edvard R., Roosevelt and the Russians: the Yalta conference Ed. W. Johnson.
- SISIĆ Ferdo, Predratna politika Italije i postanak londonskog pakta, Split 1933.
- SISIĆ Ferdo, Jadransko pitanje, Zagreb 1920.
- ŠKERL France, Boj Primorcev za ljudsko oblast, Ljubljana 1945.
- ŠNUDERL dr. Makso, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949.
- ŠNUDERL dr. Makso, Zgodovina ljudske oblasti, Ljubljana 1950.
- ŠULEK Vladimir, Diplomatska historija centralnih sila, Zagreb 1939.
- TASCA Angelo, Nascita e avvento del fascismo, Firenze 1950.
- TAYLOR A. J. P., Habsburška monarhija 1809—1918, Ljubljana 1956.
- TAYLOR A. J. P., Trieste, New York 1945.
- TAMARO Attilio, La condanna dell'Italia nel trattato di pace, Bologna 1952.
- TAMARO Attilio, Storia di Trieste, Roma 1924.
- TAMBORRA Angelo, Cavour e i Balcani, Torino 1958.
- TARCIANI Alberto, Dieci anni tra Roma e Washington, Mondadori Ed. 1955.
- *** The Conferences at Malta and Yalta 1945, Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, Washington 1955.
- TOMMASEO Nicolo, Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e suoi popoli slavi, Firenze 1943.
- TOMSIĆ dr. Ivan, Vojno in nevtralnostno pravo, Ljubljana 1942.
- TOSCANO Mario, Il patto di Londra, Bologna 1934.
- *** Trieste Handbook 1950.
- *** Trieste nella lotta per la democrazia, Trieste 1945.
- TRUMAN S. Harry, Memoiren, Bern 1955.
- TUDJMAN Franjo, Rat protiv rata, Zagreb 1957.
- TUMA dr. Henrik, Jugoslovanska ideja in Slovenci, Gorica 1907.
- *** Ujedinjene nacije, Zbirka dokumenata 1941—1945, Beograd 1947.
- VAINA Michele, Il crollo di un regine nefasto, volume II, Milano 1946.
- VALIANI Leo, Tutte le strade conducono a Roma, Firenze 1947.
- VEDOVATO Giuseppe, Il trattato di pace con l'Italia, Firenze 1947.
- VIVANTE Angelo, Irredentismo adriatico, Firenze 1912.
- WILMOT Chester, Borba za Evropu, Subotica 1956.
- ZANUSSI Giacomo, Guerra e catastrofe d'Italia I in II, Roma 1946.
- *** Zgodovina diplomacije, II, Ljubljana 1947.
- *** Zgodovina diplomacije, III, Ljubljana 1948.
- Pomembnejše razprave in članki:
- ANDRASSI Juraj, Razvitak medjunarodnih odnosa nove Jugoslavije, Nova Jugoslavija, Zagreb 1954.

- AMBROŽIČ Lado, Ob pomembni obletnici, Leto borb ob Soči 1944 (Zbornik).
- BEBLER dr. Aleš, Jugoslovansko-italijanski odnosi in Trst, Naša stvarnost, št. 10, 1953.
- BEBLER dr. Aleš, Zaboravljeni elementi trščanskega pitanja, Medjunarodna politika, št. 14—15, 1. avgusta 1953.
- BEBLER dr. Aleš, Zapadne sile i pitanje Trsta, Medjunarodna politika, št. 21, 1. november 1953.
- BETTASA GIULIO, Ultima fase della questione di Trieste, Rivista di studi politici internazionali, št. 1 januar-marec 1955, Firenze 1955.
- BROZ Josip - Tito, Pogled na nekatera pereča mednarodna vprašanja, Ljudska pravica, 21. septembra 1957.
- CESARE Giorgio, Gli otto predecessori di Confalonieri, Trieste št. 29, 1959.
- GALLI Carlo, La politica serba per un accordo con l'Italia, Mondo europeo, št. 4, 1946.
- JUVANČIČ Ivo, Poskus fašistične Italije, da napade Jugoslavijo leta 1940 (rokopis).
- JUVANČIČ Ivo, Drugi tržiški proces in njegovo politično ozadje (rokopis).
- JUVANČIČ Ivo, Slovensko Primorje v osvobodilnem boju, Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953.
- KYOVSKY dr. Rudi, Brezposelnost v coni A STO, Naši razgledi, št. 59, 19. junija 1954.
- KUŠEJ dr. Gorazd, Pravni položaj STO, Naši razgledi, št. 1, leto 1952.
- LAPAJNE dr. Stanko, Pravna podlaga za zaščito naših manjšin v Italiji. Naša doba, št. 1, 8. marca 1930.
- MURKO dr. Vladimir, Vloga posameznih narodnosti v gospodarski zgodovini Trsta, Ekonomska revija 1953.
- PARRI Ferruccio, Ipoteca di Trieste, Il Mondo, št. 39, 29. septembra 1953.
- PETERIN dr. Stanko, »Spomenica o soglasju« in določbe mirovne pogodbe z Italijo, Bori, št. 3, junij 1955.
- PRETNAR dr. Stojan, Italijanski državno-monopolistični kapital in vprašanje Trsta, Vprašanja naših dni, št. 14, 2. aprila 1950.
- PRETNAR dr. Stojan, Nekaj pravnih pripomb k diskusiji o Trstu, Ljudska pravica, 25. avgusta 1951.
- PUŠTIŠEK dr. Ivko, O tako imenovani etnični liniji na STO, Medjunarodni problemi, št. 3, leto 1953.
- SEDMAK Vlado, Osvrt na predjene etape, Medjunarodna politika št. 109, 16. oktobra 1954.
- SFORZA Carlo, L'Italia e la pace europea, Foreign Affairs, oktobra 1943.
- SMODLAKA dr. Josip, O razmejitvi Jugoslavije z Italijo, Nova Jugoslavija, št. 7—10, leto 1944.
- TAYLOR A. J. P., Trieste or Trst, New Statesman and Nation 1944.
- TOMAC Peter, Jugoslovanska armada osvobaja Trst, Istro in Slovensko Primorje, Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953.
- TONČIČ-SORINJ dr. Lujo, Das Schicksal Triests, Europa Archiv leto 1955.
- VILFAN dr. Joža, Naš Trst, Partizanski dnevnik, 18. oktobra 1944.
- VRATUŠA dr. Anton, Most zblizenja, Medjunarodna politika št. 182, 1. november 1957.
- ZWITTER dr. Fran, Julijska krajina po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1948 (separat).
- ZWITTER dr. Fran, Dokumenti o stavu Italije po pitanju jugoslovansko-austrijske granice 1919—1920 godine, 30 dana, št. 18, junij 1947.
- ZWITTER dr. Fran, Politični položaj tik pred prvo svetovno vojno in med njo, Slovensko Primorje in Istra, Beograd 1953.
- ZWITTER dr. Fran, Trst, Slovenski zbornik 1945.

Summary: The Question of Trst from April 1948 to May 1952

On March 8, 1947 the general in command of Zone »A« of FTT T. Airey signed three economic agreements with the Italian government. According to the official explanation these agreements were of a technical nature in connection with Italian obligation to supply Trst (Trieste) with Liras and other currency. In truth the March agreements, especially together with supplementary agreements (April 15 and September 22, 1948) signified an integration of Trst (Trieste) with Italian economy. »This agreement was the first step in the development, which brought forth the declaration of March 20 th,« wrote Tončić-Sorinj. The Italian government had been given with these agreements the decisive word in all financial matters in Zone »A«, which was in accordance with the policy of Anglo-American Military government to open in an increasing measure the door to Italian influence after the failure of negotiations regarding the choice of a governor.

According to documents known so far the Italian diplomacy began at the end of 1947 an action in western capitals, especially in Washington, to obtain a revision of the Peace Treaty regarding the FTT, basing her demands mostly on the Italian internal political situation. »The general parliamentary elections were nearer every day and we needed a friendly gesture from the West,« wrote A. Tarchiani, the then Italian ambassador in Washington. The election campaign was very heated since the political powers were balanced. The external political orientation of Italy depended on the outcome of the elections (April 18, 1948). Western powers, especially the United States, did all in their power to give a boost to the Italian middle class parties (the strongest among these being the Christian Democratic party), which were in favour of a strong alliance with the West. This was a compensation for the Italian cooperation in western political and strategical plans. The interest for this had been reciprocal, since the Italian official circles evaluated the inclusion of Italy into western organisations first as the main chance for an international political rehabilitation and second, as a guarantee for strengthening the bourgeois regime, which was seriously tottering because of sharp internal political and social problems. The declaration of the three western powers of March 20, 1948 had therefore a strictly political meaning, legally having the character of a mere proposal, which could actually change nothing in the FTT, or in Zone »A«. Among other things this is also proved by a statement of general T. Airey in connection with the declaration, namely, »that the Ally Military Government shall continue to carry out functions in accordance with the obligations set forth by the Peace Treaty with Italy until an agreement on the additional protocol would be reached«. In his memoirs, the British foreign minister. A. Eden finds that later events threw doubt on the western political wisdom (namely, on the Tripartite Declaration — Author's note) and that it rarely pays to take short-sighted advantages in the most complicated of diplomatic problems.

Characteristical for a general illustration of the international relations of the time is the fact, that the western powers proposed the revision of a peace treaty, which came into power mere six months earlier, this being unequaled in recent diplomatic history.

Gradual inclusion of Italy into West European economic and later political and military organisations (NATO on April 4, 1949), the final break between East and West as well as the break of Yugoslavia with Cominform are the fundamental elements, which had a decisive influence on the second phase of the search for a solution of the Trieste problem. The more realistic policy of western powers towards Yugoslavia (these changes were brought about by their own interests because of Yugoslavia's determined resistance against Stalin's aggressive pressure) after this convincing proof of independence of Yugoslav political stand became noticeable with a long delay also in the development of the Trieste problem. Only as late as in 1949 did the realisation that this problem could not be solved without Yugoslavia prevail. However, it was still believed (which shows the internal conflicts in western powers' politics) that the starting point should be Tripartite Declaration, only slightly modified in favour of our country. However, even these slight changes did not come about in the policy of the Anglo-American Military Government towards the Slovene population. It is possible, to be sure, to note slight positive oscillations but these always ended with a continuation of old policies, characterized from 1945 on by permanent attempts to underestimate the Slovenes as a national and political factor in the Trieste area. The aim of this policy was to show as un-founded the demands of the autochthonous Slovene population for equality and at the same time to underline the »Italian character of Trieste«.

»The Italian diplomacy regarded the Tripartite Declaration as a cornerstone of its political rehabilitation,« wrote G. Andreotti, at that time an under-secretary of state in the Italian government, »and as a starting point for the solution of the Trieste problem«. As S. Sonnino had insisted on full implementation of the London Treaty so did A. De Gasperi insist on an integral application of this one-sided proposal, referring, just as S. Sonnino and his successors, to the internal situation, which had a first-class role in this diplomatical strategy of permanent political pressure. »At the time of the break (between Yugoslavia and the Soviet Union — Author's note) my basical task was to preserve to the letter the obligations, undertaken by the American government with the declaration of March 20th«, writes A. Tarchiani. The Italian diplomacy realised that the value of the Tripartite Declaration is falling in proportion with the normalisation and improvement of relations between Yugoslavia and western powers and she therefore tried to delay all practical steps in that direction. With constant interventions in Washington, at sessions of NATO and elsewhere the Italian diplomacy tried to achieve at least a partial realization of the Tripartite Declaration. The Italian official circles built their policy on the hypothesis that time is working for them and that they shall be able to solve the Trieste problem in accordance with their maximum demands

parallelly with the strengthening of the Italian position in western military and other organisations.

One of the basical elements of the Yugoslav stand regarding the solution of the Trieste problem was that it is necessary to look for a solution, which could be found with a direct agreement between the two neighbouring countries (almost all direct contacts were made on Yugoslav initiative), since a solution reached by this method, would also make possible a general cooperation in future. The Yugoslav diplomacy proposed a gradual method, which would create the minimal mutual trust by a preliminary solution of those problems, where the obstacles were the easiest to overcome, after which it would become possible to tackle the main controversial problem. Regarding the territorial solution of the Trieste problem it was the stand of our diplomacy »that the declaration of March 20th cannot be the basis of an agreement, this being also true for the Yugoslav claims to all Trieste territory, which is the reason for the stand that a third solution has to be looked for, one which would be based on a realistic evaluation of the situation, considering the interests of both parties«. Yugoslavia was also ready to accept as a rational solution internationalisation, which would in fact ensure equal influence of both countries on the Free Territory of Trieste (more will be said about this later on), but being of the opinion that a solution by partition would be the best because of the generally tense atmosphere in the disputed area. A solution of this kind would have to take into consideration the fact that the FTT lies on Yugoslav ethnical territory (three quarters of it being populated by Slovenes and Croats), that the Italian ethnical group lives isolated in Trst (Trieste) and some other coastal towns, that there is a strong Slovene minority in Trst (Trieste) and Zone »A« and that because of all this the only possible solution would be one based on partition, considering at the same time the ethnical balance so that status quo would not be violated. Besides all this Yugoslavia also insisted on a guarantee of the rights of the Yugoslav minority, which would come under Italy and of Yugoslav economic interests in Trst (Trieste).

The first direct contacts were made at the end of May 1951 in London between the ambassadors of Yugoslavia and Italy. During the period between May and July there were several meetings, at which the Italian representative insisted on the position, which had been taken already on April 8, 1950 at Milano by the Foreign Minister C. Sforza, Italy demanding all the Trieste territory, being prepared to give slight territorial concessions in favour of Yugoslavia and offering to conclude several agreements on a wider economic collaboration. Tentative contacts were continued in Rome (July 14 to July 31, 1951) between the Italian ambassador plenipotentiary A. Soragno and the Yugoslav ambassador plenipotentiary M. Ristić. The Yugoslav side tried above all to see the possibilities for finding a compromise mainly on the basis of the already existing partition into two zones. Three alternative solutions were proposed: a partition of the FTT along the existing demarcation line; a partition along the same demarcation line with both parts of FTT becoming autonomous and a partition with small corrections of the demarcation line: Yugo-

slavia would get the Slovene parts of Zone »A«, while Italy would get Trst (Trieste) and Koper with overland communications and the right of transit. During these meetings no progress had been made because of a lack of serious will to negotiate on the Italian part. Beside this Italy also claimed on the basis of a so-called un-broken ethnical line the whole coast of both zones, being ready to concede to Yugoslavia only a few scattered vilages in hinterland.

During the talks Bebler-Guidotti (December 1951 and January 1952) in Paris Italy also insisted on a solution, which would give her the whole coast (including Umag). In order to facilitate a solution Yugoslavia proposed two more plans. One would grant to Yugoslavia an outlet to the sea in the Trieste Bay in the area of Skedenj (Servola) and Zavlje (Zaule) which would make possible territorial concessions to Italy in Zone B, while the second proposed a con-dominium of Yugoslavia and Italy over the whole of FTT. Both suggestions were turned down by Italy. The Italian diplomacy mistakenly calculated that a better solution could be obtained in the future.

The Italian claims to the whole of the Trieste territory made it impossible to find a starting point for the search for a solution on the basis of a compromise. The Yugoslav proposal for a con-dominium had been one of the many ways to realise the basical idea of Trst (Trieste) as a neutral territory, belonging neither to Yugoslavia nor to Italy. The essence of this plan had been a proposal for governors, who would be named every three years alternatively by Yugoslavia and Italy so that when the governor would be Yugoslav, the vice-governor would be Italian and vice-versa. The head of the security forces would be chosen by both countries among citizens of some third country. The aim of the Yugoslav proposal had been to ensure the self-government of the population, equality of Yugoslavia and Italy on the disputed territory and to remove all those elements which could disrupt this balance. The implementation of this plan would also make it possible for the population of Trst (Trieste) to decide freely, after a certain period of time, to which country they wish to belong.

The Italian diplomacy rejected the proposal for a con-dominium; prime minister A. De Gasperi stated on February 25, 1952 in Lisbon, where he took part at a conference of NATO, that »the realization of this proposal would sharpen the internal discord in the FTT, this being the reason why it is necessary to look for a solution on the basis of the Tripartite Declaration«. The Italian diplomacy returned to the old methods of pressure on her western allies to intervene in Beograd for an acceptance of Italian demands. On March 11, 1952 Italy proposed a solution of the Trieste problem by an immediate plebiscite under neutral control in the whole of the FTT. Giving her reasons for the rejection of this proposal the Yugoslav government stated that it would be possible to carry out a plebiscite in the FTT only under the condition, that injustices, suffered by the Yugoslav population during the Italian rule would be fully corrected. This normalization could be obtained in a period of fifteen years, during which the FTT would be under a joint rule of Italy and Yugoslavia«. The Yugoslav government did not reject the

Italian proposal in principle, but they did, however, insist that it would be necessary, before carrying out the plebiscite, to renew in the disputed territory the situation as it had been in 1918, in other words, before the Italian assimilation pressure on our population began. To demand a plebiscite in a situation when legislation discriminating against the Slovenes and ensuring full political and economic influence of Italy was still in power in Zone »A« meant to mock this otherwise democratic method. The Italian government did not answer to the Yugoslav counter-proposal to hold a plebiscite after a preparatory period of time, but it can be deduced, from later statements of Italian official representatives that they rejected it in full.

Ujedinjene nacije i problem zaštite manjina u okviru ljudskih prava*

Dr. Milan Marković

U prošlom poglavlju smo izložili pozadinu koja se sastojala iz najrazličitijih shvatanja, ideja, predloga, planova, konkretnih mera, svega onoga što je prethodilo stvaranju nove međunarodne organizacije. Tu je došlo do izražaja ne samo teorisko razvijanje pojedinih principa i ustanova, konkretno kategorija prava čoveka i prava manjina, na osnovu rada doktrine, ideja mislilaca, filozofa, sociologa, političara i državnika, nego umnogome i iskustvo koje se imalo, naročito sa ovom drugom kategorijom, u toku postojanja prethodne organizacije međunarodne zajednice, kao i u toku potresa koji je zahvatio svet Drugim svetskim ratom i uticao na odmeravanja i precenjivanja mnogih postulata.

Ne može se poreći ogroman uticaj koji su konkretna regulisanja mnogih pitanja, a u prvom redu sankcionisanje raščišćavanja manjinskog problema putem masovnih transferiranja od strane velikih savezničkih sila Potsdamskim odlukama, imali na sudbinu celoga pitanja i na izvesno određeno usmeravanje budućih njegovih rešenja. U tom smislu nesumnjivo je umereno isticanje profesora Bartoša da je »mesto zaštite manjina u Potsdamu proklamovano 1945 godine pravo Poljske da izvrši transfer preostalog nemačkog stanovništva...«, iz čega pisac čak izvlači zaključak da je time versajski sistem i pravno demantovan. Mi se samo sa ovim poslednjim tvrdjenjem ne bismo mogli u potpunosti složiti, ne što versajski sistem (misli se na sistem ugovora i deklaracije o zaštiti manjina po Prvom svetskom ratu) ne bi mogao biti shvaćen kao takav, tj. demantovan, ali nije samo po sebi činjenica transferiranja Nemaca, konsakrirana Potsdamom, od uticaja na demantovanje sistema manjinske zaštite, već su tu u pitanju mnogi drugi složeni i bitniji faktori od uticaja, kao što je to pokazala analiza izvršena od strane Ujedinjenih nacija, konkretno u memorandumu Generalnog sekretara o pravnoj važnosti obaveza iz ugovora o zaštiti manjina.¹ No, pitanje je u tom smislu još uvek otvoreno, iako prevladjuje shvatanje iz toga dokumenta da su ti akti uglavnom, usled promenjenih okolnosti, izgubili važnost. Jer, bilo je izjava čak i oficijelnih, pa i sa naše strane, i posle Potsdama, iz kojih se moglo zaključiti da se sistem nije smatrao razorenim, bar ne usled događaja okončanih Potsdamom. To je, uostalom, i načelno posmatrano, ispravno, jer se radilo o prelaženju preko onoga što su ugovori predviđjali uglavnom u odnosu na jednu određenu manjinu koja je samu sebe, neizvršavanjem korela-

* Objavljeno poglavlje je sklepní odlomek iz obširne študije (doktorska disertacija) dr. Milana Markovića, v kateri obravnava povojni razvoj manjinske zaštite v svetu.

tivne obaveze na lojalnost, lišila prava na ispunjavanje ugovornih obaveza i pridržavanja onih standarda, pogotovu u uslovima rata koji je usto Nemačka kao matična zemlja izazvala, a nemačke manjine je u tome podupirale. Jasno je da ugovori prema ovoj kategoriji manjina nisu imali da se ispunjavaju. Ali to ne znači da su time automatski izgubile vrednost odredbe i standardi ugovorni u odnosu i na ostale manjine, da su prestali da važe i principi inaugurisani tim ugovorima. Utoliko pre, što se i transfer kao metod mogao prihvatiti samo kao nužno zlo, kao akcija povezana sa ratnim potezima i posledicama kada je moguće, uz inače velike potrese i korenite izmene koje rat donosi, sprovesti i ovu korenitu meru rešavanja posebnog slučaja jedne vrste nacionalnih manjina, koja je usled svoga držanja i naročitih okolnosti izgubila pravo na zaštitu. Ali transfer, (pogotovu prinudan) se nije mogao usvojiti kao princip na mesto dotle postojećih principa. Da je to tačno, pokazao je i docniji razvoj u Ujedinjenim nacijama, koji se završio unošenjem u nacrt Pakta o građanskim i političkim pravima odredbe o zaštiti etničkih, jezičkih i verskih manjina, dakle formule koju je uspostavio manjinski sistem Društva naroda.

Potrebno je još jednu stvar istaći da bi se bolje shvatila promenjena priroda problema manjinske zaštite, kako se ona uz izbijanje u prvi plan problema zaštite prava čoveka, postavila u međunarodnim odnosima i pred Ujedinjenim nacijama u novome svetu posle Drugog svetskog rata. To je činjenica da se ovi problemi tako širokog principijelnog značaja za čovečanstvo nisu vezali ovoga puta za sistem mirovnih ugovora, kaogod što ni nova međunarodna organizacija, organizacija Ujedinjenih nacija, nije organski povezana i uklopljena sa sistemom posleratnih mirovnih ugovora, kao što je to bilo učinjeno sa Društvom naroda, u neku ruku akcesornom versajskom sistemu mirovnih ugovora. Naprotiv, organizacija Ujedinjenih nacija postavljena je i hronološki ranije i nezavisno od mirovnih ugovora izradjenih i potpisanih na Pariskoj konferenciji 1947 god. I tu se rukovodilo lošim iskustvom sa Društvom naroda, koje je organski vezano za versajski sistem mirovnih ugovora, prirodno patilo i od organske mane toga sistema, tj. nosilo beleg diktata, nametanja neravnopravnosti, izazivalo mučna osećanja niže vrednosti, ne samo pobedjenih, nego i nekih od pobednika.

Stoga je bio nesumnjivo zdraviji put, kada se ne samo sama nova svetska organizacija međunarodne zajednice postavila na drukčijim osnovama i po strani (kolikogod je bilo moguće — ne potpuno) od raščišćavanja računa izmedju pobednika i pobedjenih, nego što je i jedan od najvažnijih zadataka ove organizacije, rad na unapredjivanju i primeni velikog humanitarnog principa zaštite ljudskih prava, koji je potencijalno uključivao i princip manjinske zaštite, postavljen na taj način nezavisno od mirovnih aranžmana, koji su tako opterećujući deistvovali na raniju organizaciju i ranije instrumente te zaštite.

To ne znači, da samim mirovnim ugovorima posle Drugog svetskog rata nisu dodirnuta i u odredjenoj meri regulisana izvesna konkretna pitanja, bolje reći u konkretnim zemljama, iz ove oblasti. Ona su, kao

što ćemo videti, u toj nužnoj meri, i u svom konkretnom, pojedinačnom vidu, morala biti regulisana, ali to nije imalo da pretstavlja sistem, potpuno principijelno regulisanje čak ni u regionalnom smislu (in the limited scopet — kako to nazivaju Anglosaksonci), pošto je to ostavljeno, odnosno prethodno stavljeno u nadležnost za rešavanje na univerzalnom planu opštoj međunarodnoj organizaciji, Organizaciji Ujedinjenih nacija.

Kako smo već videli iz izlaganja razvoja idejnih i političkih shvatanja u vezi sa problemom zaštite praksa čoveka odnosno problemom manjinske zaštite, koji je prethodio konkretnim međunarodnopravnim aktima i dokumentima kao što su Atlantska Povelja, Deklaracija UN, predlozi iz Dumberton Oake-a, prevagnuo je u tome razvoju problem zaštite ljudskih prava kao opštiji i značajniji. To se konačno odrazilo, kao što smo istakli, i u najvažnijem od te serije dokumenata, u Povelji Ujedinjenih nacija.

Ovakvo fiksiranje principa zaštite opštih ljudskih prava, bez zalaženja u izvesne specifične vidove, kao što su manjinska prava, prejudiciralo je u izvesnoj meri i za prvo vreme i sam docniji razvoj i rad u Organizaciji na izradjivanju detaljnijih dokumenata u ovoj materiji. Težište je tim razvojem, kao što ćemo videti, bačeno na zaštitu ljudskih prava izradom međunarodnih akata koji će ih razraditi i oživotvoriti, ali nije bila isključena ni zaštita manjina kao problem i kao predmet na kome se može raditi, čak je i izrično bila predviđena. Naime, još tzv. Pripremna komisija Ujedinjenih nacija koja je predložila obrazovanje komisije za prava čoveka, što je bilo i usvojeno na Prvom zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija u Londonu, predložila je istovremeno da Komisija za prava čoveka kao svoje funkcije, podnosi predloge, izradjuje preporuke i izveštaje o sledećem: a) međunarodnoj povelji prava; b) međunarodnim deklaracijama ili konvencijama o građanskim slobodama, statusu žena, slobodi informacija i sl. pitanjima; c) *zaštiti manjina*; d) sprečavanju diskriminacije na osnovu rase, pqla, jezika ili vere.

Komisija za prava čoveka uspostavljena je rezolucijom Ekonomskog i socijalnog saveta od 16 februara 1946 godine. Ona je u svom prvobitnom sastavu od 9 članova — uglednih pojedinaca eksperata dejstvovala kao tzv. Začetna komisija za prava čoveka i na svom prvom zasedanju aprila 1946 godine, predložila kao najvažniji zadatak izradu međunarodne povelje o pravima čoveka, a što se tiče zadatka u vezi sa problemom manjina, samo njegovo buduće razmatranje i prikupljanje odnosne dokumentacije. No, još tada se prilikom diskusija u strukturalnim predlozima za stvaranje potkomisija u vezi s nadležnostima stavljenim Komisiji u zadatak postavilo pitanje stvaranja i drugih podredjenih organa za rad po ostalim pitanjima, pošto je Nuklearna komisija za prava čoveka predložila stvaranje samo jedne potkomisije za slobodu informacija. Jugoslovenski delegat, Dušan Brkić, predložio je stvaranje komisije za sprečavanje diskriminacije. Stvar je tako došla pred Ekonomski i socijalni savet UN, gde je na njegovom Drugom zasedanju od 1946 godine diskutovano o pitanju strukture Komisije za prava čoveka u vezi sa njenim nadležnostima. Sovjetski delegat Feonov izjavio je tada da se pitanje zaštite manjina ne može smatrati

manje važnim od pitanja slobode informacija, pa je predložio stvaranje dvojicu potkomisija: za zaštitu manjina i za sprečavanje diskriminacije. Taj predlog je usvojen, a na prvom zasjedanju potpuna Komisija za prava čoveka — sada u sastavu od 18 predstavnika država — februara-marta 1947 godine predlog je izmenjen utoliko što su, na sugestiju gospodje Roosevelt, prema australijanskom predlogu, obe Potkomisije spojene u jednu, to je 28 marta 1947 godine obrazovana Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina.²

Nadležnost Potkomisije sastoji se u sledećem:

a) »na prvom mestu, da ispituje koje odredbe treba usvojiti u određivanju principa koji se imaju primeniti na polju sprečavanja diskriminacije na osnovu rase, pola, jezika, ili vere kao i na polju zaštite manjina, i da čini preporuke Komisiji po hitnim problemima na tim poljima.

b) da ispunjava svaku drugu funkciju koju bi joj mogao poveriti Ekonomski i socijalni savet ili Komisija za prava čoveka.«³

Izvesna izmena u nadležnosti usledila je 1949 kada je proširena sposobnošću da preduzima studije i sužena oduzimanjem kompetencije u »hitnim problemima«.

Na taj način, i materija zaštite manjina izbila je ipak i došla do izražaja u okviru kompetencija Ujedinjenih nacija, iako ne u prvom planu i više organizaciono-studiski, no u oblasti donošenja međunarodnih normativnih akata. Ali, i ovo je bila ipak značajna afirmacija, koja će se na izvestan način odraziti u docnijem radu i na onom prvom, važnijem planu međunarodnog regulisanja.

Medjutim, iako se za opšti rad Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina može reći da je bio koristan i da je sama praksa međunarodnog života nametala mnoge tekuće probleme iz oblasti njene nadležnosti, da ne govorimo o drugim njenim dalekosežnijim zadacima, što je sve opravdavalo njeno postojanje i potrebu za njom, ipak se ne može reći da je za nju u Organizaciji Ujedinjenih Nacija bilo dovoljno razumevanja kako za njen rad, tako i za njene konkretne predloge, pa i za samo njeno postojanje, koje je često dovodjeno u pitanje.

Paradoksalno je da je najmanje pozitivnog odnošenja i stava prema ovoj Potkomisiji bilo kod njenog matičnog organa, u Komisiji za prava čoveka, tako da je često u tom pravcu morala da interveniše Generalna skupština, a ponekad i Ekonomski i socijalni savet.

U pogledu njenog rada i predloga u vezi sa materijom o kojoj je pozvana da vodi računa, tj. o zaštiti manjina, nije mnogo vođeno računa ni prilikom izrade prvog velikog dokumenta o ljudskim pravima, na čemu je radila Komisija za prava čoveka. Naravno, ovaj problem ne treba shvatiti tako »organizaciono«, jer je pitanje razumevanja za manjinsku problematiku o odnosu na zaštitu ljudskih prava zavisilo u prvom redu od stavova predstavnika pojedinih zemalja, zastupljenih u ovim telima, od gledišta njihovih odnosnih vlada i njihovih ličnih koncepcija, a to se naravno nije ravnalo prema organima. Medjutim, ima ipak nešto, jedan momenat koji u ovome pravcu deluje, a to je činjenica da se Komisija za

prava čoveka sastoji iz delegata koji su pretstavnici odredjenih država, izabranih da budu zastupljene u ovom telu, dok se u Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjima nalaze stručnjaci, tj. lica kvalifikovana za raspravljanje ovih problema iz raznih zemalja, ali ne kao delegati tih zemalja, već *intuitu personae*. To stvara jednu osetnu razliku u radu i rezultatima koje su ova dva organa u stanju da postignu, jer prvi mora da vodi računa o različitim političkim interesima pojedinih zemalja, tako da je tu kompromisno rešenje mnogo teže postići, dok je u ovom drugom telu, čiji članovi ne moraju direktno ili bar ne u toj meri da vode računa o političkim interesima svojih vlada, već da se više rukovode načelnim razlozima, takav kompromis lakše ostvarljiv. To će nam objasniti zbog čega mnogo lepe i dosledne sugestije i predlozi ove Potkomisije nisu prihvatani u samoj Komisiji za prava čoveka.

Izložićemo najpre rad Ujedinjenih nacija na donošenju konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, ne zato što ona hronološki ide ispred Sveopšte deklaracije o pravima čoveka (ona je potpisana dan ranije), jer je rad na deklaraciji ustvari počeo mnogo ranije, nego zato što se problem zaštite manjina tu najpre pojavio i bio diskutovan u vezi sa formulisanjem konkretnih međunarodnih pravila. Rad na donešenju konvencije o genocidu otpočeo je obrazovanjem »Ad hoc« komiteta za genocid 5. IV. 1948 godine, na osnovu načela konvencije koju je pripremio Sekretarijat Ujedinjenih nacija. U tome nacrtu bilo je predviđeno kažnjavanje tri vrste genocida: fizičkog — uništavanje grupa; biološkog — sprečavanje rođenja u grupi; i kulturnog — razaranja posebnih obeležja grupa raznim merama u cilju slabljenja njenih kulturnih i jezičkih tradicija.⁴ Medjutim, već je Sekretarijat izrazio sumnju da i kulturni genocid (prema ideji profesora Lomkina) treba da bude obuhvaćen budućom konvencijom, u kojoj se radi o flagrantnim, najsurovijim metodima prema ljudskim grupama. Ipak je Ad-hoc komitet usvojio i ovu vrstu genocida. Medjutim, u debati na Trećem zasedanju Generalne skupštine 1948 godine (u Šestom komitetu) pojavila se opozicija od strane zapadnih zemalja u pogledu ove vrste genocida, tako da je uprkos nastojanju istočnih zemalja sa SSSR, kao i grupom arapsko-aziskih zemalja (osobito Pakistana), ova vrsta genocida izostavljena iz konačnog teksta konvencije, izglasanog rezolucijom Generalne skupštine od 9 decembra 1948 godine.⁵

Na taj način nije data oficijelna normativna podrška pozitivnim manjinskim pravima. Ovo se može smatrati spornim, mada smo mišljenja da nema načelnih smetnji da i kulturni genocid bude obuhvaćen konvencijom, iako se radi o pravima koja su i treba da budu zaštićena drugom vrstom instrumenta. Konvencija o genocidu je, pak, poseban instrument koji predviđa sankciju za takve povrede prava ne samo manjine, već i opštih ljudskih prava dakle, i onih negativnih manjinskih, za koja takodje mogu postojati i doneti su posebni instrumenti koji ih predviđaju i zaštićuju, dok su odredbe Konvencije jedan isključivo represivni kazneni kodeks.

Ipak, ne može se poreći da se Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju genocida ne odnosi i na prava manjina, kao takodje jedne značajne vrste ljudskih grupa, pored čitavih narodnosti koje mogu biti napadni objekt. To se, uostalom, vidi i iz člana II Konvencije, gde se izričito kaže da se zločin sastoji u »nameri uništavanja, u celini i delimično, nacionalnih, etničkih, rasnih ili verskih grupa kao takvih.«⁶ U Konvenciji se radi ustvari o kažnjavanju zločina koji se sastoji u napadu na osnovna prava, kao što je pravo na život, ljudskih grupa, pa prema tome i manjinskih skupina.

Drugi veliki akt Ujedinjenih nacija međunarodnog značaja predstavljala je Sveopšta deklaracija o ljudskim pravima. Na prvom zasjedanju Komisije za prava čoveka; početkom 1947 godine, već je bila sakupljena različita dokumentacija u vezi sa zadatkom što hitnije izrade nacrt međunarodne povelje prava, ali se Komisija nije upuštala u diskusiju već je imenovala Komitet za nacrt na osnovu dokumentacije koju je spremio Sekretarijat i predloga Konvencije od strane Ujedinjenog Kraljevstva. Na drugom zasjedanju Komisije krajem 1947 godine u Ženevi već se ocrtalo shvatanje o povelji kao tripartitnom instrumentu, koji bi se medju ostalim sastojao iz deklaracije, kao neobavezne principijelne izjave i pravno obavezne konvencije. Prioritet je otada dobila deklaracija, kao najhitniji i prvi po redu instrument za izradu. Komitet za nacrt (*Drafting Committee*) imao je pred sobom i nacrt Sekretarijata, u kome se nalazio i član o pravu manjina na upotrebu sopstvenog jezika i na održavanje škola i drugih kulturnih ustanova, koje bi se izdržavale na osnovu pravičnog učešća u raspodeli svih javnih fondova za te svrhe.⁷ Predlog Deklaracije, pak, podnet od strane Čilea, Kube, Paname, Indije, SAD i Ujedinjenog Kraljevstva nije sadržavao takvu odredbu. U aneksu svog izveštaja Komisiji Komiteta za nacrt reprodukovao je nacrt Sekretarijata, francuski predlog, sličan ovome, samo bez one podrške iz fondova, i predlog samog Komiteta na otprilike istoj liniji kao i francuski predlog. Komitet je dao sugestiju da se po pitanju ovoga člana traži mišljenje i Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina. Na zasjedanju krajem 1947 godine Potkomisija je razmotrila sve ove predloge i neke od nevladinih organizacija, pa je izradila svoj nacrt. U njemu se insistira na manjinskim grupama kojima se pridaju prava upotrebe jezika i održavanje ustanova, kao jasno opredeljenim i izdvojenim od ostalog stanovništva, koje žele različito postupanje, pa im se priznaju prava u okviru granica koje su u skladu sa javnim poretkom i bezbednošću.⁸

Na drugom zasjedanju Komisije za ljudska prava tzv. Radna grupa za Deklaraciju odbacila je američki predlog da se izostavi ovakav član, kao i bjeloruski predlog da se u član unese i obaveza vlada na podršku manjinskog kulturnog razvoja, i preporučila da se zadrže oba predložena teksta, i Komiteta za nacrt i Potkomisije, kao alternativni. Docije je Komitet za nacrt dostavio i francuski predlog koji je dopunjavao nacrt člana Potkomisije u tome, što je predviđjao da se povlastice za jezička prava i ustanove pružaju samo u skladu sa stepenom zakonodavnog

jedinstva države; britanski predlog, koji se iscrpljivao u rečenici »Manjine će imati pravo na očuvanje svoje kulture, vere i jezika«; kao i američki tekst, koji je predviđao da »svako ima pravo da učestvuje u običajima i kulturnom životu zajednice i grupa u zajednici.«⁹

Sve ove predloge Komisija je uključila u svoj izveštaj sa Drugog zasedanja, ali je na Trećem zasedanju maja-juna 1948 godine odlučila, na predlog Indije, Ujedinjenog Kraljevstva i Kine, uz snažnu podršku SAD, da iz nacarta Deklaracije o pravima čoveka izostavi svako pominjanje prava manjina na upotrebu maternjeg jezika i održavanje vaspitnih i drugih ustanova. Tako je Generalna skupština prilikom donošenja Deklaracije imala pred sobom nacrt u kome nije bilo člana koji bi se odnosio na prava manjina kao takvih. Međutim, ipak je u Trećem komitetu došlo do novih konkretnih predloga u tome pravcu od strane SSSR, Jugoslavije i Danske. Još prilikom diskusije u Komisiji za prava čoveka jugoslovenski delegat dr. Joža Vilfan zauzimao se za unošenje ovakvog člana u nacrt Deklaracije navodeći: »Komisija treba da prizna da se koncepcija »lonca koji pretopljuje« (Melting pot) ne može primeniti na Istočnu Evropu i Aziju. Jugoslavija bi se, naprimer, mogla opisati kao jedna država sa dva pisma, tri vere, četiri jezika, pet narodnosti, šest republika i mnogo etničkih grupa. Posle Prvog svetskog rata jugoslovenska manjina u Italiji bila je izložena progonu. Prema tome, Jugoslavija se iz svog sopstvenog iskustva uverila u značaj priznanja prava specifičnih jezičkih i kulturnih grupa.« S druge strane, dr. Vilfan nije osporavao da se prava etničkih grupa ne poklapaju u svakom pogledu sa pravima pojedinaca i da se ne mogu uvek zaštititi opštom poveljom prava za koja države snose odgovornost.¹⁰ Kao protargumenti isticani su sledeći momenti: da odredbama o manjinama, kao jednom posebnom problemu, nema mesta u univerzalnoj deklaraciji; da u nekim državama postoji asimilaciona politika, i to spontana i uspešna, te da obaveza na očuvanje manjinske kulture ne bi mogla biti primenjena kao opšta obaveza; da bi unošenjem ovakvih odredaba nastala opasnost veštačkog stvaranja manjina i ometanje integracije država; da su kod manjina u pitanju prava grupe, dok se u Deklaraciji radi o pravima pojedinaca, i najzad, da su opšta ljudska prava dovoljna za manjinu. Smatralo se uopšte, da bi ustanovljenje opšte odredbe (general rule) u ovom pogledu za sve zemlje, sa njihovim različitim uslovima, vodilo u krajnjoj liniji diskriminaciji.¹¹

Jasno je da su svi ovi kontraargumenti prilično sofističke prirode. Tačno je da ima zemalja u kojima se problem manjinskog stanovništva drukčije postavlja, da je u nekima njima manje stalo do očuvanja svojih posebnih obeležja, a više do izjednačenja sa ostalim stanovništvom. No, i ovde treba malo dublje ući u ovaj problem na koji se često površno gleda. Naime, zašto je u pojedinim zemljama kao što su SAD izvesnim kategorijama manjina stalo u prvom redu do izjednačenja. To se, kao što znamo i iz dnevne političke i društvene borbe oko segregacije, lako može objasniti. Crncima je naprimer danas najpre stalo da postignu ona opšta prava građanska i politička, bez *diskriminiranja*, u kojima se

osećaju ugroženim, kao primarni cilj, kao preduslov egzistencije, pa i ostalih težnji za razvijanje svojih posebnih obeležja; a to ne znači da se oni odriču tih svojih prava na posebne manifestacije. Prema tome ni u tim zemljama tzv. »melting pot« sistema nije situacija tako jednostavna kako bi to protivnici međunarodnog regulisanja manjinske zaštite hteli da pretstave. No, osnovno, što se ovakvim kontraargumentima sa pravne strane može da prigovori, to je da oni predviđaju činjenicu da postojanje prava kojima se može služiti ne znači još da se ona i moraju upotrebiti. te da ako stvarno manjinski problem u izvesnim zemljama kao takav — tj. u smislu zaštite njihovih pozitivnih prava — ne postoji, onda utoliko bolje, jer se tim pravima neće niko služiti, ali ona kao garantija treba da budu predviđena pogotovu zbog onih zemalja u kojima taj problem stvarno postoji. To bi otprilike bilo slično; kao kad bi argumentisali protivu kazni sa ubistvo ili kradju u krivičnim zakonicima stoga što svi ljudi nisu ubice ili lopovi.

Medjutim, i Generalna skupština je na Četvrtom zasedanju, prilikom diskusije u Trećem komitetu, zauzela sličan stav u pogledu uključenja u Deklaraciju odredbe o pravima pripadnika manjine, tako predlaganog uglavnom kao individualnog prava, od strane Sovjetskog Saveza, Jugoslavije i Danske. Stav Generalne skupštine izražen je u njenoj rezoluciji od istog datuma, 10. XII. 1948 godine, tzv. »Rezoluciji o sudbini manjina«, u kojoj se ističe da »Ujedinjene nacije ne mogu ostati ravnodušne prema sudbini manjina«, ali, »smatrajući da je teško usvojiti jednoobrazno rešenje ovog složenog i delikatnog pitanja, koje u svakoj državi u kojoj se pojavi ima poseban aspekt, uzimajući u obzir univerzalni karakter Deklaracije o pravima čoveka, odlučuje da ne donosi u tekstu ove Deklaracije posebne odredbe o pitanju manjina.«¹²

Što se tiče predloga SSSR, Jugoslavije i Danske, oni su istom rezolucijom, upućeni preko ECOSOC-a Komisiji za prava čoveka, odnosno Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, da one prouče ceo problem kako bi Ujedinjene nacije mogle preduzeti uspešne mere za zaštitu rasnih, nacionalnih, verskih ili jezičkih manjina.¹³

Kao što se vidi, iako u tekst Sveopšte deklaracije o ljudskim pravima, potpisane 10 decembra 1948 godine, nije uneta posebna odredba o pozitivnim manjinskim pravima, ipak manjinski problem nije skinut sa dnevnog reda Ujedinjenih nacija.

Osim toga, ne može se poreći značaj i vrednost Deklaracije i za pripadnike manjina, jer su mnogim njenim odredbama zaštićena ustvari i sva ona tzv. negativna prava manjina koja sačinjavaju važan deo opšte manjinske zaštite, a bila su svojevremeno zaštićena i ugovornim odredbama, odnosno deklaracijama u sistemu Društva naroda. Američki autor T. H. Bagley izvršio je interesantno uporedjenje od člana do člana pojedinih odredaba Deklaracije o ljudskim pravima sa odnosnim odredbama ugovora i deklaracija iz sistema Društva naroda, pa je došao do zaključka da su mnoga od prava predviđena u tim ugovorima »pokrivena« (covered by) odgovarajućim pravima iz pojedinih odredaba Deklaracije.¹⁴ U tom

pogledu navodi se čl. 2, 3, 7, 15, 18, 20, 21, 22, 26 i 27 koji se odnose na opšte isključenje diskriminacije: po osnovu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubedjenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, svojine, rođenja ili drugog položaja; pravo na život, slobodu i ličnu bezbednost; na jednakost pred zakonom, jednaku pravnu zaštitu bez diskriminacije; pravo na državljanstvo; pravo slobodnog mišljenja, zavesti i veropovesti; pravo slobodnog udruživanja i skupljanja; pravo učešća u upravljanju i pravo pristupa javnim službama; na ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava neophodnih za dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti – u skladu sa državnim sredstvima; pravo roditelja da odredjuju način vaspitanja svoje dece; pravo na slobodno učešće u kulturnom životu i naučnom napretku. Prema tome, ne bi bila obuhvaćena samo izvesna manjinska prava, kao što su obrazovanje kulturnih, vaspitnih i društvenih ustanova (ne potpuno), pravo na upotrebu maternjeg jezika i pravo na upotrebu javnih fondova i budžetskih sredstava za prosvetne i druge manjinske ustanove. Mada se, doduše, i za pravo na upotrebu maternjeg jezika u raznim svojim vidovima, tj. uz škole sa nastavnim manjinskim jezicima radi njihovog negovanja, služenje maternjim jezikom u privatnom javnom saobraćaju možda takodje mogu smatrati, bar u osnovi »pokrivenim« odredbama čl. 2, 7 i 22, koji govore o nediskriminaciji uopšte po ma kom osnovu, pa i etničkom, verskom i jezičkom, o jednakoj zaštiti zakonskoj (upotreba maternjeg jezika u sudu to omogućava), o opštem ekonomskom, socijalnom i kulturnom uzdizanju svoje ličnosti, uz pomoć i u skladu sa nacionalnim sredstvima svake države. Ukoliko se imaju u vidu prava koja su grupna po prirodi svoga ostvarivanja i ona bi (iako ne možda apsolutno) bila »pokrivena« pravom slobodnog udruživanja i sastajanja iz čl. 25 Deklaracije. Na taj način, ne bi u suštini mnogo od posebnih manjinskih prava ostalo izvan Deklaracije kao što na prvi pogled izgleda.

Medjutim, ima jedna stvar koja se iz paralele Deklaracije sa ugovorima i deklaracijama iz doba Društva naroda mora konstatovati, a to je karakter jednih i drugih odredaba u pravnom smislu. Naime, često se, naročito u prvo vreme, deklaraciji osporavao potpuno svaki karakter međunarodnopravne obaveznosti, tako da bi i njene odredbe koje se odnose na prava pripadnika manjina bile inferiorne prema odredbama ugovora i deklaracija, sklopljenih pod Društvom naroda, koje su ne samo bile međunarodnopravni akti sa perfektnom obaveznošću, nego su još i u svom unutarnjem sklopu predviđjali garantiju međunarodnih organa za izvršenje obaveza, čega u sklopu Deklaracije nema (tzv. *mise en oeuvre*, *implementation*). No, s druge strane, Deklaracija se danas u doktrini pretežno smatra kao jedan međunarodnopravni akt doduše ne u smislu perfektne pravne obaveznosti svake pojedine stipulacije, tj. *doslovce* (*ad litteram*), ali ipak kao međunarodnopravni akt sa *izvesnom* pravnom obaveznošću, uglavnom principijelnom, dakle po *duhu* (*in spirito*), ono što se naziva »*actguide*«, pogotovu zato što Deklaracija pretstavlja, kako navode izvesni pisci, kao René Cassin,¹⁵ samo razradu Povelje

Ujedinjenih nacija, kao najvišeg međunarodnopravnog akta ustava međunarodne zajednice, koji sa svoje strane prava čoveka nije samo proklamativno pomenuo, već i kao obavezni postulat postavio. Kao takva Deklaracija ipak ima nesumnjivu prednost nad ugovorima o zaštiti manjina iz vremena Društva naroda, čija je pravna snaga u osnovu danas u najbolju ruku veoma sumnjiva, ako ne i nepostojeća, utoliko pre što je Deklaracija po prirodi svojoj daleko univerzalnija, nasuprot ograničenom, regionalnom svojstvu pomenutih ugovora.

Dalji rad Ujedinjenih nacija na pravima čoveka i na zaštiti manjina odvijao se opet u dva njegova glavna odnosna organa, tj. u Komisiji za prava čoveka i u Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina. Naime, Komisija je produžila da radi na ostvarenju drugog i trećeg dela svog napred označenog tripartitnog zadatka, čiji je prvi deo bio završen donošenjem Deklaracije. Ostao je daleko teži deo, odnosno delovi, tj. donošenje jednog ili više paktova o pravima čoveka u vidu međunarodnopravno obaveznih instrumenata, snabdevenih takodje i odredbama o merama za njihovo sprovođenje u delo. Taj zadatak Komisija je dugotrajnim i strpljivim radom koji je prošao različite faze kroz njena brojna zasedanja u Ženevi i Njujorku, uspela da privede kraju tek na svome Devetom odnosno Desetom zasedanju, kada je izradjen i podnesen Generalnoj skupštini nacrt Pakta o građanskim i političkim pravima i Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Medjutim, pre nego što predjemo na izlaganje toga rada Komisije i njegovog rezultata iz onog aspekta koji nas ovde u prvom redu interesuje, tj. u vezi sa zaštitom manjinskih prava, potrebno je radi povezanosti da najpre sumarno izložimo šta je u tom pravcu učinila Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjine. Ona je na osnovu rezolucije Generalne skupštine 217/III »o sudbini manjina«, kao i na osnovu celokupne dokumentacije i sovjetskih, odnosno jugoslovenskih konkretnih predloga, razmotrila celo pitanje i na svom Trećem zasedanju donela rezoluciju u kojoj izražava mišljenje da bi najuspešnije sredstvo za obezbedjenje zaštite manjina, koju Generalna skupština ima u vidu, bilo uključjenje u Pakt o ljudskim pravima jednog člana o tome koji bi glasio: »Licima koja pripadaju etničkim, verskim ili jezičkim manjinama neće se uskraćivati pravo da u zajednici sa drugim članovima njihovih grupa uživaju svoju sopstvenu kulturu, ispovedaju i praktikuju svoju veru, ili upotrebljavaju svoj jezik.¹⁶

Svi ti predlozi: Potkomisijin, sovjetski i jugoslovenski uneti su u vidu Dodatnih članova, na kraju izveštaja sa Šestog, Sedmog i Osmog zasedanja Komisije za prava čoveka.

Za to vreme Komisija za prava čoveka, posle pristupanja izradi pakta o ljudskim pravima i mera implementacije radila je na ovom mukotrpnom poslu na nekih šest svojih zasedanja (od petog do zaključnog desetog, kada je uglavnom zaokružila taj svoj rad i ispunila glavni zadatak), ne računajući još dva naknadna zasedanja koja su usledila posle toga, pošto su Generalnoj skupštini već upućeni odnosni nacrti, u koje se ona upustila

i tek otpočela da ih razmatra. Za to vreme, taj je rad prošao razne faze i doživeo razne promene u načelnim stavovima Komisije u odnosu na razna pitanja i suštinska i formalna — u pogledu strukture, oblika i broja instrumenata i u pogledu niza drugih konkretnih pitanja, a takodje su takve promene stavova, gledišta i držanja prema uobličavanju ove tako važne materije uočljive i kod viših organa: ECOSOC-a i Generalne skupštine, a u krajnjoj liniji, ustvari i kod pojedinih vlada članica. Sve je to potpuno prirodno i razumljivo i odražava ono pojmljivo živo, svakodnevno političko kretanje i talasanje, mene, konstelacije mišljenja, udruživanje u grupe, blokove prema srodnim ideologijama, političkim i ekonomskim interesima, konkretnim geopolitičkim uslovima pojedinih zemalja, kakvo se uvek i mora odražavati u jednom tako ogromnom, živom, obuhvatnom, raznolikom i protivurečnom organizmu kakav su Ujedinjene nacije u odnosu prema skoro svakom pitanju, akamoli prema jednom tako značajnom i prelomnom kao što su ljudska prava, koja će svojim afirmisanjem i sankcionisanjem na međunarodnom planu tako snažno uticati na život tih nacija u izvesnom delu onog njihovog sacrosanctus-a — područja isključive nadležnosti, izvlačenog na svetlost međunarodne pozornice i dosada zaklonjenog svemodnom senkom države — pojedinca, tog osnovnog stvaralačkog subjekta u čije su se ime i zbog čijih su se potrebe države uzdignle, osnažile i nadrasle ga u toj meri da su ga takoreći smrvile svojom modernom, složenom, uzvitlanom mašinom. Svakako da je veoma zanimljivo posmatrati i u detaljima taj proces u jednom organu Ujedinjenih nacija, tu skoro dramatičnu borbu država, koje treba u ime viših principa ljudske slobode i napretka, same sebe, preko svojih predstavnika, da ograniče u izvesnim važnim ovlašćenjima.

No, mi se ne možemo ovde upuštati u sve detalje, već ćemo istaći samo izvesne tačke i momente iz toga procesa, one koji se bliže odnose na pitanje manjinske zaštite u sklopu materije ljudskih prava.

U tome smislu, potrebno je da istaknemo najpre unošenje u projekt paktova o pravima čoveka (u oba) prava naroda i nacija na samoopredeljenje, koje je Komisija uključila u svoje nacрте paktova na Osmom zasjedanju 1952 godine, pošto je o tome unošenju najpre načelno odlučila Generalna skupština na Šestom zasjedanju 1951—1952 godine. Posle velike diskusije i borbe, a uglavnom na osnovu predloga Sovjetskog Saveza, i Jugoslavije koji su bili podržani od većine aziskih, afričkih i latinsko-američkih zemalja. Ova neobično značajna odluka dala je nacrtima paktova jedan nov pečat, potencirala onaj vid prava koji se manifestuje na kolektivan način pored individualnog. Jer, glavni razlog, bar formalni, koji je iznešen protivu donošenja načela samoopredeljenja jeste isti onaj koji se iznosio i prilikom predloga za uvršćenje manjinskih prava u Deklaraciju o ljudskim pravima, naime, taj, da takvoj vrsti prava nema mesta u jednom instrumentu koji se odnosi na prava individua. No, za takve argumente, koji na prvi pogled izgledaju logični, predstavnici, naprimer, Jugoslavije su isticali da su se u nizu deklaracija, kao naprimer u Deklaraciji o pravima čoveka i građanina od 1792 godine, nalazile odredbe koje

su ustvari jedno kolektivno pravo.¹⁷ Usto se može navesti i to da su i izvesna od prava uključenih i u Deklaraciju i sada u paktove takodje po svojoj prirodi ne samo individualna, nego po svojoj suštinskoj nameni nesumnjivo grupna, kolektivna, kao naprimer, pravo udruživanja. Jasno je da ovi formalni, filozofsko-pravni razlozi nisu igrali odlučujuću ulogu kod onih koji su se suprotstavljali unošenju ovoga prava u nacrt paktova, jer su to bile uglavnom velike kolonijalističke sile i države vezane raznim interesima i obzirima za njih, kao što opet formalno-pravni razlozi nisu bili bitni ni za onu drugu stranu koja je bila za unošenje prava samoopredeljenja i koja je prevagnula (zasada), nego su politički motivi bili bitni.

Kako bilo da bilo, tek unošenje ovoga prava specifične prirode u nacrt paktova imalo je, prema našem mišljenju za nesumnjivu posledicu otpadanje tih istih kontraargumenata i protiv unošenja prava na zaštitu manjinskih grupa, čija je priroda srodna i slična, upravo ima svoj koren i oslonac u pomenutom pravu samoopredeljenja, kao što smo to već imali prilike da istaknemo u poglavlju o pojmu manjine. Svakako je ovo, odigralo odlučujuću ulogu u preokretu koji se, na Devetom zasjedanju Komisije za prava čoveka izvršio o njenom stavu prema pitanju manjinskih prava, kada je ona učinila »iznenadjujući korak«, kako kaže jedan pisac¹⁸ i unela u nacrt paktova o građanskim i političkim pravima odredbu o pravima pripadnika manjina kao njegov čl. 25 koji glasi:

»U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama, ne mogu biti lišena prava da imaju u zajednici sa ostalim članovima njihove grupe, svoj sopstveni kulturni život, da ispovedaju i praktikuju svoju veru, ili da upotrebljavaju svoj jezik.«¹⁹

Upotrebljena formulacija »U državama gde postoje...«, pretstavlja ogradu koja se odnosi na činjenicu da se u zapadnoj hemisferi problem manjina ne postavlja,²⁰ ili bar ne na onaj način kao u drugim državama tipičnim za taj problem. To tumačenje izraženo je čak i u izveštaju sa Devetog zasjedanja Komisije rečima: »Većina članova je mišljenja da pod izrazom »manjine« treba razumeti da spadaju jasno određene (well defined) i već duže vremena postojeće (long-established) manjine; i da prava lica koja pripadaju manjinama ne treba tako tumačiti kao da ovlašćuju svaku grupu na državnoj teritoriji, posebno prema propisima imigracionog zakona, na obrazovanje u okviru te države odvojenih zajednica koje bi mogle ometati nacionalno jedinstvo ili njenu bezbednost.«²¹

Konačno, ovaj uspeh Komisije za prava čoveka čak u ovoj ograničenoj meri, da izdejstvuje unošenje ovih *pozitivnih* manjinskih prava u nacrt Pakta o građanskim i političkim pravima, treba ipak shvatiti kao jedan privremeni uspeh i primiti ga sa rezervom, jer još ostaje borba za konačno prihvatanje ove klauzule na najvišem forumu UN, Generalnoj skupštini. Da će borba biti velika i dugotrajna pokazuje nam i iskustvo sa članom nacrtu Paktova koji govori o samoopredeljenju. Kada su otpočele diskusije

o nacrtima paktova ljudskih prava na Desetom zasjedanju Generalne skupštine, u njenom Trećem komitetu, najveći deo vremena, posvećen ovoj tački dnevnog reda, otpao je na diskusiju i kontraverze oko člana i Paktova, tj. o pravu naroda i nacija na samoopredeljenje, tako da je Generalna skupština, odnosno Treći komitet, uspeo da odobri pored ovog člana samo Preambulu za paktove. U diskusiji su ponovljeni mnogi od starih argumenata i istaknuti novi protiv unošenja ovog prava. Tako su neki delegati navodili da je takvo jedno pravo, ako je ono to uopšte, ustvari pre kolektivno i nema mu mesta u ovakvom instrumentu, a osim toga, da ga je teško implementirati. Pojmovi kao »narod«, »nacija« još nisu jasno definisani, ni u članu ni shvatanjima predstavnika država, tako da bi neodređenost izražavanja mogla izazvati zahteve za *secesijom* manjinskih grupa u pojedinim državama, što nikako ne bi bilo u skladu sa mirom i bezbednošću u svetu. Kako odrediti one koji su ovlašćeni da vrše to pravo. Stoga su neki predlagali da se ovo pravo izostavi iz paktova i unese u poseban protokol sa odnosnim odredbama, kako bi se lakše dobila podrška za nacrt paktova. Međutim, zastupnici unošenja prava samoopredeljenja smatrali su da je to bitni uslov za puno uživanje svih drugih ljudskih prava: pošto je ono osnova za sva individualna prava, jer niko ne može biti slobodan, ako njegov narod nije slobodan. To pravo je stoga i kolektivno i individualno te se tako i može vršiti. Najzad, pozivalo se i na odluke Bandunške konferencije, na kojoj se 29 nacija izjasnilo za univerzalnu primenu prava na samoopredeljenje. No, bez obzira na sve to, isticano je i to da je Generalna skupština svojim rezolucijama dala direktivu za unošenje toga prava, te da stoga nema mesta daljem raspravljanju toga pitanja.

Generalna skupština upustila se i u preformuliranje samog teksta člana o samoopredeljenju, tako da su nastale razne njegove verzije, kao Komisije za pravo čoveka, Radne grupe, Danske, Jugoslavije (čija je verzija trećeg paragrafa samog člana usvojena) i Avganistana. Konačno je usvojen tekst koji glasi:

1. Svi narodi imaju pravo samoopredeljenja. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički status i slobodno sprovode svoj ekonomski društveni i kulturni razvitak.

2. Narodi mogu, za svoje sopstvene ciljeve, slobodno raspolagati svojim prirodnim bogatstvom i izvorima bez uštrba po obaveze koje proizilaze iz međunarodne ekonomske saradnje, zasnovane na principu uzajamne koristi i međunarodnom pravu. Ni na koji način narod ne može biti lišen svojih sredstava opstanka.

3. Sve države ugovornice u Paktu, uključujući one koje snose odgovornost za upravljanje ne samoupravnim i starateljskim područjima, unapredjivaće ostvarivanje prava samoopredeljenja i poštovaće to pravo u skladu sa odredbama Povelje Ujedinjenih nacija.²²

Čini nam se da je značaj unošenja prava na samoopredeljenje u nacrt Paktova o ljudskim pravima očevidan ne samo po sebi, kao potpuna

pravna afirmacija jednog principa kome se dosada odricala pravna vrednost, iako je on postavljen kao jedan od bitnih u Povelji UN, tvrdeći da je samo politički princip. Međutim, bilo je nesumnjivo da je taj princip bio na putu pretvaranja u pozitivnopravni princip, a njegovo unošenje u nacrt Paktova dovršilo je tu evoluciju pretvarajući ga u pozitivno-pravno pravilo međunarodnog prava (kada rad na donošenju Paktova bude okončan i potrebne ratifikacije obavljene).

No, isto tako značaj unošenja ovoga prava leži u pozitivnom predznaku, u posledici koju će; verovatno, to imati po konačno prihvatanje pomenutog člana 25 nacrta Pakta o građanskim i političkim pravima, koji se odnose na prava pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina. Jer, nesumnjivo je, da i u osnovi ovih prava leži načelo samoopredeljenja u svom individualno-kolektivno uslovljenom ispoljavanju, iako modifikovano i prilagodjeno u pogledu stepena i donasaja ostvarenosti.

Bilo je još izvesnih radova Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, odnosno Komisije za prava čoveka, koji su se odnosili na konkretne mere i korake na polju sprečavanja diskriminacije i zaštite manjina, koji su manje ili više uspešno obavljani. Tako je Komisija usvojila predloge Potkomisije za donošenje rezolucije od strane Generalne skupštine, kojom će se osuditi diskriminacija i preporučiti vladama zaštita manjina čiji se zahtevi ne zadovoljavaju samo principom nediskriminacije, kao i da se od ECOSOC-a postigne podrška principa da se obraća specijalna pažnja zaštiti ma koje manjine koja bi nastala revizijom granica i stvaranjem novih država. Vraćeno je natrag Potkomisiji na dalje proučavanje pitanje definicije manjine, o kome smo već napred govorili, kao i zahtev za tzv. privremene mere koje bi predstavljale primenu principa o opštem postupanju.²³ Što se tiče definicije pojma manjina, moramo konstatovati, u vezi sa našim ranijim izlaganjem o tome, da se formulacija iz člana 25 nacrta Pakta o građanskim i političkim pravima očigledno pridržava formule »etničke, verske i jezičke manjine« iz doba Društva naroda, ne dajući nikakve bliže indikacije što se, striktno uzev ima podrazumevati pod tim izrazima. Tako će to pitanje morati biti tumačeno, tek kada nam praksa Ujedinjenih nacija pruži za to dovoljno materijala, kao i na osnovu ranijih presedana, pogotovu sudske prakse međunarodnog suda (Stalnog suda međunarodne pravde).

Potrebno je napomenuti da postoji i jedan regionalni instrument o zaštiti ljudskih prava. To je tzv. Rimski konvencija osnovnih ljudskih prava i sloboda od 4 novembra 1950 godine, koju su potpisali: Belgija, Danska, Francuska, Grčka, Holandija, Irska, Island, Italija, Luksemburg, Zapadna Nemačka, Norveška, SAD, Švedska, Turska in Ujedinjeno Kraljevstvo. Ta je Konvencija uglavnom zasnovana na onom standardu koji je uspostavljen u Sveopštoj deklaraciji o ljudskim pravima od 1948 godine i ostvarenom napretku u radu na nacrtima Paktova o ljudskim pravima u Komisiji UN za prava čoveka do toga vremena.

Medjutim, i baš zbog toga, u Konvenciji nema odredbe koja bi se izrično odnosila na prava pripadnika manjinskih grupa. U izvesnom smislu

takvo jedno pravo uneto je naknadno. Naime, na predlog Savetodavne skupštine Evropskog saveta uključeno je pravo na školovanje pored prava na slobodne političke izbore i na svojinu, u Protokol od 20 marta 1952 godine.²⁴

Potrebno je navesti još izvesne predloge u pravcu donošenja posebne multilateralne konvencije o manjinskim pravima, koje su Ujedinjenim nacijama predlagali delegat Švedske, na Trećem zasedanju Generalne skupštine, i indiski delegat M. R. Masaci na Trećem zasedanju Potkomisije, pa je čak 1951 godine podnet i jedan nacrt takve konvencije, ali su oni svi negativno rešeni.²⁵

U vezi sa ovim pitanjem nove multilateralne konvencije o manjinskim pravima nesumljivo je i pitanje opstanka i pravne važnosti plurilateralnih ugovora i unilateralnih deklaracija, zaključenih u vreme Društva naroda, koje smo u više navrata doticali. Ovde još možemo o tome pravno veoma interesantnom i složenom pitanju reći još samo to da, na osnovu memoranduma studije koju je Generalni sekretar podneo po ovome pitanju, još nije zauzet nikakav stav i da ga je Komisija za prava čoveka pomerala stalno od jednog do drugog zasedanja (počev od njenog Šestog zasedanja), uvek medju poslednjim tačkama prenatrpanog dnevnog reda, koje se ne »stižu« da razmotre, a nema posebne odluke da im se da prioritet u hitnosti. Tako je ono ostalo (»suspending«) suspendovano, po svoj prilici u prvom redu stoga što je i zaključak eksperata koji su ga proučavali da u krajnoj analizi teško može da se govori o važenju ovih ugovora, obzirom na rat, na nestanak garanta — Društva naroda (čije obaveze OUN nije automatski sve prihvatila, iako ovo nije apsolutna smetnja), na ponašanje manjina, na promene u subjektima, na mirovne ugovore itd., što sve skupa pretstavlja tako promenjene okolnosti, da dozvoljava primenu klauzule »rebus sic stantibus« o okončanju ugovora. Ovakav stav razumljiv je utoliko pre u svetlosti novijih odluka o unošenju člana o manjinskim pravima u Pakt o gradjanskim i političkim pravima i uopšte celokupnog razvoja pitanja manjinske zaštite i u Ujedinjenim nacijama i na Mirovnoj konferenciji u Parizu, i u medjusobnim ugovorima izmedju pojedinih država. Iz te perspektive posmatrano, može se s priličnom pouzdanošću tvrditi da se pomenuti ugovori i deklaracije mogu smatrati ugašenim, o čemu samo treba OUN i da se formalno izjasni.

OPŠTA LJUDSKA I MANJINSKA PRAVA U MIROVNIM UGOVORIMA POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

Rekli smo da savezničke i udružene sile, poučene iskustvom iz Prvog svetskog rata nisu htele da pitanje nove organizacije medjunarodne zajednice, pa ni pitanja od opšteg značaja, kao što su zaštita ljudskih prava, individualnih ili grupnih, povezuju sa zaključivanjem mirovnih ugovora sa pobedjenim osovinskim silama i njihovim satelitima. One su i ta pitanja i njihovo regulisanje ostavljale u nadležnost novoj svetskoj

medjunarodnoj organizaciji, kojoj su ona i pripadala već po svojoj univerzalnoj prirodi i nameni. Medjutim, ipak, u vreme zaključivanja tih mirovnih ugovora, Organizacija Ujedinjenih nacija tek je bila osnovana i otpočela svoj rad, pa i rad na regulisanju materije ljudskih prava, tako da u to doba nije još bilo nikakvih pravila o toj materiji, pa čak ni onih deklarativnih koja su posle dve godine u Ujedinjenim nacijama uspostavljena donošenjem Deklaracije o pravima čoveka.

S druge strane, trebalo je pobedjenim državama, fašističkim i profašističkim, nametnuti poštovanje izvesnog minimalnog standarda tih ljudskih prava, s obzirom na dotle nevidjeno kršenje njihovo koje je bilo jedno od glavnih obeležja Drugog svetskog rata, kada je na desetina miliona ljudi stradalo po koncentracionim logorima, ubijano i mučeno na razne svirepe načine, što je sve razume se predstavljalo onu krajnju negaciju ljudskih prava koja ide do njihovog fizičkog uništavanja, istrebljenja, jednom reči do medjunarodnih zločina, genocida, ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti itd., za koje su predviđena i naročita medjunarodnopravna pravila i sankcije, inaugurisani nürnbergskim principima. Ali, to je po sebi predstavljalo povod i suviše jak razlog da se otstupi od gornjeg shvatanja, te da se u pobedjenim zemljama medjunarodnim obavezama osigura minimalni standard ljudskih prava koji ne sme biti ugrožen.

Za razliku, ipak, od situacije sa odredbama o opštoj ljudskoj i manjinskoj zaštiti koje su posle Prvog svetskog rata predviđene i u mirovnim ugovorima sa pobedjenim zemljama i u ugovorima sa novim i proširenim državama, kao i docnije u deklaracijama, odredbe o opštim ljudskim pravima predviđene su posle Drugog svetskog rata uglavnom u mirovnim ugovorima s pobedjenim zemljama (osim Nemačke, sa kojom mirovni ugovor nije potpisan, jer je nije bilo kao države), izuzev što su odredbe o ljudskim pravima, u odnosu na jednu posebnu teritoriju nametnute, pored pobedjene, i jednoj od savezničkih, pobedničkih proširenih država (Jugoslaviji), a manjinske obaveze, sačinjene u vidu dvostranog sporazuma, uključene takodje u mirovni ugovor sa jednom ob pobedjenih zemalja.

Kao što je poznato, Mirovna konferencija u Parizu, 1946 godine, imala je da se bavi mnogim i zamašnim pitanjima proizišlim iz rata (iako su najzamašnija, ona u vezi sa Nemačkom, tada ostala po strani). To su pre svega teritorijalna pitanja, u vezi sa revizijom granica, od kojih je jedno od najznačajnijih i najtežih bilo pitanje nove italjansko-jugoslovenske granice, za koje znamo kako je bilo rešeno, i da uspostavljanjem slobodne teritorije Trsta pod uslovima u kojima se razvijala situacija, sa dvema zonama i vojnim upravama, nije moglo da bude više no privremeno rešenje, jer Statut te teritorije nije ni mogao da bude oživotvoren.

Transfer manjina takodje je bio jedan metod rešavanja manjinskih problema o kome je Pariska mirovna konferencija imala da vodi računa. U Mirovnom ugovoru sa Italijom predviđena je opciona odredba kojom se dozvoljavalo stanovnicima područja oduzetih od Italije, a koji govore

italijanski, da zadrže italijansko državljanstvo i isele se u Italiju, kao i italijanskim državljanima, čiji je uobičajeni jezik srpsko-hrvatski ili slovenački, da se isele u Jugoslaviju. Drugo pitanje transfera pojavilo se prilikom potpisivanja mirovnog ugovora sa Madjarskom. Čehoslovačka je zahtevala da se u ugovor unese odredba kojom bi se Madjarska obavezala da primi oko 200 hiljada Madjara iz Čehoslovačke, dok bi preostali deo Madjara, zapravo pomadjarenih Slovaka bio zadržan u cilju asimilacije. Madjarska se žučno protivila primanju ovih svojih nacionalnih pripadnika, iako su i sovjetski i ostali predstavnici istočnih i slovenskih zemalja podupirali čehoslovački predlog. Višinski je izjavio tom prilikom da Sovjetski Savez ne smatra prihvatljivim stav jedne zemlje koja gleda na svoju rodnju decu kao na siročiće koje ne može da primi.²⁶ I američki autor Claude oštro je komentarisao ovaj stav Madjara s obzirom na njihovo neprekidno isticanje još od Prvog svetskog rata da su od madjarskog nacionalnog tela otsećene znatne etničke grupe, te je ovakvo uporno odbijanje da primi te grupe (i pored izvesnih primedaba od objektivne vrednosti: ekonomske teškoće i poremećaji i sl.) dovodilo u sumnju sve one madjarske izjave da je nacionalno integrisanje za njih vrhovna vrednost, a da je ustvari madjarsko pozivanje na svoje nacionalne manjine bilo samo sredstvo za revizionističke svrhe koje je Madjarska istakla i na ovoj Pariskoj mirovnoj konferenciji u odnosu na Romuniju i Čehoslovačku.²⁷

Velike sile SAD, Francuska, Velika Britanija, kao i Australija, nisu usvojile čehoslovački predlog, ne zato što su u principu bile protivne sprovođenju transfera, naravno na human način, već stoga što nisu bile sklone da ga prihvate kao jednostrano rešenje, smatrajući da o tome treba da postignu dvostrani sporazum obe zainteresovane strane, dakle ne želeći da prihvatanje transferiranih lica nametnu državi koja treba da ih primi. Takvo rešenje je i uneto u čl. 5 Mirovnog ugovora sa Madjarskom od 10. II. 1947 godine, s tom garantijom što se u slučaju nepostizanja odnosnog dvostranog sporazuma u roku od šest meseci Čehoslovačka mogla obratiti Savetu bezbednosti.²⁸ Prema tome, nije se vodilo računa o željama samog stanovništva u pitanju, što bi bilo više u skladu sa načelom samoopredeljenja, već više o želji matične države koja bi trebala da to stanovništvo primi. Nevodjenje računa o željama samog stanovništva, kao i u drugim slučajevima prinudnog transfera posle Drugog svetskog rata, smatralo se opravdanim usled držanja manjina u toku toga rata, tako da je ovaj metod rešenja manjinskog pitanja ustvari predstavljao neku vrstu sankcije prema tom stanovništvu (za koju se mora primetiti da jako potseća na sistem kolektivnog kažnjavanja za koji se smatra da je pravno neodrživ i nehuman). Ali, ovakvi drastični, u prvom redu političkim potrebama i razlozima inspirisani potezi uvek su izvodljivi u neredovnim prilikama za vreme i neposredno posle ratova i njima se mnogi problemi zaista radikalno rešavaju.

Pitanje koje je bilo usko povezano sa pravima manjina na Pariskoj mirovnoj konferenciji jeste unošenje odredaba o ljudskim pravima u mirovne ugovore. Ovde se polazilo sa sasvim drugog stanovišta nego na

Pariskoj mirovnoj konferenciji posle Prvog svetskog rata, gde su se ovakve odredbe plus odredbe o pozitivnoj zaštiti posebnih manjinskih prava nametala i drugim državama, a ne samo pobedjenim. Ovde se pošlo od težnje da se obezbedi određeni minimalni standard opštih ljudskih prava u pobedjenim zemljama, koji su one dužne da poštuju u odnosu prema svome stanovništvu, jer ga za vreme rata nisu poštovala. Dakle, *movens* nije bio zaštita prava izvesnih grupa stanovništva koje bi usled teritorijalnih promena došle pod državnu vlast strane nacionalnosti. Najpre zato, što velikih teritorijalnih izmena u ovom delu Evrope nije ni bilo (uglavnom je došlo do vraćanja na status quo ante bellum), a ukoliko ga je i bilo i s obzirom na postojanje takvih teritorijalnih situacija od ranije koje povlače za sobom i postojanje manjina, njihova zaštita nije bila prvenstvena briga država koje su organizovale novi evropski red usled rečenog uzroka koji je ležao u ponašanju samih manjina, koje je umnogome kompromitovalo ceo sistem i smisao njihove zaštite. Dakle, već i u ovom momentu treba uočiti prenošenje težišta, i konkretno, u rešavanju tekućih pitanja, sa posebne zaštite manjinskih prava na opštu zaštitu ljudskih prava. *To je zakonitost istoriskog razvitka.*

To se odrazilo u shvatanju da je obezbedjenje principa nediskriminacije dovoljno i bitno za otklanjanje mogućnosti progona manjina. I zapravo je, što je donekle i više na izgled paradoks svoje vrste, činjenica da je stipuliranje takve vrste — opšte zaštite ljudskih prava proisteklo iz nastojanja da se u prvom redu obezbede osnovna prava jedne narodnosne manjine. Naime, britanski predlog za unošenje odredbe o zabrani diskriminacije po osnovu rase, pola, jezika ili vere imao je za svrhu da širom klauzulom obzbedi položaj Jevreja, koji su uglavnom najviše u tom pogledu bili žrtve. I pored otpora pobedjenih država, podržanih od SSSR i drugih istočnih zemalja, takva je šira klauzula uneta kao čl. 2 stav 2 Mirovnog ugovora sa Madjarskom i čl. 3 stav 2 Mirovnog ugovora sa Rumunijom, dok njeno unošenje u Mirovni ugovor sa Bugarskom nije izglasano, jer se nije postigla potrebna dvotrećinska većina, tako da je čl. 2 toga Ugovora ostala samo uža klauzula.²⁹

Slična odredba uneta je kao čl. 19 stav 4 Mirovnog ugovora sa Italijom, s tim da obavezuje i države koje su primile deo italijanske teritorije (dakle Jugoslaviju), na predlog SAD, obrazložen potrebom da se obezbede osnovna ljudska prava u smislu nediskriminacije kao princip koji se primenjuje prilikom teritorijalnih ustupanja. Sovjetski Savez i istočne zemlje, a naročito Jugoslavija, suprotstavljali su se stvaranju ovakve obaveze i u odnosu na teritoriju koja se ustupa Jugoslaviji pošto ona nije pobedjena zemlja i pošto je postupanje sa manjinskim grupama stvar njenog domaćeg zakonodavstva. Jugoslovenski predstavnici su naveli »da se predložene obaveze nameću nekim potpisnicima ovog Ugovora, dok druge potpisnice ugovora nisu primile takve obaveze. One su nametnute takvim državama kao što je Jugoslavija gde su prava nacionalnih manjina garantovana i takve garantije unete u Ustav...«³⁰ Argumenti su, dakle,

bili slični kao i oni kojima se naša država branila, uz Rumuniju, Poljsku i Čehoslovačku, i na prvoj Pariskoj mirovnoj konferenciji 1919 godine.

Italija je odbijala da prihvati obaveze iz ovoga člana sa motivacijom takodje da će u novi Ustav biti unete odredbe ove sadržine, te da su suviše međunarodne obaveze o tome; preuzimanje takve obaveze u ugovoru prema svakoj pojedinačnoj sili ugovornici pretstavlja mogućnost intervencije svake od njih u unutrašnje stvari Italije; najzad, Povelja UN predviđa poštovanje ljudskih prava kao opšti princip, te će prethodno uspostavljanje obaveze Italije, kada ona postane član OUN, predstavljati pravno različitu situaciju njenu od ostalih članova u tom pogledu, što je suprotno principu suverene jednakosti.³¹

Interesantno je primetiti kako se sada Italija suprotstavljala obavezama samo najopštije prirode u pogledu svog stanovništva, u poredjenju sa situacijom iz doba ranije Pariske mirovne konferencije kada nije pristajala da prihvati ni senku nekih obaveza za zaštitu tolikih brojnih manjina, a trudila se da nametne obavezu Jugoslaviji u što većem stepenu i daleko sadržajnije. S druge strane, i ovoga su puta izostajale na njenoj strani takve obaveze za pozitivnu manjinsku zaštitu u pogledu brojnih jugoslovenskih manjina koje su preostale na njenoj teritoriji privremenim teritorijalnim rešenjem pitanja granica i stvaranjem Slobodne Teritorije Trsta.

Identična odredba o zaštiti osnovnih ljudskih prava zabranom makakve diskriminacije uneta je u Statut Slobodne Teritorije Trsta.³²

Što se tiče zaštite posebnih manjinskih prava, tj. pozitivnih prava manjina, postojali su predlozi od strane Italije i Madjarske u tome pravcu, naročito je razradjen predlog u tome pravcu podnela ova druga, zasniavajući ga uglavnom na liniji manjinskih ugovora iz doba Društva naroda, i zahtevajući da se odgovarajuće odredbe u tom smislu uključe u Mirovni ugovor sa Romunijom, imajući u vidu i znatnu madjarsku manjinu u Transilvaniji, dok je Italija predlagala takvu obavezu u vezi sa ustupanjem teritorije sa njenim življem u Jugoslaviji u Mirovnom ugovoru sa Italijom.³³

Medjutim, ti predlozi nisu prihvaćeni kako zbog suprotstavljanja odnosnih država, tako i zbog opšteg shvatanja savezničkih sila o osiguranju opštih ljudskih prava kao bitnijem principu. Odstupanje od toga shvatanja učinjeno je samo u pogledu Južnog Tirola, u pogledu koga su detaljne odredbe o zaštiti nemačke manjine i njenih posebnih prava unete u Mirovni ugovor, kao njegov Anexe IV, u formi bilateralnog ugovora koji su prethodno postigle i 5 septembra 1946 godine između sebe zaključile Austrija i Italija. Pored ostalih standardnih manjinskih prava stanovništvu ove oblasti data je široka autonomija sa zakonodavnom i izvršnom vlašću.

Mora se istaći i važan problem sankcije za ljudska prava predviđena ovim mirovnim ugovorima, koji ima i svoju praktičnu stranu i koji se u praksi i pojavio. Još na Pariskoj mirovnoj konferenciji 1946 godine Australijanci su izašli sa svojim predlogom za osnivanje Evropskog suda za ljudska prava (Ewatt), koji su oni docnije uporno zastupali — mutatis mutandis — i na forumima Organizacije Ujedinjenih nacija, ali je taj

predlog odlučno odbijen kao eventualni zadatak u radu Ujedinjenih nacija. Tako je preostao kao sankcija samo put označen u završnim odredbama mirovnih ugovora, koje se odnose na sve njihove odredbe, a to je da se svi sporovi oko njihovih tumačenja imaju podneti predstavnicima četiri velike sile u glavnom gradu odnosne države čiji je mirovni ugovor u pitanju. Ako se spor ne bi ni na ovaj način mogao rešiti, obrazuje se komisija od po jednog predstavnika obe države i trećeg člana koga one izaberu ili, u slučaju nepostizanja saglasnosti Generalni sekretar UN. Medjutim, kada se u praksi postavilo pitanje kršenja ljudskih prava od strane Madjarske, Bugarske i Romunije putem njihovih famoznih iskonstruisanih procesa, konferencija diplomatskih predstavnika velikih sila osujećena je u radu zbog stava SSSR-a, a komisija predviđena mirovnim ugovorima nije mogla biti sastavljena zbog opstrukcije optuženih država. Pitanje je izneto pred Generalnu skupštinu UN, koja je zatražila savetodavno mišljenje Medjunarodnog suda pravde. Sud je medjutim, u svom savetodavnom mišljenju o tumačenju mirovnih ugovora, štao na gledište, da je, doduše, dužnost obavezanah država da odrede svoje predstavnike, ali u slučaju njihovog neodredjivanja Generalni sekretar ne može imenovati trećeg člana Komisije.³⁴ Generalna skupština je, potom, samo svojom rezolucijom (585/V) od 5. XI. 1950 godine osudila držanje Madjarske, Bugarske i Rumunije.

Profesor Bartoš ističe još da su klauzule o ljudskim pravima u mirovnim ugovorima stilizovane na dosta uopšten i neodredjen način, tako da se može pojaviti kao sporno tumačenje koja sve prava obuhvataju odredbe, i da li samo klasična, gradjanska ili i neka ekonomska i socijalna prava.³⁵

Značaj tumačenja mirovnih ugovora sa ovim zemljama u pogledu efektivnosti njihovih odredaba o ljudskim pravima potencijalno je mogao doći do izražaja i u vreme kada su te zemlje flagrantno kršile i ta osnovna ljudska prava u odnosu na pripadnike jugoslovenskih manjina u njima,³⁶ a takodje i u pogledu odgovarajuće odredbe Mirovnog ugovora sa Italijom, s obzirom na povremeno narušavanje prava jugoslovenskih manjina u Italiji.

Neki medjunarodni sporazumi o zaštiti manjina posle Drugog svetskog rata

Izmedju izvesnog broja medjunarodnih, većinom dvostranih ugovora koji su zaključeni po pitanju zaštite manjinskih prava, ili se na njih delimično odnose, zadržaćemo se nešto više na dva takva medjunarodopravna akta koji se ne samo uopšte izdvajaju po svome značaju, jer rešavaju osetljiva politička pitanja u medjunarodnom životu Evrope, nego su i posebno značajni za jugoslovenske narode. To su Memorandum o saglasnosti o rešenju tršćanskog pitanja od 5 oktobra 1954 godine i Austrijski državni ugovor.

Do oba ova akta došlo je posle dugotrajnih i mučnih pregovora, koji su prošli kroz razne faze, sa raznim načelnim i konkretnim predlozima, sa bezbrojnim varijacijama u pogledu predloženih rešenja i uz svakovre-

mene političke i diplomatske poteze u borbi i igri oko ova dva pitanja, koja su ovako na svoj način bila i opšti barometar za stanje odnosa u periodu hladnog rata medju velikim silama u prvom redu, ali i medju susednim zemljama, neposredno zainteresovanih za njihovo rešenje. Njihovo rešenje, samo po sebi, bez obzira na to kako su sporna pitanja regulisana, bilo je posledica i odraz stanja tih odnosa, tj. njihovog kretanja nabolje, a istovremeno su ta rešenja doprinela uspostavljanju boljih odnosa, bilo medju prvim simptomima popuštanja zategnutosti i atmosfere hladnog rata.

Ovde ne možemo ulaziti u sve detalje razvoja oba ova složena pitanja i mnogobrojne značajne odredbe njihove teritorijalne, političke, ekonomske i druge. Mi se moramo ograničiti na one njihove odredbe koje se odnose na naš problem, tj. na zaštitu manjinskih prava u vezi sa opštom zaštitom ljudskih prava.

Poznato je, i napred već pomenuto, da je zaštita ljudskih prava bila predviđena i Stalnim Statutom Slobodne Teritorije Trsta, koji je kao Annexe VI uključen u Mirovni ugovor sa Italijom od 10 februara 1947 godine. Medjutim, odredbe Statuta koje su predviđale biranje i imenovanje guvernera Slobodne Teritorije, kao i ostalih organa, uz nadzor Saveta bezbednosti UN, nisu mogle biti sprovedene u delo zbog nesaglasnosti u pogledu ličnosti guvernera, a takodje i zbog celokupnog docnijeg razvoja tršćanskog pitanja, držanja Italije, politike velikih sila, a naročito SAD i Ujedinjenog Kraljevstva, kao sile koje su bile odgovorne ne samo za vojnu i civilnu upravu Zone A Teritorije, već i za budućnost cele Teritorije i bezbednost, ljudska i nacionalna prava i blagostanje njenog stanovništva. Posle različitih peripetija kroz koje je pitanje prošlo, postalo je jasno da je rešenje postavljeno Mirovnim ugovorom sa Italijom i putem Statuta postalo neoperativno, neprimenljivo, tako da se rešenje posle dugog pregovaranja izmedju neposredno najzainteresovanih strana, tj. Jugoslavije, Italije, Ujedinjenog Kraljevstva i SAD, moralo naći u izvesnoj modifikaciji, teritorijalnoj, političkoj pa unekoliko i pravnoj ranijeg rešenja. Poznato je da je Jugoslavija svojim razumnim i pomirljivim stavom, koji je bio spreman i na žrtve, znatno doprinela pozitivnom rešenju celoga problema.

Ima niz interesantnih i složenih pravnih pitanja koja se u vezi sa novim rešenjem, koje je dobilo i svoju sankciju od strane Saveta bezbednosti na sednici od 12 oktobra 1954 godine, postavljaju obzirom na sam Ugovor o miru, na problem stranaka u jednom i drugom instrumentu, na prirodu ovlašćenja u područjima koja su ustupljena Jugoslaviji, odnosno Italiji, i tome slično, ali u njih ovde ne možemo zalaziti.³⁷

Medjutim, ono što je za stanovništvo područja ove teritorije naročito značajno, to je izrada Specijalnog statuta, kojim se obezbeđuju prava italijanskih i jugoslovenskih manjina, koji je priključen Memorandumu o saglasnosti.³⁸

Ono što je značajno sa formalne strane, to je da se u tački 1 Statuta usvaja kao rukovodeći princip u postupanju sa odnosnim manjinama onaj

standard ljudskih prava, utvrđen Deklaracijom o pravima čoveka od 10. XII. 1948 godine.

Što se tiče samih prava manjina, pored osnovnih građanskih i političkih prava, ona su veoma detaljno razradjena pod opštom oznakom jednakosti, i to u raznim oblastima upotrebe maternjeg jezika u nastavi, školstvu, obavljanju profesija, socijalnom osiguranju, obavljanju javnih funkcija, kulturnom životu i drugo. Naročito je značajno predviđeno obrazovanje Mešovitog jugoslovensko-italijanskog odbora u cilju poma-ganja i konsultovanja o problemima zaštite odnosnih etničkih grupa i radi razmatranja žalbi pojedinaca u vezi sa primenom Statuta. Statutu je pridodat i spisak postojećih škola jedne i druge manjine, kao i razmena pisama između jugoslovenske i italijanske ambasade u Londonu koja se odnosi na slovenačke domove kulture. Primećeno je, da je jedno od obeležja Specijalnog Statuta što su njime bar obezbedjena prava etničkih grupa kao celina, za razliku od ranijih ugovora i deklaracija iz vremena Društva naroda, koji su se i suviše odnosili na pojedinačnu zaštitu.³⁹ Osim toga, da bi se postigao cilj Statuta koji se sastoji kako u izjednačenju pojedinaca na bazi nediskriminacije ma u kom pogledu, tako i u očuvanju karaktera etničkih grupa kao celina i njihovog kulturnog razvitka, Statut je predvideo i obezbedjenje ekonomskog razvoja manjina pomoću učešća u raspodeli raspoloživih finansijskih sredstava bez diskriminacije.⁴⁰ Izvršavanje ove odredbe je veoma važna garantija kao osnov za obezbedjenje faktičkog ostvarenja i svih ostalih prava.

Drugi značajan međunarodnopravni akt donet nedavno, koji nas interesuje sa stanovišta manjinskih prava kao specifičnog vida ljudskih prava, jeste Državni ugovor za Austriju. Savet ministara četiri velike sile bavio se na mnogim svojim zasjedanjima ovim problemom, a njihovi zamenici na mnogobrojnim svojim sednicama (oko 300) redigovali su bili jedan opsežan dokument, koji nije mogao definitivno biti potpisan samo usled neslaganja po izvesnom relativno malom broju pitanja, koja u suštini nisu prvobitna, već izvesna druga koja su se nalazila u pozadini ovoga rešenja u celini, a koja su zavisila od opštih političkih odnosa i strateških ciljeva i planova velikih sila u Evropi. Stoga je jedno vreme bila predviđena kao nacrt Državnog ugovora jedna znatno skraćena varijanta ovog ugovora, koja u sebi nije sadržavala mnoge prethodne odredbe, pa tako ni odredbu o zaštiti hrvatske i slovenačke manjine u Austriji, u Koruškoj i Gradišću. Posle direktnih pregovora koji su započeti između austrijske vladine delegacije i sovjetske vlade brzo su privedeni kraju pregovori između četiri velike sile koje su za bazu opet imale onaj raniji širi nacrt Državnog ugovora na koji se u pregovorima vratilo. Tako je došlo do potpisivanja ovog ugovora o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije (dakle, formalno ne Mirovnog ugovora), koji sadrži mnoge odredbe koje se odnose i na opšta ljudska prava, čl. 6 na nediskriminaciju, na austrijsko zakonodavstvo u vezi sa tim, na bivše nacističke organizacije i sl. Između ostalog, Ugovor je obuhvatio i odredbu člana . . . , koja glasi:

1. Austriski državljani slovenačkih i hrvatskih manjina u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj uživaju ista prava kao svi drugi austriski državljani, uključujući pravo na njihove sopstvene organizacije, skupove i štampu na njihovom sopstvenom jeziku.

2. Oni imaju pravo na osnovnu nastavu na slovenačkom ili hrvatskom jeziku i na razmeran broj sopstvenih srednjih škola; s tim u vezi, školski nastavni planovi biće revidirani i biće osnovano odeljenje školskih nadzornih vlasti za slovenačke i hrvatske škole.

3. U upravnim i sudskim okruzima Koruške, Gradišća i Štajerske sa slovenačkim, hrvatskim ili mešovitim stanovništvom biće slovenački ili hrvatski jezik, pored nemačkog, dopušten kao zvanični jezik. U takvim okruzima biće oznake i natpisi topografske prirode izpisani kako na nemačkom tako i na slovenačkom ili hrvatskom jeziku.

4. Austriski državljani slovenačkih i hrvatskih manjina u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj učestvuju u kulturnim, upravnim i sudskim ustanovama u tim oblastima na osnovu istih uslova kao i drugi austriski državljani.

5. Ima se zabraniti delatnost organizacija koje imaju za cilj da hrvatsko ili slovenačko stanovništvo liše njegovog svojstva i njegovih prava kao manjine.⁴¹

Treba napomenuti da je prilikom izrade austriskog Državnog ugovora bilo reči i o pitanju važnosti Sen-Žermenskih odredaba, i da je čak bilo mišljenja, kao naprimer sovjetskog delegata Zarubina koji se protivio sugestijama zapadnih sila o etničkim pravima, što neće doprineti diskusiji, jer su Sen-Žermenske odredbe još na snazi.⁴² Medjutim, drugi jedan pisac navodi da je unošenje ovakve odredbe u austriski Državni ugovor tražila Jugoslavija, uz podršku SSSR-a⁴³, te bi onaj prvi stav bio protivrečan i zasnovan na slabim argumentima (da su Sen-Žermenske odredbe još u važnosti!), a bio bi razumljiv samo ako je usledio posle 1948 godine, kada je, kao što navodi i ovaj drugi autor, SSSR izgubio interes za podupiranje jugoslovenskih zahteva. On još navodi da su se posle toga, usled ovakve slabe perspektive sa Državnim ugovorom, a posebno sa sudbinom ove klauzule, austriska i jugoslovenska vlada međusobno sporazumele o tom pitanju. S druge strane, navodi se, da su baš zapadne sile bile te koje su jedva prihvatile unošenje odredbe o pravima jugoslovenskih manjina u Austriji, a kada je celo pitanje stopirano i postalo za dugo neizvesno konačno zaključenje Državnog ugovora, pretstavnik američke vlade je čak izjavio da je jugoslovenske zahteve Sovjetski Savez neiskreno podržavao, a da su, uostalom, »prava slovenačke manjine zaštićena novim austriskim Ustavom.«⁴⁴ Sve ove navode nismo mogli i proveriti, jer nam nije bila dostupna dokumentacija o pregovorima zamenika ministara inostranih poslova četiri velike sile. Medjutim, karakteristično je da je, u svoje vreme, bilo mišljenja u našoj štampi, pa čak i od nekih naših pretstavnika jedno vreme, da u pogledu naših manjina u Austriji postoje obaveze iz Sen-Žermenskog ugovora, pa su čak i sa austriske strane mogle da se čuju neke slične izjave, a i u pomenutoj studiji Generalnog sekretara

o važnosti ovih ugovora pominjala su se takva gledišta. Osim toga, bilo je takvih gledišta, čak i manje ili više oficijelnih, naprimer od strane S. Lester-a, Generalnog sekretara Društva naroda — vršioca dužnosti 1944 godine, a zatim kod Komiteta za posleratno planiranje State Departmenta, u čijem se jednom dokumentu od 22. XI. 1944 godine ističe pravna važnost ovih ugovora kao i to da SAD treba da se zalaže za reviziju ovih ugovora radi prilagodjavanja promenjenim uslovima.⁴⁵ Medjutim, ne samo da je ceo sistem Društva naroda bio izvan dejstva (inoperating) — kako podvlači isti autor — nego je suprotna teza, da su ugovori uglavnom po osnovu klauzule rebus sic stantibus prestali da važe, dobila još jednu potvrdu više time što je u austriski Državni ugovor ipak uneta odredba o zaštiti jugoslovenskih manjina u Austriji.

Najzad, pomenućemo samo još neke međunarodne jednostrane akte ili dvostrane ugovore, zaključene posle Drugog svetskog rata koji regulišu pitanje zaštite manjinskih prava. To su naprimer unilateralna Deklaracija Schleswig-Holsteina (nemačke države sa statusom »Land«-a po Ustavu Zap. Nemačke od 23. II. 1949), od 26 septembra 1949 godine, poznatom pod nazivom »Kiel-ski sporazum«, u kojoj su navedena mnoga znatna prava danske manjine u Schleswig-Holsteinu. Ističe se da je priznanje pripadanja danskoj manjini ili danskoj kulturi slobodno, te da vlasti ne mogu to ex officio osporavati ili istraživati (što znači potvrdu subjektivnog kriterija). Obezbedjuje se upotreba maternjeg jezika, stvaranje dečjih vrtića, osnovnih i srednjih škola, čak i mogućnost upotrebe radiostanica. Za sprovođenje u delo odredaba stara se jedan odbor od tri člana danske manjine i tri člana koje postavlja Visoki komesar za Schleswig, a koji prima žalbe i razmatra ih, kao i daje mišljenja Visokom komesaru. Najzad, izražena je nada u ovom jednostranom aktu da će i nemačka manjina u Danskoj uživati ista prava recipročno.⁴⁶

Drugi međunarodni ugovor pretstavlja Sporazum o zaštiti manjina između Indije i Pakistana od 8 aprila 1950 godine, koji je usledio posle velikih trvenja, nesuglasica, pa čak i krvavih incidenata prilikom izdvajanja države Pakistan iz dominiona Indija, 1947, da bi se ponovili 1949 godine, praćeni velikim potresima usled milionskog pokreta izbeglica koji je stvorio ogromne probleme obema državama. Obe vlade su se sporazumom obavezale na obezbedjenje potpune jednakosti u državljanstvu, odnosno u pogledu religije, prava na život, kulturu, svojinu i ličnu čast, slobodu kretanja, slobodu zanimanja, govora i veroispovedanja, prema pravnim i moralnim zakonima. Isto tako, obezbedjuje se i jednako pravo na učešće u javnom građanskom životu ili u okviru oružanih snaga. Naglašava se dužnost lojalnosti prema državi od strane manjina, kao i staranje država da naknade njihove pretrpljene nedaće. Ostali odeljci ugovora odnose se na migrante iz Istočnog i Zapadnog Bengala, Asama i Tripura, kretanje, tranzit, svojinu; zatim na uspostavljanje normalnih uslova, sprečavanje nereda, odvođenje žena, suzbijanje propagande protiv druge države, vraćanje poverenja kod izbeglica da se mogu vratiti svojim domovima itd. I u ovim oblastima obrazovaće se jedna manjinska komisija,

kojoj će pretsedavati ministar provinciske vlade, pored članova izabranih od strane manjine i od strane većine, koja će preko manjinskih odbora održavati kontakte sa manjinama, tako da će nadgledati i izveštavati o primeni sporazuma i u tu svrhu upoznavati se sa povredama i propuštanjima, kao i savetovati o akcijama koje se imaju preduzeti na njenu preporuku. Po jedan ministar obe vlade moći će da prisustvuje radu Komisije, a u slučaju njihovog neslaganja stvar će se izneti pred pretsednike vlade obe zemlje koji će ih ili rešiti, ili odrediti ustanovu i proceduru za njeno rešavanje.⁴⁷

Najzad, na Banduñskoj konferenciji 1955 godine postignuti su sporazumi izmedju NR Kine i Malajske federacije, kao i Indonezije po pitanju kineske manjine u odnosnim državama.⁴⁸

Neke odlike rešenja manjinskog pitanja u FNRJ

Na kraju, treba da iznesemo neke, najvažnije crte rešenja manjinskog pitanja posle Drugog svetskog rata u Jugoslaviji, ne samo da bi se uočila razlika prema već izloženom stanju posle Prvog svetskog rata, nego i radi uporedjenja sa raznim drugim načinima rešenja toga pitanja i donošenja sporazuma koji se u svetu postavljaju. I u ovome izlaganju mi ćemo se uglavnom zadržati na iznošenju zakonskih odredaba i najvažnijih dokumenata koji regulišu položaj, prava i garantije manjinskih grupa i njihovih pripadnika u nemogućnosti da iznesemo sve one različite strane njihovog života koje zaslužuju pažnju.

No, prethodno ćemo ipak morati da iznesemo izvesne momente istorijske prirode koji osvetljavaju put kako je do konkretnog rešenja manjinskog pitanja u Jugoslaviji došlo, kao i izvesne osobine njenog državnog uredjenja, koje proističu iz društvenih promena koje su se u njoj dogodile, a koje uslovljavaju i položaj narodnosti uopšte, pa i narodnosnih manjina.

Ono što smo rekli da je bila glavna negativna strana, upravo osnova koja je uticala i na položaj manjina u Jugoslaviji izmedju dva rata, bilo je nerešeno nacionalno pitanje, nerešeno ili bolje reći rdjavo rešeno u samim državnim okvirima, u odnosima izmedju samih narodnosti, koje su nesumnjivo želele zajedničku državu, ali nisu sve imale ista shvatanja o njenom uredjenju, a pogotovu nisu bile voljne da podnose teret i samovolju jedne centralističke, uniťarističke vladavine, koja se na kraju izrodila u diktaturu, koja više nije vodila računa ne samo o unutrašnjim težnjama svojih naroda u pogledu državnog uredjenja, već ni o osnovnim spoljnopolićkim interesima jedne nezavisne zemlje. Poznato je da je 27 mart 1941 znaćio taćku koju je narod Jugoslavije stavio na takvu politiku. Otada poćinje jedan novi razvoj, jedan period krvavih stradanja i iskušenja kroz koja su jugoslovenski narodi morali proći ne samo da bi izvojevali svoju polićku nezavisnost i integritet kao celina, svoje oslobodjenje kao država, već svoje oslobodjenje i kao narodnosti koje se slobodno opredeljuju i ujedinjuju u jednu novu zajednicu na sasvim

novim osnovama — političkim i socijalnim — na federativnoj osnovi jedne države čija je društvena sadržina revolucionarno izmenjena i u osnovi usmerena socijalizmu.

U toku celokupne te zamašne po ciljevima, a još zamašnije po žrtvama borbe, nisu samo one glavne narodnosti Jugoslavije, koje su je tvorile, tj. većinske, učestvovala u njenom preobražavanju, u borbi za nacionalno oslobodjenje dvostruke prirode, spoljne i unutrašnje, kao i za socijalno oslobodjenje, već su u tome procesu učestvovali pripadnici mnogih ostalih, manjinskih narodnosti u Jugoslaviji. I ta kohezija, ta zajednička težnja i uporna borba mnogih narodnosti Jugoslavije, u prvom redu glavnih, doprinela je konačnoj pobedi i uspehu u ostvarenju težnji za boljim uređenjem države, političkim i društvenim, kaogod što je nedostatak te kohezije, te zajedničke borbe za zajedničke osnovne ciljeve doprineo brzom slomu stare državne zgrade, pored ostalih razloga, pod udarom neprijateljske agresije na Jugoslaviju sa raznih strana 6 aprila 1941 godine. Taj unutanji moment, taj duh bratstva i jedinstva kao i perspektiva progresivnog društvenog uređenja, koju su ustanički borci rukovodjeni komunističkom partijom Jugoslavije postavili kao temelj celokupne borbe i svrhu svih napora, to je upravo i osiguralo privrženost narodnih masa ciljevima narodnooslobodilačke borbe za vreme rata i izgradnju Jugoslavije na tim principima posle rata od strane svih njenih narodnosti, pa i manjinskih. To je izraženo i u rečima Edvarda Kardelja: »Da nije bilo pokreta za nacionalno oslobodjenje, niko ne bi mogao ponovo uspostaviti Jugoslaviju,«⁴⁹ ali to je moralo da se ostvari samo putem parola bratstva i jedinstva, nasuprot neprijateljskoj, okupatorovoj težnji da izazivanjem mržnje i raspaljivanjem bratoubilačkog rata osiguraju stalnu nemoć jugoslovenskih naroda i njihovu podjarmljenost u iscepanosti. Ta namera neprijatelja Jugoslavije dobro je shvaćena i njoj je protivstavljena ideja slobodnog opredeljivanja i bratskog udruživanja u borbi svih narodnosti Jugoslavije za uspostavljanje njene nezavisne države koju će oni organizovati prema svojim željama i najboljim tradicijama. U tom pogledu Tito ističe da se Komunistička partija nije odrekla niti će se ikad odreći principa prema kome svaki narod ima pravo samoopredeljenja, čak i pravo ocepljenja. Ali, Komunistička partija Jugoslavije neće nikad dopustiti — i suprotstaviće se tome — da se tim pravom koriste neprijatelji naroda i da, umesto slobode i nezavisnosti, oni uspostave srednjovekovni mrak i kolonijalno ropstvo, kao što je to slučaj u »nezavisnoj« Paveličevoj Hrvatskoj.⁵⁰ Tako su i borba za nacionalno oslobodjenje i nacionalno pitanje u Jugoslaviji bili nerazdvojno povezani.

U toku te borbe donete su brojne deklaracije, rezolucije i proklamacije 1942, 1943 i 1944 godine od strane skupština raznih jugoslovenskih narodnosti i pokrajina, u kojima se navode ciljevi Narodnooslobodilačkog pokreta, ističe solidarnost naroda i narodnosnih manjina, njihova jednaka prava i rešenje nacionalnog pitanja na federativnoj osnovi.

Tako je još novembra 1941 godine upućen jedan apel nacionalnim manjinama u Bosni i Hercegovini gde je ustanak tada imao težište (i to

Rutenima i Poljacima) da učestvuju u narodnooslobodilačkom pokretu »ako hoće da brane interese slovenskih naroda i svoga naroda posebno, ako ne misle da im deca dožive žalosnu sudbinu da umru od gladi i ako hoće da Bosna ostane njihova druga otadžbina...«⁵¹

Sličan apel upućen je 14 juna 1943 godine takodje i Česima, Slovaca i Rutenima u Hrvatskoj. U njemu se ističe da je »borba srpskog i hrvatskog naroda sastavni deo velike borbe koju vode slovenski narodi na čelu sa Sovjetskim Savezom protiv svog smrtnog neprijatelja krvavog fašizma«, te se pozivaju da slede primer onih Čeha koji su već u svojim bataljonima u redovima narodnooslobodilačke vojske Hrvatske. Apel se takodje odnosio i na Nemce i Madjare koji su takodje pozivani da se pridruže toj vojsci kako bi sprali ljagu koju je Hitler naneo nemačkom i madjarskom narodu, kojima se hteo poslužiti u svojoj antijugoslovenskoj politici, dok oni »ne treba da zaborave da žive u hrvatskoj zemlji i da im je sudbina povezana sa sudbinom hrvatskog i srpskog naroda.«⁵²

Rezolucija o bratskoj zajednici hrvatskog i srpskog naroda, kao zalogu slobode i bolje budućnosti donelo je antifašističko veće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH) 14 juna 1943 godine, u čijem su sastavu bili pretstavnici hrvatskog i srpskog naroda iz Hrvatske, kao i nacionalnih manjina u Hrvatskoj.⁵³

Veće narodnooslobodilne fronte Slovenije, proglašavajući ujedinjenje Slovenskog Primorja sa Slovenijom u slobodnoj i demokratskoj Jugoslaviji 16 septembra 1943 godine, odlučilo je da se italijanskoj nacionalnoj manjini u toj oblasti garantuje autonomnost, o čemu će pretstavnici slovenačkog i italijanskog stanovništva raspravljati kada to okolnosti dozvole.⁵⁴

U rezoluciji Antifašističkog veća Narodnooslobodilačkog odbora Sandžaka (ZAVNOS), koju su doneli narodni pretstavnici okupljeni bez obzira na narodnost i veroispovest, ističe se da Veće smatra da »Jugoslavija organizovana na demokratskoj i federativnoj osnovi odgovara potrebama jugoslovenskih naroda i da samo je takva Jugoslavija u kojoj ni jedan narod, ni jedna pokrajina, i ni jedna oblast neće biti predmet nasilja i mučenja, u stanju da ujedini naše narode u svesnu i trajnu državnu zajednicu...«, kao i da je »bratstvo i jedinstvo Srba i Muslimana Sandžaka prvi uslov brze pobe...«⁵⁵

U Deklaraciji Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije na Drugom zasedanju u Jajcu 29 novembra 1943 godine, svečano je proklamovano pravo naroda Jugoslavije na samoopredeljenje, uključujući pravo na ocepljenje ili ujedinjenje s drugim narodima, kao pravo koje je od prvog dana, s oružjem u ruci ostvarivano i priznavano od strane svih onih koji su uzeli učešće u Narodnooslobodilačkom pokretu. U toku dvogodišnjih borbi protiv okupatora i njegovih domaćih najamnika osujećeni su pokušaji razdora medju jugoslovenskim narodima i uništeni ostaci kako velikosrpskog hegemonizma tako i reakcionarnog separatizma i »ispunjeni materijalni, politički i moralni uslovi za stvaranje jedne bratske, demokratske i federativne zajednice naših naroda, jedne nove Jugoslavije koja treba da počiva na ravnopravnosti njenih naroda.«⁵⁶

Tom istom prilikom postavljeni su u četiri tačke i glavni organizacioni osnovi i temelji budućeg uredjenja federativne zajednice, u okviru koje se tačkom 4 predviđjalo sažeto sledeće:

»Nacionalnim manjinama u Jugoslaviji biće obezbedjena sva nacionalna prava.⁵⁷

Slično formulisane odredbe, upravo odluke, sadržavale su i deklaracije ostalih nacionalnih najviših tela i organa, kao ZAVNOH-a od 9. V. 1944 godine, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije.⁵⁸

Ovakve odluke ne samo da su bile posledica načelnog stava rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta i narodnooslobodilačke borbe po pitanju prava na samoopredeljenje i manjinskih prava kao takvih, nego su bile i odraz učešća samih nacionalnih manjina u toj borbi. Tako su Česi i Slovaci pristupili redovima NOV krajem 1942 godine, a 3 maja 1945 godine formiran je prvi Udarni čehoslovački bataljon, što se smatralo kao akt od međunarodnog značaja. Oni su nosili istovetnu uniformu kao i ostali jugoslovenski borci, ali su iznad emblema — petokrake zvezde imali zastavu sa čehoslovačkim nacionalnim bojama. Već 26 oktobra 1943 godine formirana je čehoslovačka brigada »Jan Žižka z Trocnova«, koja je aprila 1944 godine objavila da se čehoslovačka manjina bori za novu Čehoslovačku i za demokratsku i federativnu Jugoslaviju u kojoj će čehoslovačka manjina biti ravnopravna sa ostalim slobodnim narodima«. Treba primetiti da se tada, verovatno samo organizaciono, nije posebno činila razlika između Čeha i Slovaka, što je u napred navedenom apelu inače slučaj. Decembra 1944 godine brigada je brojala 1.024 borca.

Slovaci u Vojvodini su bili naročito aktivni, tako da je 5.918 njih uzelo učešća u NOB.

Takodje su i Ruteni, kao i izvestan broj Rumuna i Bugara učestvovali u borbi. Posle kapitulacije Italije velik broj italijanskih vojnika uključio se u NOV.

Oni su čak 10 i 11 jula 1944 godine obrazovali svoju poznatu »Unione degli Italiani dell' Istria e di Fiume«, čiji su zadaci bili veoma široki, a između ostalog razvijanje bratstva i jednakopravnosti između Italijana i Hrvata u Istri. Privremeno Veće unije proklamovalo je pravo istarskih Jugoslovena na ujedinjenje sa ostalim jugoslovenskim narodima.⁵⁹

Šiptarska manjina bila je naročito vidno uzela učešća u redovima NOV. Poznati su njihovi odredi »Zenjel Ajdini« oktobra 1942, »Emin Burak«, januara 1943, »Bajram Curi«, koji su se borili ne samo u oblasti Kosova i Metohije, već i u čitavoj Jugoslaviji. Početkom 1944 izabran je bio Oblasni komitet narodnog oslobodjenja Kosovometohiske oblasti, sa jednim Šiptarom kao predsednikom i osam članova od kojih 6 Šiptara.

Napredni pripadnici mađarske narodnosne manjine takodje su odgovorili na poziv za učešće u NOB, kako bi pokazali svoje neodobravanje pokolja koji je mađarska vojska i policija izvršila u Bačkoj decembra 1942 godine. Veći deo mađarske manjine nije odobravao stav mađarskih okupatora i njihove zločine, a dobar broj njihov, naročito iz Slavonije, Srema i Banata uključio se u partizanske odrede. Tako je obrazovan

bataljon »Petöfi Šandor«, koji je brojao tri čete, od kojih je jedna bila nemačka, pod nazivom »Ernest Thälmann«. Decembra 1944 godine, brigada je imala 1205 boraca.⁶⁰

Za nemačku nacionalnu manjinu, pre rata najmnogobrojniju manjinsku grupu u Jugoslaviji, već smo rekli kako se držala, govoreći uopšte o njenom iskorišćenju kao sredstva za miniranje bezbednosti i integriteta države od strane Trećeg Rajha. Bilo bi veoma ilustrativno izneti konkretne podatke o tome kakav su stvarni položaj uživali ti Nemci, sa izuzetkom časnih pojedinaca, od kojih su izvesni uzeli učešća čak i u redovima partizana (četa »Ernest Thälmann«), kakve organizacione forme je primila na sebe njihova »država u državi«, kao i kakve su ratne zločine izvršili tokom okupacije (posebno sedma SS divizija »Princ Eugen«, obrazovana od Volksdeutscher-a, kao i u okviru Gestapo-a i drugih policiskih vlasti i jedinica), pa da se lako utvrdi opravdanost docnijih mera koje su prema ovakvim pripadnicima nemačke nacionalne manjine preduzete na zakonskom planu, kao i faktički. No, zato nemamo dovoljno prostora.⁶¹

Takva je bila razvojna osnova koja je po logici istorijske nužnosti dovela do stvaranja nove Federativne Narodne Republike Jugoslavije 29 novembra 1945 godine. Ustav od 1946 godine potvrdio je, samo, federativni princip uređenja utvrđen još odlukama AVNOJ-a na Drugom zasedanju od 1943 godine. Nju sačinjavaju šest federalnih jedinica-republika, u okviru kojih žive pet jugoslovenskih narodnosti, uključujući i neopredeljene muslimane, kao i veći broj — oko 15 — narodnosnih manjina. Narodne republike imaju široke nadležnosti u pogledu vlasti i uživaju garantije protiv prekoračenja ovlašćenja centralne savezne vlasti. Federacija, sama po sebi povoljna za rešenje nacionalnog pitanja uopšte, nije smatrana dovoljnom te je proširena drugim jednim principom, principom teritorijalne autonomije, koji je ustvari kombinovan sa još izvesnim momentima. Tako su nastale Autonomna pokrajina Vojvodina i Autonomna Kosovskometohiska oblast. Ove su oblasti obrazovane još pre obnarodovanja Ustava od 1946 godine, kada su same ove jedinice odlučile preko svojih narodnih predstavnika da udju u sastav Srbije, posle čega je tu odluku prihvatila Skupština Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Srbije. Docnije su status ovih jedinica regulisali najpre Ustav od 1946 godine, a zatim Ustavni zakon od 13. I. 1953 godine i pokrajinski i oblasni statuti od 1953 godine.

Ove autonomne jedinice jugoslovenske federacije obuhvataju ustvari najbrojnije manjinske grupe, tj. Madjare i Šiptare. Medjutim, one nisu obrazovane na principu čisto manjinske autonomije, s obzirom na njihovu izmešanost kako sa jugoslovenskim narodnostima, tako i sa drugim manjinskim. Uzeti su u obzir i drugi momenti, kao ekonomsko-geografska obeležja teritorija u pitanju, kao i njihov istorijski razvoj.

Tako član 113 i 114 Ustavnog zakona od 1953 godine propisuju da su autonomna prava Autonomne Pokrajine Vojvodine i Autonomne Kosovskometohiske Oblasti osigurana Ustavom NR Srbije. Istim odredbama predviđeni su predstavički organi: Narodna skupština AP Vojvodine i

Narodni odbor Autonomne oblasti Kosmeta, koji su sa svoje strane sastavljeni od Pokrajinskog veća i Veća proizvođača, odnosno od Oblasnog veća i Veća proizvođača. Ta tela slobodno utvrđuju svoje statute, kojima u skladu sa saveznim Ustavom, određuju organizaciju i nadležnost svojih organa vlasti. Po čl. 27 Ustavnog zakona, pored predstavnika koje narodne republike šalju u Savezno veće, po deset iz svake, Pokrajinsko veće šalje 6, a Oblasno četiri svoja predstavnika. Savezno veće, odnosno Republičko, kao i Pokrajinsko, odnosno Oblasno veće su glavni nosioci vlasti. Međutim, po novom Ustavnom zakonu, u pitanjima iz ekonomske i finansijske oblasti, kao i u pogledu izvesnih izmena Ustava, biranja najvažnijih državnih organa i sl., ona su na ravnoj nozi sa odgovarajućim većima proizvođača, bez čije saglasnosti ne mogu donositi odluke. Delegirani predstavnici republike Pokrajina i Oblasti sačinjavaju Veće narodnosti, koje se izdvaja kao takvo iz opšteg predstavničkog tela kada je to, po Ustavu, potrebno, n. pr. u slučaju izmene Ustava, predloga u pogledu republičkog privrednog plana i sl. Kada tako, izdvojeno, zaseda, Veće nacionalnosti ima ista prava kao i Savezno veće i Veće proizvođača, tj. da daje saglasnost na odnosne odluke Saveznog veća. Prema tome, iz ovoga se vidi stepen garantije koji je pružen pravima pojedinih narodnosti u sklopu federacije.

Članovi 102 i 118 Ustavnog zakona za NR Srbiju odnose se na organizaciju vlasti AP Vojvodine i Autonomne Kosovske metohiske oblasti i na domen njihove nadležnosti. Princip je isti kao i kod narodnih republika. Član 105 istog zakona govori o pitanjima po kojima pokrajinski, odnosno oblasni organi samostalno odlučuju, kao što su organizovanje javnih službi, razvoj i zaštita zemljoradnje i šumarstva, saobraćaj, eksploatacija prirodnih bogatstva, mere protiv zaraza, osnovno i stručno školstvo, narodna prosveta i kultura, narodno zdravlje i socijalna politika, kao i druga pitanja u okviru ovlašćenja republičkog Ustavnog zakona. Najzad, član 9 Ustava NR Srbije (deo koji nije noveliran) predviđa zadatak republičkih organa vlasti da obezbeđuju i štite autonomna prava autonomnih jedinica.

Članovima 2 i 5 Statuta AP Vojvodine od 20. III. 1953 godine, predviđena je dužnost razvitka i učvršćivanja bratstva i jedinstva medju narodnostima pokrajine, kao i ostvarivanja njihovih prava, utvrđenih Ustavom; a posebno se predviđa pravo na kulturni život i slobodu u upotrebi jezika. Sličnu odredbu ima i čl. 3 oblasnog Statuta od 20. II. 1953 godine, u kome se još utvrđuje da je srpski i šiptarski jezik ravnopravan u svim državnim uradima Oblasti.⁶² Potrebno je ovde napomenuti da, kao i u svim ostalim predstavničkim telima, tako je naprimer Poslovníkom Veća proizvođača Savezne narodne skupštine, od februara 1954, predviđeno da »svaki poslanik ima pravo da govori jezikom naroda kome pripada. Govori održani od strane pripadnika manjina biće prevodjeni«.

Izvršno veće NR Srbije ima pravo nadzora u pogledu zakonitosti akata Narodne skupštine AP Vojvodine i Autonomne oblasti Kosmeta po čl. 70 Ustavnog zakona, ali organi vlasti ovih poslednjih imaju sa svoje strane pravo da stavljaju primedbe u vezi sa očuvanjem svojih autonomnih prava

po čl. 16 i da traže poništaj akta koji bi vredjao ta prava, a veća Narodne skupštine Republike dužna su da po tome donesu odluku.

Iz ovoga što je sumarno izloženo u pogledu strukture državnog uređenja i organizacije narodne vlasti, može se utvrditi stepen širine stvarne autonomije koja je obezbedjena oblastima u kojima živi najveći broj i najznatnijih manjina u Jugoslaviji. S druge strane, treba navesti i to da, za razliku od drugih vrsta autonomija, u principu ne postoje organi centralne, savezne vlasti na tim teritorijama. Organi centralne vlasti vrše kontrolu samo nad zakonitošću, a ne nad osnovanošću akata autonomnih i uopšte lokalnih vlasti.

Drugi važan princip koji obezbedjuje prava manjina jeste princip samoupravljanja, kao princip najšireg društvenog učešća u svim poslovima i državne vlasti i socijalnih službi. On se sastoji u predaji sredstava za proizvodnju, fabrika in preduzeća na upravu radnicima, a lokalnih samouprava i socijalnih službi onima kojima služe.⁶³ Član 6 Ustava predviđa samoupravu proizvođača u privredi. Oni upravljaju procesom proizvodnje i dele izmedju sebe dobit prema učešću u radu, po ispunjenim obavezama prema zajednici, komuni i širim jedinicama. Medjutim oni ne samo upravljaju svojim preduzećima, nego putem svojih predstavnika u većima proizvođača u lokalnim i višim jedinicama učestvuju u primeni ovoga načela na jednom daleko širem planu. Jer, svaki narodni odbor kao i okružni, odnosno oblasni, gradski, do pokrajinske, republičkih i Savezne skupštine ima u svom sastavu ova tela.⁶⁴ Ovo je od veoma velikog značaja za pripadnike narodnosnih manjina, zato što su oni na taj način neposredno pretstavljani i stvarno ravnopravni u prvom redu u ekonomskom razvitku sa ostalim stanovništvom, a naročito tamo, u onim preduzećima, zadrugama i privrednim organizacijama gde su oni isključivo zaposleni i gde oni vrše privredno upravljanje. To je slično i u ostalim oblastima socijalnog i kulturnog života.

Čl. 7 Ustavnog zakona odnosi se na lokalne zajednice komune, u okviru kojih se građanima takodje osigurava pravo samoupravljanja, tj. biranja svojih predstavnika u vlasti, narodnih odbora. Oni pre svega vrše i zakonodavnu, i administrativnu, i sudsku vlast prema principu jedinstva ovih grana vlasti, i prema principu decentralizacije. Oni je vrše kako preko svojih saveta koji pretstavljaju organe njihovog samoupravljanja, tako i putem administracije, upravnog aparata. Oni biraju i opozivaju sudije. Izvršenje zakona, kao i naredba viših državnih vlasti i samoga odbora spada u nadležnost saveta koji se obrazuje prema potrebi za razne grane uprave: privredu, školstvo, komunalne poslove itd. Oni su obrazovani od predstavnika ustanova i organizacija, kao i od samih građana, tako da su i društvenog i zvaničnog, državnog karaktera. Postoji takodje i ustanova skupova birača, kao jedan od oblika neposredne demokratije, kao i mesni referendum. Na taj način osigurano je svima delovima stanovništva, pa i pripadnicima manjina, široko učešće u samoupravi. A to se odnosi i na brojne pripadnike najneznatnijih manjina.

Pošto smo izložili osnovne crte sistema državnog i društvenog uređenja FNRJ iz koga se vidi kakvo je mesto u njemu obezbeđeno narodnosnim manjinama,⁶⁵ izložićemo ukratko najvažnije pozitivne pravne odredbe koje regulišu opšta osnovna prava građana, politička, ekonomska, socijalna i kulturna, uopšte za sve, kao i ona posebna koja se odnose na pripadnike etničkih, jezičkih, verskih ili drugih grupa. Izvestan deo ovih prava, odnosno prava jednog dela takvih manjinskih pripadnika i grupa regulisan je, kao što smo napred naveli, i odredbama Mirovnog ugovora sa Italijom, čl. 19, a bliže i detaljnije još Specijalnim statusom iz Memoranduma o saglasnosti o Trstu od 5. X. 1954 godine, kao međunarodnim obavezama.

Najosnovnija odredba Ustava u ovom pogledu nalazi se u čl. 10, koji predviđa da je »protivan Ustavu svaki akt uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode naroda FNRJ i narodnih republika«.

U pogledu osnovnih građanskih prava i slobode u smislu nediskriminacije značajan je čl. 21 Ustava, u kome se proklamuje da su svi građani FNRJ jednaki pred zakonom i u pravima, bez obzira na narodnost, rasu i veroispovest; da nema nikakvih privilegija; da je protivan Ustavu i kažnjiv svaki akt povlašćivanja ili ograničavanja prava građana prema narodnosnim, rasnim ili verskim razlikama kao i svako potsticanje na mržnju i razdor među ovima.

Positivnu manjinsku zaštitu predviđa u načelu čl. 13 Ustava, po kome »nacionalne manjine u FNRJ uživaju pravo i zaštitu svoga razvitka i slobodne upotrebe svog jezika«.

Ovo je potrebno bilo predvideti, jer, kako ističe i prof. Djordjević u duhu već napred iznetih savremenih teorija, primena principa jednakosti zahteva objektivne uslove koji se nalaze u ostvarenju izvesnih osnovnih prava, kao što su upotreba maternjeg jezika, pravo zaštite egzistencije i kulturnog razvitka.⁶⁶

Što se tiče državljanstva, čl. 12 Ustavnog zakona od 1953 (izmenjeni čl. 48 Ustava od 1946) predviđa jedno jedinstveno državljanstvo federacije. U principu su njeni stanovnici građani svojih narodnih republika, što je uslov njihovog saveznog državljanstva. Gradjanin jedne republike uživa u drugoj republici ista prava kao i građani te republike. To isto važi i za pripadnike manjina. Čl. 2 Zakona o državljanstvu od 5. VII. 1946 određuje da državljanstvo FNRJ isključuje svako drugo državljanstvo. »U pogledu državljanstva FNRJ vrede unutrašnji pravni propisi i međunarodni ugovori.« Ovo poslednje odnosi se na regulisanje državljanstva lica italijanskog porekla na teritoriji ustupljenoj Jugoslaviji i na njihovo pravo opcije, na osnovu čl. 19 Mirovnog ugovora s Italijom. Državljanstvo se, po čl. 4 pomenutog zakona, stiče u pravilu po poreklu (*ius sanguinis*) uz izvesne dopune, kao što je po čl. 6 rođenjem na teritoriji dece nepoznatih roditelja, apatrida ili čije je državljanstvo nepoznato. Manjinski pripadnici mogu se odreći jugoslovenskog državljanstva kada napuštaju zemlju da bi otišli u svoje matične države, kao što je bio slučaj sa mnogim Nemcima, Česima, Poljacima, Slovcima i Jevrejima.

Zaštita političkih prava građana, takodje je garantovana Ustavom. U oblasti koja nas interesuje dovoljno je spomenuti čl. 23, st. 1, u kome se kaže da svi »građani koji su navršili 18 godina, bez obzira na pol, narodnost, rasu, veroispovest, stepen obrazovanja i mesto boravka, imaju pravo da biraju i da budu birani u sve organe vlasti.« Identične odredbe o ovome nalaze se i u ustavima svih šest republika, kao i u čl. 3 Zakona o biračkim spiskovima. Prava iz ovih odredaba ustavnih i zakonskih obuhvataju, razume se, i pripadnike manjina. Tako su, prema podacima iz 1952 godine, Narodnu skupštinu AP Vojvodine sačinjavali 8 Slovaka, 59 Madjara, 10 Romuna, 3 Rutena, jedan Čeh, jedan Jevrej, 2 Makedonca, 4 Crnogorci, 20 Hrvata i 128 Srba. Madjari su imali 13 poslanika u Narodnoj skupštini NR Srbije, a 7 u Veću narodnosti Narodne skupštine FNRJ. Slovaci su imali 2 u Narodnoj skupštini NR Srbije, a jedan u Veću narodnosti. Rumuni 3 u Narodnoj skupštini NR Srbiji, a jednog u pom. Veću. Šiptari su imali 18 poslanika u Skupštini Srbije prema 28 izabranih u Autonomnoj oblasti, 11 od 20 u Saveznom veću i 9 od 15 u Veću narodnosti.⁶⁷

Čl. 33 Ustava od 1946 osigurava svima jugoslovenskim građanima pristup u sve javne službe pod zakonskim uslovima, kao i čl. 4 Zakona o državnim službenicima od 1946 godine.

Čl. 39 str. 1 predviđa pravo građana da podnose žalbe svima organima državne vlasti.

Čl. 27 Ustava odnosi se na slobodu Štampe, govora, zбора i udruživanja, kao i okupljanja i javnih manifestacija. Jasno je da se manjine mogu koristiti ovim pravima na svome sopstvenom jeziku.

Niz članova Ustava odnose se na ekonomska i socijalna prava zagarantovana svima građanima bez razlike, kao napr. čl. 5 o pravu na rad (povezan sa dužnošću predviđenom u čl. 32 da svako radi prema svojim sposobnostima); čl. 20 stav 2 o zaštiti pojedinca u radnim odnosima, osobito u pogledu udruživanja, ograničenja radnog vremena, prava na plaćeni godišnji odmor, nadzora nad uslovima rada, socijalnog osiguranja itd., čl. 26 o zaštiti dece i maloletnih.

Čl. 25 st. 1 in 3 Ustava značajni su u pogledu verskih prava i sloboda naročito za manjinske pripadnike, pogotovu pripadnike verskih manjina. U njima se proklamuje sloboda savesti i veroispovesti, kao i sloboda verskih zajednica, čije učenje nije u suprotnosti sa Ustavom, da slobodno obavljaju svoje verske i odredne funkcije. Bliže je regulisao položaj verskih zajednica poseban Zakon o pravnom položaju verskih zajednica, čije odredbe predviđaju pravo građana FNRJ na slobodu vere kao i na pripadanje ili nepripadanje nekoj religiji (pošto je veroispovest lična stvar), koje sve uživaju jednaka prava i istu pravnu situaciju. Takodje je važna odredba pom. člana Ustava o pomaganju verskih zajednica od strane države.⁶⁸ Što se tiče verskih škola, one su slobodne, ali pod opštim nadzorom države. Škole su u načelu inače državne, a privatne se mogu osnivati sa prethodnim odobrenjem i pod nadzorom države (čl. 38 st. 3).

O verskoj nastavi govore čl. 4 st. 3 i 4, 23—26 pomenutog Zakona o pravnom položaju verskih zajednica.

U pogledu zakonske i sudske zaštite osobito su značajni čl. 1 st. 1, 119 i 148 novog jugoslovenskog Krivičnog zakona od 2. III. 1951. godine.⁶⁹ U njemu se utvrđuje — u opštem, uvodnem delu — da on »štiti od nasilja, samovolje, ekonomske eksploatacije i svakog drugog društveno-opasnog akta ličnost građana, njihova prava i slobode garantovane Ustavom, kao i zakonima, političke, nacionalne, ekonomske i socijalne osnove FNRJ.« Zatim se predviđa sankcija za one koji ograničavaju prava po Ustavu i zakonima, ili povlašćuju građane po osnovu nacionalnih, rasnih ili verskih razlika; kao i sankcija za one koji potstiču nacionalnu, rasnu ili versku mržnju i razdor. Ovo poslednje delo bilo je ranije predviđeno i kažnjivo po specijalnom Zakonu o zabrani izazivanja nacionalne, rasne ili verske mržnje i razdora od 1945 g., revidiranom od 11 jula 1946. godine.⁷⁰

U ovom zakonu, što je važno istaći, članom 124 predviđen je sankcijom od 5 god. strogog zatvora do smrtne kazne — međunarodni zločin genocid, čime je Jugoslavija, kao prva, ispunila svoju obavezu unošenja u svoje pozitivne unutrašnje zakonodavstvo sankcije za ova međunarodna krivična dela normirana Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 10 decembra 1948, koju je ona ratifikovala 21 juna 1950.

Što se tiče krivične i građanske procedure pred sudovima, čl. 120 Ustava postavio je načelno odredbu da se ona obavlja na jeziku republike, autonomne pokrajine, ili autonomne oblasti u kojoj sud zaseda. Građani koji ne znaju jezik na kome se vodi postupak, mogu se služiti svojim jezikom, a obezbeđeno im je pravo upoznavanja sa spisima i tokom postupka putem tumača. U tome smislu, došli su kao razrada članovi 118 i 227 novog Zakona o krivičnom postupku od 1. januara 1954. godine,⁷¹ koji ovakve povlastice predviđaju u korist okrivljenog i svedoka koji ne poznaju jezik na kome se postupak obavlja.

Najzad, treba pomenuti da je mnogostruka i bogata praksa jugoslovenskih vlasti, sudova i drugih ustanova izložena u jednom dokumentu objavljenom od strane Organizacije Ujedinjenih nacija, odnosno Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina.⁷² Takodje, opsežne podatke o kulturnom i prosvetnom životu manjina u Jugoslaviji, u koje se ovde ne možemo upuštati, sadrži studija profesora Radojkovića o integraciji manjina u Jugoslaviji, radjena za UNESCO.⁷³

Kao što se vidi, položaj manjina i njihovih pripadnika regulisan je na poseban način u Jugoslaviji, koji koristi velika preimućstva federalizma i široke, uglavnom teritorijalne autonomije, kombinovane sa principom društvenog samoupravljanja u svim sferama narodnog i društvenog života, od najmanjih do najviših jedinica. Na taj način, položeni su temelji da se ona prava manjina, koja su formalno zapisana u odredbama Ustava i Zakona, kao što je u mnogim državama to zapisano, pa negde i detaljnije, ovde, u našoj zajednici istinski i ostvare, jer u pogledu bitnih ljudskih prava i sloboda nacionalne osobenosti svakako nisu merodavne.

ZAKLJUČAK

Kao što se može uočiti iz svega dosad izloženog, ustanova zaštite manjinskih prava kao dela opštih ljudskih prava, i to specifičnog dela njihovog, koji prelazi okvire te opštosti baš zbog svoje posebne prirode, prošla je kroz različite faze tokom istoriskog razvitka međunarodnih odnosa i međunarodne zajednice opšte. Od njene nesavršene, sporadične primene putem jednostranih intervencija zainteresovanih država u svrhu ili pod vidom zaštite čovečnosti, dakle u osnovu humanitarne, kakva je bila do velikih kongresa Evropskog koncerta, a naročito do Berlinskog, kada je postala nešto opštijom bar karakterom intervencije u korist manjinske zaštite, ona je evoluirala do internacionalizacije, do sistema pod Društvom naroda. Ali ta je internacionalizacija bila ipak ograničena, a sistem ne samo regionalno ostvaren, nego i sa znatnim nedostacima u principu, jer je zahvaljujući političkim obzirima i ciljevima koji su prevagnuli nad humanitarnom prirodom principa, ova ustanova uspostavljena uz povredu suverene jednakosti, što joj, uz ostale nedostatke i nesavršenosti, i pored garancije međunarodne organizacije, nije moglo obezbediti efikasnu primenu i trajnost. — U Ujedinjenim nacijama, pak, ova se zaštita prenela i proširila na širu oblast ljudskih prava, koja su upravo i počela da se javljaju i afirmišu na međunarodnom planu sa zaštitom prava raznih verskih, a zatim etničkih, nacionalnih manjina. Ali je razvoj ljudskih prava otišao dalje i nadmašio uži sadržaj i okvire manjinskih prava, no u isto vreme ostavio je nepokrivenom izvesnu oblast ovih poslednjih prava, kao posve specifičnih i čija se dublja suština sastoji baš u obezbedjenju razlikovanja, nasuprot opštim ljudskim pravima kod kojih je bitno obeležje primena njihova na bazi nerazlikovanja, bez diskriminacije.

I to je upravo nastao problem ovih ustanova u modernom vremenu. Tendencija je, međjutim, očita i u potezima država i političara tokom Drugog svetskog rata, i u koncepcijama sa kojima su pristupale ovom problemu Ujedinjene nacije: da se rešenje manjinskih pitanja i regulisanje njihovog položaja u okviru pojedinih etničkih nehomogenih država i njihovih prava vidi u što jačem garantovanju opšteg standarda građanskih (političkih), ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava svih individua. Ta je tendencija bila ne samo logičan nastavak razvoja doktrine, i filozofske, i političko-sociološke, i pravne, u ovoj materiji, nego je bila i prirodna, nužna posledica samih istoriskih događaja, imajući tu u vidu razvoj pojedinih nacija kao integrisanih, homogenih državnih celina, osobito u zapadnom svetu, zatim ulogu i držanje manjina između dva rata, a posebno u toku Drugog svetskog rata, što je znatno uticalo kompromitujući ako ne princip, a ono primenu njegovu.

S druge strane, u svetu je neobično jasno uočljiv fenomen sve jačeg potvrđivanja načela samoopredeljenja nacija. Taj princip, može se reći, odražava jednu zakonitost, jednu nužnost istoriskog razvitka, bez koje se ne može zamisliti dalji razvoj i napredak međunarodne zajednice

čovečanstva. Taj proces pretstavlja upravo drugu stranu onog opšteg procesa kretanja ljudske međunarodne zajednice ka većim celinama, onog opšteg procesa svetske integracije, uslovljenog sve jačom ekonomskom, političkom i kulturnom međuzavisnošću i povezanošću država. No, ovaj se drugi proces može odvijati samo sa onim nacijama koje su već izranije stekle svoje države, koje su se potvrdile kao takve, izivale svoj posebni individualni život, dok na taj put ne mogu stupiti one koje još nisu dostigle do tog stepena, koje se još nisu uopšte ili još ne potpuno pojavile na međunarodnom planu kao samostalne organizovane celine na osnovu načela samoopredeljenja. A ono je uslov i za dalje samoopredeljivanje njihovo u pravcu integracije, jer se ne može opredeljavati nizašta onaj ko ne postoji.

Prema tome, proces potvrđivanja, i međunarodnopravnog a ne samo političkog, načela samoopredeljenja je u punom jeku, naporedo sa procesom integrisanja, dakle još se potvrđuju u svetu nacije i nacionalizam, kaogod što se potvrđuje i internacionalizam, dva prividno protivrečna procesa. Ovo ističemo, jer je to suštinska osnova i dveju ustanova o kojima je u ovome radu reč. Ljudska prava i internacionalizacija njihove zaštite pretstavljaju odraz onog progresivnog hoda nacija i država ka većim celinama (naravno, ne odjednom, ne apsolutno), relativiranja njihove suverenosti, sužavanja njihove domaće jurisdikcije: ona su posledica toga neizbežnog procesa. A zaštita manjinskih prava odraz je opštih težnji nacionalnih, užih, posebnih zajednica i grupa, koje zato što još nisu dospеле do svoje potpune afirmacije, ili zato što su ugrožene u tim za njih osnovnim, bitnim pravima, ljubomorno čuvaju i zahtevaju održanje takvih svojih posebnih obeležja, svojih posebnih celina, ili traže njihovo zado-bijanje putem priznanja prava samoopredeljenja.

Međunarodno utvrđena i priznata ljudska prava pretpostavljaju postojanje »gradjana sveta«, ili bar država koje nisu zasnovane isključivo na nacionalnom principu, koje su na neki način nenacionalne ili nadnacionalne, da tako kažemo, u kojima će se ovakav sloj ljudi moći formirati, kod kojih će postepeno nacionalna svojstva postati irelevantna, jer će se njihova građanska, politička i socijalna ličnost manifestovati kao ona o kojoj država jedino ima da vodi računa, pa će se takva ličnost probijati preko države i na međunarodni plan, da bi i tamo ova svoja prava, tj. ovakvu ličnost potvrdila. Taj proces je u nekim državama svakako odmakao, ali u nekima nije ni na početku, dok kod drugih subjekata koji nisu dospeli do kolektivne, nacionalne ili grupne slobode, ne može o njemu još biti ni govora, jer se izgled individualne slobode postiže najpre kroz kolektivno oslobodjenje, kroz oslobodjenje kolektiviteta.

Međunarodna, pak, zaštita manjinskih prava pretpostavlja postojanje još uvek interesa posebnih grupa, većih ili manjih nacionalnih celina, odnosno delova tih celina, kojima je stalo do očuvanja svojih posebnosti, kaogod što je to stalo još u većoj meri i apsolutno onim nacionalnim celinama koje još nisu dospеле do svog samostalnog života, do mesta pod suncem. Zato je njima i zajednički oslonac načelo samoopredeljenja.

Stoga mi i smatramo da je potrebno bilo i istoriski nužno, na ovom stepenu razvitka, što je u nacrt Paktova o ljudskim pravima uneto i načelo samoopredeljenja nacija, pored posebne odredbe o zaštiti etničkih, jezičkih i verskih manjina, kao njihov zajednički osnov i temelj njihovih prava. Pošto vidimo da u svetu proces integracije i relativiranja nacionalizma još nije tako odmakao da ne bi bilo potrebno uneti garancije za one koji još nisu postigli ili im je još uvek stalo do tog naročitog, kolektivnog vida ljudskih prava (upravo koja se kolektivno ustvaruju).

Postavlja se samo pitanje u kome se stepenu manifestuje načelo samoopredeljenja kod manjina i njihovih prava. Smatramo, da se u toku istoriskog razvoja, kroz praksu, kao i u doktrini iskristalisalo shvatanje da se samoopredeljenje kod manjina manifestuje ne apsolutno, uključujući i odcepljenje, koje je prirodna posledica prava samoopredeljenja čitavih nacija kao takvih, kao celina. Tu je prevladao princip državnog integriteta i neugrožavanja međunarodnog mira i bezbednosti ovaj poslednji kao vrhovni kriterij, kao *suprema lex*. Da je ovo tako, vidi se već iz prakse Društva naroda koju smo naveli kod prihvatanja peticija, koje su morale ispunjavati uslov da ne postavljaju pitanje »političkog odvajanja« od odnosne države; iz rezolucije Društva naroda i obaveze manjina na lojalnost, kao i iste te dužnosti proklamovane u Ujedinjenim nacijama (u rezoluciji Potkomisije o definiciji manjina za svrhe zaštite u UN).

Sto se tiče odredbe o zaštiti manjinskih prava, unete u nacrt Pakta o građanskim i političkim pravima, ona je prilično uopštena, sumarna i neodređene prirode, tako da se može reći da ona pretstavlja samo načelo manjinske zaštite, kao pozitivne. No, možda drukčije nije ni moglo biti formulisano u ovakvom instrumentu kao što je Pakt zbog njegove prirode i sadržinske, s obzirom na materiju ljudskih prava kao celine, i formalne, s obzirom na njegovu multilateralnost, a s tim u vezi činjenicu da ima država za koje to ne pretstavlja problem.

S obzirom na tako opšti karakter ove odredbe u Paktu, jasno je da će države za koje su manjine i njihova prava još uvek problem morati da se služe i putem bilateralnih sporazuma. Da je to stvarna potreba dokaz su pojedini ugovori zaključeni posle Drugog svetskog rata o kojima smo napred govorili. U vezi s tim, treba primetiti da ni pojam manjina odredbom iz nacrta Pakta nije bolje rasvetljen, te u tom pogledu ostaje da se konačno iznalazi i utvrđuje iz međunarodne prakse, ugovorne i eventualno sudske, kao i iz shvatanja doktrine i rada organa UN koji su u tom pravcu već dali izvesne putokaze (memorandum Generalnog sekretara UN i rezolucija Potkomisije).

Konačno, kao konkretna praksa, spontana i autohtona, može da posluži i primer regulisanja položaja manjina i njihovih prava u Jugoslaviji, koja svoje metode ne nameće drugima, ali čija rešenja nesumnjivo imaju izvesnu međunarodnu vrednost, kao određeni standard koji je jedna zemlja sama, bez pritiska međunarodne zajednice, po sili svog državnog i društvenog uređenja, obezbedila pripadnicima manjina.

O P O M B E

- ¹ Doc. UN: E/CN 367 od 7. IV. 1950.
- ² Doc. UN: E/Boc. /PC/S, E 56 Rev 1; E 259; rezolucija RCOSOCa 2/9 od 11. VI. 1946 i 46 (IV) od 28. III. 1947; E/CN. 4/6; E/CN 4/Sub. 2/15.
- ³ E. 259, p. 5.
- ⁴ Doc. UN: E/447.
- ⁵ Resolution of the General Assembly 206 (III).
- ⁶ Za tekst Konvencije o sprečavanju i suzbijanju zločina genocida vidi Zbirku međunarodnih ugovora FNRJ, izd. MIP-a god. 1955, sveska.
- ⁷ E/CH. 4/AC. 2/3.
- ⁸ Doc. UN: E/CN. 4/52.
- ⁹ Doc. UN: R/CN. 4/95.
- ¹⁰ Doc. UN: E/CN 4/SR. 73, pp. 8—9. Navedeno i kod T. H. Bagley-a, op. cit. p. 149 and foot-note 3.
- ¹¹ T. H. Bagley, op. cit., pp. 193—144.
- ¹² Tekst ove rezolucije br. 217-S III naveden prema prevodu u navedenom delu M. Bartoša, dodatak, str. 488.
- ¹³ Za tekst navedenih predloga videti: Doc. UN: AG 3/307/Rev. 2, kao i izveštaj Komisije za prava čoveka sa V zased. 1950 g.
- ¹⁴ T. H. Bagley, op. cit., pp. 145—146.
- ¹⁵ R. Cassin, op. cit. pp. 254, 292—295. Vidi takodje i kod prof. Bartoša, nav. dele, str. 598, koji ističe dva suprotna stava Siberta (kao Cassin) i Kelsena. On, pak, je više sklon prvom, utvrđujući da Deklaracija, sa svim svojim slabostima, pretstavlja odraz pravnih shvatanja većine Ujedinjenih nacija, odnosno pravnu svest civilizovanih naroda.
- ¹⁶ Ovaj član usvojen je 23. I. 1950 g. Doc. UN E/CN 4/Sub. 2/SR. 57 i reprodukovan u izveštajima sa Četvrtog i Petog zasedanja Potkomisije.
- ¹⁷ Tako je prof. Bartoš u jednom svom predavanju na Institutu za međunarodnu politiku i privredu 1951 g. izneo neke od tih argumenata koji su sa naše strane suprotstavljeni neunošenju načela samoopredeljenja u »bil« individualnih prava. On je naveo napr. biračko pravo kao pravo koje pripada pojedincu i vrši se pojedinačno, iako mu je svrha i rezultat izražavanja kolektivne volje.
- ¹⁸ I. Claude, Jr., op. cit., p. 461.
- ¹⁹ Izveštaj Komisije za prava čoveka sa Desetog zasedanja, E/2573 (R/CN. 4/705) Annexe I, p. 72. Gornji prevod je sa francuskog teksta.
- ²⁰ I. Claude, Jr., ibid.
- ²¹ Doc. UN: E/2447, p. 26.
- ²² Videti United Nations Review, Vol2, No 8 od februara 1956 g. pp. 28—35, 45, gde je izložena sažeto cela diskusija i tekstovi raznih verzija predloga, kao i konačni tekst.
- ²³ I. Claude, op. cit., p. 162—163; T. H. Bagley, op. cit., p. 195.
- ²⁴ Tekst konvencije u Doc. UN: E/CN. 4/554, a tekst Protokola u Doc. UN: E/CN. 4/Add. 1.
- ²⁵ Summary Record of the 83 Meeting of Sixth Committee, 25. X. 1948 g., kao i Doc. UN: E/CN. 4/Sub. 2/108, 127.
- ²⁶ Citirano iz New York Times od 21. IX. 1946 g. kod I. Claude, Jr., op. cit., 530 and foot-note 20.
- ²⁷ Paris Peace Conference, Dept. of State edit., New York, 1946, pp. 1064, 1105; kao i J. CLAUDE Jr. 528, 131—132.
- ²⁸ Ugovor o miru sa Mađarskom, zbirka međunarodnih ugovora FNRJ (Čl. 5).
- ²⁹ Vidi Mirovni ugovor sa Mađarskom i Mirovni ugovor sa Bugarskom kao i sa Rumunijom, Zbirka međunarodnih ugovora FNRJ izdanje MIFa sveska br. 5 i 6 za 1947, odn. 1949 za Rumuniju (izvan Zbirke).
- ³⁰ T. H. Bagley, op. cit., 198.

³¹ T. H. Bagley, op. cit., p. 198; pisac takodje navodi, na str. 209, izjavu James T. Burnesa, američkog ministra spoljnih poslova, da je on predlaganjem ovog člana za Mirovni ugovor sa Italijom imao u prvom redu u vidu diskriminatorno postupanje Italije prema slovenskom življu u Istri posle 1919 godine.

³² Vidi Mirovni ugovor sa Italijom, zbirka medjunarodnih ugovora FNRJ izd. MIF, sveska 4 za 1947.

³³ Vidi opširnije o tom predlozima T. H. Bagley, op. cit., p. 197—801.

³⁴ Cour Internationale de Justice, Avis Consultatif, Recueil, 1950.

³⁵ M. Bartoš, nav. delo str. 402, 403.

³⁶ O ovome vidi bliže podatke iz jugoslovenske Bele knjige, izd. MIP-a Beograd 1949 godine, kao i članak M. Vlahovića »Jugoslovenske manjine u inostranstvu«, Medjunarodni problemi 1951.

³⁷ Bliže o tome videti u članku prof. Fartoša o Sporazumu i saglasnosti o Trstu u »Jugoslovenskoj reviji za medjunarodno pravo«, Bgd. br. 2 1954 g., kao i u članku istog pisca Pravni aspekt Sporazuma o STT u »Medjunarodnoj politici« br. 109, od 16. X. 1954 g.

³⁸ Tekst Memoranduma i Specijalnog statuta videti takodje u br. 3 iz 1954 godine »Jugoslovenske revije za medjunarodno pravo«.

³⁹ A. Jelič, Specijalni statut o manjinama, Medjunar. politika, br. 109, 1954.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Tekst u Spoljnopoličkoj dokumentaciji, 1955, kao i u »Jugoslovenskoj reviji za medun. pravo«, 1955, br. 2, i u zbirci medjunarodnih ugovora FNRJ, 1956, sv. 44.

⁴² T. H. Bagley, op. cit., p. 205.

⁴³ I. L. Claude, op. cit., p. 190—191.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Op. cit. 59 and footnote 6, 7.

⁴⁶ T. H. Bagley, op. cit., p. 209, 211.

⁴⁷ Op. cit., p. 207—211.

⁴⁸ Vidi Spoljnopoličku dokumentaciju, 1955, br.

⁴⁹ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije, Bgd., Kultura, 1946, str. 41.

⁵⁰ J. B. Tito, Borba za oslobodjenje Jugoslavije 1941—1—45, Bgd., 1947, I, str. 139.

⁵¹ Vidi »Politiku« od 10. XII. 1953.

⁵² Dr. L. Geršković, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd, 1946 g., str. 125—126.

⁵³ Op. cit., p. 113—121.

⁵⁴ Dr. M. Snuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti u Sloveniji, Ljubljana, 1949, str. 83.

⁵⁵ L. Geršković, nav. delo, str. 175—178.

⁵⁶ Prvo i drugo zasedenje AVNOJ-a, Beograd, 1953, str. 220.

⁵⁷ Nav. delo, str. 227—228.

⁵⁸ L. Geršković, nav. delo, str. 258—259, 266—268, 289—290.

⁵⁹ Vidi Lj. Stojković—M. Martić, Nacionalne manjine u Jugoslaviji, Beograd 1952 g., str. 47—52.

⁶⁰ Nav. delo, str. 34—41.

⁶¹ Te ilustrativne podatke i činjenice pravne i faktičke, o tome kao i o prethodnim grupama manjinskim daje prof. Radojković u svom nav. delu, pp. 144—154, 136—143.

⁶² Vidi Fletorja Zyrtare (Službeni list) E Krajinës Autonome të Kosovës, No 1, Prishtina, 10. III. 1953 g. frake 1.

⁶³ M. Radojković, op. cit. p. 171, kao i 161, 170.

⁶⁴ Jov. Djordjević, Ustavno pravo FNRJ, Bgd. 1954, str. 257—258.

⁶⁵ J. Djordjević, nav. delo, str. 235—238, 361—365; 365—367; 373—379.

⁶⁶ J. Djordjević, nav. delo, str. 142.

⁶⁷ L. j. Stojković—M. Martić, nav. delo str. 66—67.

⁶⁸ Jules Moch, u svojoj knjizi *La Yougoslavie — terre d'experience*, p. 153 navodi sa čudjenjem da muslimanski sveštenici u NRM primaju subvenciju, kad je lokalna zajednica siromašna, za osiguranje životnog minimuma, što je nesumnjivo bilo povezano i sa politikom u korist manjina. Za detaljne cifre o toj pomoći države verskim zajednicama vidi dr. M. Radojković, op. cit. pp. 206—208.

⁶⁹ Službeni list, br. 13 iz 1951 godine.

⁷⁰ Službeni list, br. 36 iz 1945 i br. 56 iz 1946 godine.

⁷¹ Službeni list, br. 40 iz 1953 godine.

⁷² Doc. EN: E (CN. 4) Sub. 2 (122) Add. 29 od 27. VIII. 1951 godine.

⁷³ M. Radojković, op. cit., pp. 219—269.

SPISAK LITERATURE I DOKUMENTACIJE

na našem jeziku:

- I. Pržić, ZASTITA MANJINA, Beograd, 1933.
I. Pržić, PROBLEM MANJINA I PROSTORNO NAČELO U NOVOM NEMAC-KOM MEĐUNARODNOM PRAVU, Beograd 1933.
G. Jelinek, PRAVO MANJINA, Beograd, 1902.
J. Ristić, DIPLOMATSKA ISTORIJA SRBIJE, I-II-III. 1898—1906, Beograd.
M. Bartoš, MEDJUNARODNO JAVNO PRAVO, Beograd, t. I, 1954.
L. Lefir, MEDJUNARODNO JAVNO PRAVO, Beograd, 1934.
Dr. N. Trnjegorski, JUGOSLOVENSKE MANJINE U INOSTRANSTVU, Bgd. 1938.
J. Andrassy, POKUŠAJI INTEGRACIJE ZAPADNE EVROPE, »Jugoslovenska revija za međunarodno pravo«, Bgrd, 1954, br. 1.
Z. Jazić, SUD EVROPSKE ZAJEDNICE ZA UGALJ I CELIK, »Jugoslovenska revija za međunarodno pravo«, Bgrd, 1955, br. 1.
BELA KNJIGA, izdanje Ministarstva inostranskih poslova FNRJ, Bgrd. 1951.
M. Vlahović, JUGOSLOVENSKE MANJINE U INOSTRANSTVU, »Medjunarodni problemi«, Beograd, 1953, br. 3.
M. Bartoš, MEMORANDUM O TRSTU OD 5 OKTOBRA 1954 — PRAVNI OSVRT, »Jugoslovenska revija za međunarodno pravo«, Bgrd, 1954, br. 3.
M. Bartoš, PRAVNI ASPEKT SPORAZUMA O STT, »Medjunarodna politika«, Beograd, br. 109 od 16. X. 1954.
A. Jelić, SPECIJALNI STATUT O MANJINAMA, »Medjunarodna politika«, Beograd, br. 109 od 16. X. 1954.
E. Kardelj, PUT NOVE JUGOSLAVIJE, Beograd, »Kultura«, 1946.
J. B. Tito, BORBA ZA OSLOBODJENJE JUGOSLAVIJE, 1941—1945, Bgrd, 1947, I.
Dr. L. Geršković, DOKUMENTI O RAZVOJU NARODNE VLASTI, Beograd, 1946.
Dr. M. Šnuderl, DOKUMENTI O RAZVOJU LJUDSKE OBLASTI V SLOVENIJI, Ljubljana, 1949.
PRVO I DRUGO ZASEDANJE AVNOJA, Beograd, 1953.
J. Djordjević, Ustavno pravo FNRJ, Beograd, 1954.
B. T. Blagojević, DRŽAVLJANSTVO — S NAROČITIM OBZIROM NA PRAVO FNRJ, Beograd, 1947.
Lj. Stojković—M. Martić, NACIONALNE MANJINE U JUGOSLAVIJI, Bgrd, 1952.
D. Tucović, IZABRANI SPISI, Beograd, t. I, 1949, t. II, 1950.
K. Marks-F. Engels, IZABRANA DELA, Beograd, 1949.
V. I. Lenjin, IZABRANA DELA, t. I, knj. II, Beograd, 1949.

- J. Staljin, OSNOVI LENJINIZMA — K PITANJIMA LENJINIZMA, Beograd, 1945.
- J. V. Staljin, MARKSIZAM I NACIONALNO PITANJE, izd. »Naprijed«, organa Komunističke partije Hrvatske, 1944.

na stranim jezicima:

- J. Robinson, DAS MINORITÄTENPROBLEM UND SEINE LITERATUR, Berlin —Leipzig, 1298.
- H. Wintgens, DER VÖLKERRECHTLICHE SCHUTZ DER NATIONALEN, SPRACHLICHEN UND RELIGIÖSEN MINDERHEITEN, Stuttgart, 1930.
- A. Mandelstam, LA PROTECTION DES MINORITES, Recueil des Cours de l'Académie de droit international de la Haye, v. 1 (1923).
- C. A. Macartney, NATIONAL STATES AND NATIONAL MINORITIES, London, Oxf. Univ. Press, 1934.
- T. H. Bagley, GENERAL PRINCIPLES AND PROBLEMS IN THE INTERNATIONAL PROTECTION OF MINORITIES, Geneve, Impr. popul., 1950.
- I. L. Claude, Jr., NATIONAL MINORITIES — AN INTERNATIONAL PROBLEM, New York, Harv. Univ. Press, 1955.
- H. Kelsen, THEORIE GENERALE DU DROIT INTERNATIONAL PUBLIC — PROBLEMES CHOISIS, Recueil des cours de l'ADIH, vol. 42.
- M. Sibert, LE DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, t. I-II, Paris, 1950.
- L. Cavaré, LE DROIT INTERNATIONAL PUBLIC POSITIF, t. I-II, Paris, 1951.
- M. Radojković, L'INTEGRATION DES MINORITES EN YOUGOSLAVIE, étude élaborée pour l'UNESCO à Paris, non publiée.
- S. Michaflovitch, LA PROTECTION DES MINORITES, NATIONALES ET LA SOUVERENETE DE l'Etat, Paris, 1933.
- D. Krstitch, LES MINORITES, L'ETAT ET LA COMMUNAUTE INTERNATIONALE, Paris, 1924.
- P. Vergnaud, L'IDEE DE LA NATIONALITE ET DE LA LIBRE DISPOSITION DES PEUPLES DANS SES RAPPORTS AVEC L'IDEE DE L'ETAT, Paris, Droz, 1955.
- A. Masnata, LE FEDERALISME.
- V. I. Lenin, OEUVRES, t. XVIII, Paris, 1938.
- V. I. Lenin, SOCINJENIJA, Moskva, t. XVIII, XIX, XX, XXIV, XXV, 193.
- K. Marks i F. Engeljs, SOBRANIE SOCINJENIJA, t. XVI, Moskva, 1937.
- I. V. Staljin, SOCINJENIJA, Moskva, t. II, 193.
- I. V. Staljin, MARKSIZM I NACIONALJNO - KOLONIJALNIJ VAPROS, Moskva, 1934.
- A. I. Denisov, SOVETSKOE GOSUDARSTVENOE PRAVO, Moskva, 1947.
- I. D. Levin, PRINCIPI SUVERENITETA V SOVETSKOM I MEDZUNARODNOM PRAVE, Moskva, 1947.
- I. D. Levin, MANIFEST KOMUNISTIČESKOJ PARTII I NACIONALJNIJ VAPROS, »Sovetskoe gosudarstvo i pravo«, Moskva, 1948, No. 2.
- P. Fauchille, TRAITE DE DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, t. I. partie 1 et 2, Paris, 1922, 1925/26.
- P. Jaquin, LA QUESTION DE LA MINORITE ENTRE L'ITALIE ET LA YOUGOSLAVIA, Paris, Sirey, 1929.
- V. Jivotitch, LES MINORITES NATIONALES EN YOUGOSLAVIE, Annuaire de l'Association yougoslavie de droit international, vol. 1931.
- A. von Balogh, DER INTERNATIONALE SCHUTZ DER MINDERHEITEN, Berlin, 1928.
- L. Čermelj, LIFE-AND-DEATH STRUGGLE OF A NATIONAL MINORITIES (The Yugoslave in Italy), Ljubljana, 1936.
- M. Lorković, DAS RECHT DER MAKEDONIER AUF MINDERHEITENSCHUTZ, Berlin, 1934.
- R. Cassin, LA DECLARATION UNIVERSELLE ET LA MISE EN OEUVRE

- DES DROITS DE L'HOMME, Recueil des coura de l'ADIH, vol. 79/1951 (II).
- M. Sorensen, THE QUEST FOR EQUALITY, International Conciliation, Carnegie Endowment for International Peace, No. 507, New York, March, 1956.
- OUR RIGHTS AS HUMAN BEINGS, A Discussion Guide, UN Publication, New York, 1955.
- DROITS DE LA PERSONNE HUMAINE, Guide à l'usage des maîtres et des conférenciers, Publication des NU, New York, 1951.
- INTERNATIONAL LAW OF THE FUTURE, published by the Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1944.
- O. J. Janowsky, NATIONALITIES AND NATIONAL MINORITIES, New York, McMillan, 1945.
- J. Moch, La YUGOSLAVIE — TERRE D'EXPERENCE, Paris, Pedone, 1953.

zakonski i ugovorni tekstovi:

- UGOVOR IZMEDJU GLAVNIH I UDRUŽENIH SAVEZNIČKIH SILA I DRŽAVE SRBA, HRVATA I SLOVENACA, zaključen 10. IX. 1919 u Saint-Germain-en-Laye; Zakon o uvodjenju u život Sen-Žermenskog ugovora o miru sa Austrijom i Ugovora o zaštiti manjina, sa Deklaracijom i izmenom pisama, donet na osnovu čl. 130 Ustava od 1921, Službene novine br. 224-XXX od 9. X. 1922.
- UGOVOR IZMEDJU GLAVNIH I UDRUŽENIH SAVEZNIČKIH SILA I POLJSKE, zaključen 28. VI. 1919 u Versailles-u.
- UGOVOR IZMEDJU GLAVNIH I UDRUŽENIH SAVEZNIČKIH SILA I ROMUNIJE, od 9. XII. 1919.
- UGOVOR IZMEDJU GLAVNIH I UDRUŽENIH SAVEZNIČKIH SILA I ČEHOSLOVAČKE, od 10. IX. 1919.
- UGOVOR IZMEDJU GLAVNIH I SAVEZNIČKIH SILA I GRČKE, od 10. VIII. 1920.
- UGOVOR O MIRU SA AUSTRIJOM od 10. IX. 1919 god., Beograd, izd. Gojka Niketića, Zbirka zakona br. 6.
- RAPALSKI UGOVOR od 12. XI. 1920; Službene novine br. 141 od 26. VI. 1921; kao i posebno izdanje u Zbirci G. Niketića.
- RIMSKI SPORAZUM O RIJECI od 27. I. 1924; Službene novine br. 65 od 20. III. 1924.
- NEPTUNSKJE KONVENCIJE od 20. III. 1925; Zakon o konvencijama od 8. X. 1928; Službene novine br. , odnosno sv. 105 Zbirke G. Niketića.
- KONVENCIJA PO PITANJU DRŽAVLJANSTVA I ZAVIČAJNOSTI LICA KOJA SU RAZGRANIČENJEM IZGUBILA SVOJE PRVOBITNO DRŽAVLJANSTVO — KONVENCIJA O UREDJENJU MANJINSKIH OSNOVNIH SKOLA U BANATU — obe zaključane 11. III. 1933 g. između Jugoslavije i Rumunije; Službene novine br. 213-LXIV iz 1933.
- SPORAZUM O PRAVNOM POLOŽAJU RUSKIH I JERMENSKIH IZBEGLICA, zaključen 30. VI. 1928 u Ženevi; Recueil des traités de la SDN, 1929, vol. LXXXIX.
- ZBORNİK ZAKONA I UREDABA KNEŽEVINE SRBIJE, knj. 32.
- USTAV KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA od 28. VI. 1921, Zbirka zakona G. Niketića, sv.
- ZAKON O DRŽAVLJANSTVU od 23. VIII. 1945; Službeni list br. 604 od 28. VIII. 1945.
- ODLUKA AVNOJ-a od 21. XI. 1944 god., Službeni list br. 25 od 6. II. 1945.
- KONVENCIJA O SPREČAVANJU I SUZBIJANJU ZLOČINA GENOCIDA, Zbirka međunarodnih ugovora FNRJ, odn. Služb. vesnik Prezidijuma Savezne narodne skupštine br. 2 iz 1950.
- UGOVOR O MIRU SA MADJARSKOM, Zbirka međunarodnih ugovora FNRJ, izd. Ministarstva inostranih poslova FNRJ, 1947, sv. 3.
- UGOVOR O MIRU SA RUMUNIJOM, Službeno izd. Ministarstva inostranih poslova FNRJ, 1949.

- UGOVOR O MIRU SA ITALIJOM, Zbirka međunarodnih ugovora FNRJ, izd. Ministarstva inostranih poslova, FNRJ, 1947, sv. 4.
- MEMORANDUM O SAGLASNOSTI IZMEDJU VLADE ITALIJE, ujedinjene KRALJEVINE, SJEDINJENIH DRŽAVA I JUGOSLAVIJE O SLOBODNOJ TERITORIJI TRSTA SA ANEKSIMA I i II (SPECIJALNI STATUT), SPISKOM POSTOJEĆIH ŠKOLA I IZMENOM PISAMA, od 5. X. 1954; Zbirka međunarodnih ugovora FNRJ, izd. Državnog sekretariata za inostrane poslove FNRJ, 1955, sv. 2, kao i Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1954, br. 3.
- DRŽAVNI UGOVOR O USPOSTAVLJANJU NEZAVISNE I DEMOKRATSKE AUSTRIJE, od 15. maja 1955 god., Zbirka međunarodnih ugovora FNRJ, izdanje Državnog sekretarijata za inostrane poslove FNRJ, 1956, sv. 44, kao i Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1955, br. 2. i Spoljnopolitička dokumentacija, 1956, br. 2.
- UGOVOR IZMEDJU NR KINE I INDONEZIJE O PITANJU DVOSTRUKOG DRŽAVLJANSTVA JUBEZA NASTANJENIH U INDONEZIJI od 22. IV. 1955.
- UGOVOR IZMEDJU NR KINE I MALAJSKE FEDERACIJE O ISTOM PITANJU, vidi materijale sa Bandunške konferencije u Spoljnopolitičkoj dokumentaciji br. 10 iz 1955.
- STATUTIN E KRAHINES AUTONOME TE KOSOVE-METOHIS, Fletorja Zyrtare (Službeni list) E Krahines Autonome te Kosove-Metohis ne Republikën Popullorë te Serbis, Prishtinë, No. 1, 10. III. 1953.
- KRIVIČNI ZAKON od 2. III. 1951; Službeni list br. 13 iz 1951.
- ZAKON O ZABRANI IZAZIVANJA NACIONALNE, RASNE ILI VERSKE MRŽNJE, iz 1945, odnosno 11. VII. 1946; Službeni list br. 36 iz 1945, odnosno br. 56 iz 1946.
- ZAKON O KRIVIČNOM SUDSKOM POSTUPKU od 1. I. 1954; Službeni list br. 40 iz 1953.

dokumentacija:

- Protection des minorités de langue, de race et de religion par la Société des Nations, RECUEIL DES STIPULATIONS CONTENUES DANS LES DIFFERENTS INSTRUMENTS INTERNATIONAUX ACTUELLEMENT EN VIGUEUR, C. L. 100.
- I, Annexe, Genève, 1927.
- MEMORANDUM OF THE SECRETARY-GENERAL OF THE UN: DEFINITION AND CLASSIFICATION OF MINORITIES, E/CN.4/Sub.2/85 iz 1950.
- COMMISSION ON HUMAN RIGHTS/SUB-COMMISSION ON THE PREVENTION OF DISCRIMINATION AND THE PROTECTION OF MINORITIES: THE INTERNATIONAL PROTECTION OF MINORITIES UNDER THE LEAGUE OF NATIONS, E/CN.4/Sub.2/6 od 7. XI. 1947.
- SECRETARIAT OF THE UNITED NATIONS: STUDY ON THE LEGAL VALIDITY OF UNDERTAKINGS CONCERNING MINORITIES, E/CN.4/367 od (3) 7. IV. 1950.
- Doc. UN: E/CN.4/6, E/CN.4/Sub.2/15, E/Soc./PC/5, E/56/Rev.1, E/259; Resolution of the ECOSOC: 2/9 od 11. VI. 1946, 4(IV) od 28. III. 1947.
- Doc. UN: E/447; Resolution of the General Assembly 206/III.
- Doc. UN: E/CN.4/AC.1/3; E/CN.4/52, E/CN.4/95.
- Doc. UN: E/CN.4/SR.73.
- Resolution of the General Assembly 217-S, III od 10. XII. 1948.
- Doc. UN: AC.3/307/Rev.2.
- Doc. UN: E/CN.4/Sub.2/SR 57; E/CN.4/641, 670; E/CN.4/273; E/CN.4/L.222 A/1576, E/CN.4/435, 573.

- Doc. UN: E/2573 (E/CN. 4/705), Annexe I; E/2447.
- UNITED NATIONS REVIEW, Vol 2, No. 8, February, 1956.
- SUMMARY RECORD of the 83 MEETING OF THE SIXTH COMMITTEE, October 25, 1948.
- Doc. UN: E/CN. 4/Sub. 2/108, 127.
- COUR INTERNATIONALE DE JUSTICE: INTERPRETATION DES TRAITES DE PAIX CONCLUS AVEC LA BULGARIE, LA HONGRIE ET LA ROUMANIE, Avis consultatif du 30 mars 1950.
- Doc. UN: E/Cn. 4/Sub. 2/122/Add. 29 od 27. VIII. 1951.
- DOKUMENTACIJA POTKOMISIJE ZA SPREČAVANJE DISKRIMINACIJE I ZAŠTITU MANJINA, i to: BASIC DOCUMENTS (EECN. 4/Sub. 2) i SUMMARY RECORDS (E/CN. 4/Sub: 2/SR).
- DOKUMENTACIJA KOMISIJE ZA PRAVA ČOVEKA, i to: BASIC DOCUMENTS (E/CN. 4) i SUMMARY RECORDS (E/CN. 4/SR), a posebno: E/CN. 4/21, 80, 82/Add. 8, 82/Add. 12, 89, 92, 93, 95, 99, 102, 116, 170, 237, 312, 351, 353/Add. 2, 353/Add. 3, 353/Add. 6, 358, 365, 367, 367/Add. 1, 359, 419, 427, 435, 443, 450, 451, 455, 458, 515/Add. 11, 515/Add. 13, 515/Add. 14, 516, 527, 635/Add. 1, 641, Annexe II, 668/Add. 16, 668/Add. 17, 669, 674, 679, 684; kao i: E/CN. 4/SR. 73, 74, 133, 135, 180, 194, 211, 261, 265, 303.
- IZVEŠTAJI POTKOMISIJE ZA SPREČAVANJE DISKRIMINACIJE I ZAŠTITU MANJINA do njenog Osmog zasedanja.
- IZVEŠTAJI KOMISIJE ZA PRAVA ČOVEKA do njenog Dvanaestog zasedanja.
- ANNUAIRES DE LA COMMISSION DES DROITS DE L'HOMME (YEAR-BOOKS OF THE COMMISSION ON HUMAN RIGHTS) za 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952.
- REVUE DES NATIONS UNIES, mesečni brojevi za 1952, 1953, 1954, 1955, 1956.

Summary: The United Nations and the Problem of Protection of Minorities in View of Human Rights

This article, representing one chapter of a more extensive thesis on »Protection of Minorities in View of International Protection of Human Rights« deals with the problems encountered by the United Nations in creating bodies responsible for dealing with the problem of Human Rights and protection of minorities, or while drawing up international legal instruments for protection of these rights.

Beside the analysis of the conception of what a minority is, the previous chapters give a history of minority protection, at first sporadic with the emphasis on the protection of religious minorities and only later of national minorities, at first by one-sided so-called humanitarian interventions and in a more general way during the time of the congresses of European powers. After this, the author explains the formation and development of the organized international protection of minorities as represented by the League of Nations system, formed by legally regulated mechanism of treaties and declarations

on protection of minorities together with certain international rights they had; this system however, greatly suffered because of the limited sovereignty of several enlarged or newly formed states (among these of Yugoslavia) as a consequence of the Versailles dictate of the great powers.

The system, disregarding its qualities, did not give positive results because it was badly misused by the aggressive powers, above all by Germany and Italy, which were demanding a revision of the peace treaties, using this as a means to create internal strife and crises in states with national minorities, which were the object of their future attacks. In this way many minority groups in countries covered by the League of Nations system of minority protection played the role of internally destructive elements and gave support to aggressive acts and later even to the enemy occupation forces. This represented a criminal act, not only because it had been a violation of citizenship obligations but also of the established international obligation to loyalty, covered by a special resolution of the League of Nations.

After World War II the United Nations tackled the whole problem in a new, completely different way because of their bad experiences with the old legal system of protection of national minorities and because of the violation by the fascist countries of basic human rights and freedoms of their own citizens and citizens of other countries. The emphasis, which had been on protection of the rights of certain, in most cases national groups had been shifted to a wider field, to formation of a system for protection of general human rights of all people disregarding their citizenship, in other words to a universal protection of human rights.

The Author deals with the ideas of individual writers, philosophers and statesmen which preceded the post-war change in the view on human and especially minority rights. Certain important international documents are mentioned; documents which also preceded or represented the foundation of the new world organisation of international community, such as the Atlantic Charter, the Moscow Declaration and the U. N. O. Charter, which all give as one of their basic ideals the respect of human rights, since this is closely connected with the protection of international peace and security, the main aim of the U. N. O.

Even though the emphasis had been shifted to the protection of human rights in general the problem of protection of minorities was not neglected. This is supported by the fact that the U. N. O. established beside the Commission on Human Rights with the task of formulating the basic instruments for protection of human rights also a special Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities, which is an auxiliary body of the Commission dealing especially with the problems of minorities and discrimination in the world.

The Article describes the work of the U. N. O. Commission on Human Rights in formulating the Universal Declaration on Human Rights, accepted in 1948, which is an important international act, connected also with certain rights of members of minority groups even though it does not specifically mention

their rights as such, though there had been several proposals in this sense, coming from the Sub-Commission, as well as from Yugoslavia, the U. S. S. R. and Denmark. The Author further analyses the contents of the Declaration and compares the rights contained with the standard rights generally granted to members of national minorities as formulated in the past by treaties during the time of the League of Nations. The Author also discusses the problem of validity of former treaties on protection of minorities, which had also been discussed by the U. N. O. and a conclusion had been reached that they lost their legal validity since the League of Nations and its grants ceased to exist and since the conditions changed because of the war.

The Author then deals extensively with the further work of the Commission on Human Rights and the Sub-Commission on the Prevention of Discrimination and the Protection of Minorities on Treaties on basic human rights and freedoms, political and civic, economic, social and cultural. At the end of lengthy discussions and resistance because of different points of view on protection of minorities between the countries of Western Hemisphere, where the essential problem is one of non-discrimination, and the European countries, where the basic minority problem is still very real, another provision, article 25, stipulating in a general way the protection of the rights of ethnical, lingual and religious minorities, had been added to the Draft Covenant on Civil and Political Rights. In the principles accepted by U. N. O. the granted protection of the minority rights is indivisibly tied to the obligation of loyalty.

The Author then discusses the present situation regarding the protection of minority rights from the point of view of positive legal regulations in view of the nature of the Declaration on Human Rights, which is on the one hand an act carrying no definite legal obligations, even though as an act-guide (a leading principle regarding the standard of human rights) it is often used and contained in many international treaty instruments, for example in the "Memorandum of Understanding" on the solution of the Trieste problem of October 5, 1954, while on the other it contains no definite provisions regarding the protection of the special, specific rights of members of minority groups, representing their positive protection outside of non-discrimination.

Instead of establishing an elaborate system of protection of minority rights universally valid, which would be in any case undesirable since it could by itself create problems even where there are none or where they are disappearing, there is a general tendency to strive for solutions of existing minority problems by means of negotiations and bilateral agreements, which offer more definite possibilities for solving these problems within the scope of regulated neighbourly relations, where the existing guiding principles, contained in universal instruments such as the Declaration and Treaties on Human Rights, or regional as the European Convention on Human Rights suffice.

The Author mentions the problem of the Peace Treaties after World War II, especially the Austrian State Treaty, of which article 7 grants considerable rights to Yugoslav, or Slovene and Croatian minorities there, the insufficient

implementation of which still necessitates further negotiations. After this the Author describes the basic principles on which the minority problems have been solved in Yugoslavia. The basic positive solution is emphasized; namely, the solution of the whole national problem on the basis of equality, which is also the leading principle in treating the position of the minorities, which are autonomous and have equal rights, guaranteed by the Constitution and the Constitutional Law, and further regulated by a number of legal acts, which guarantee to all minorities their rights regarding the use of their mother-tongue, their cultural rights, etc. The author especially emphasizes the role of the socialist system, especially of the system of social and worker self-management, which guarantees the right of minorities in every-day life in the greatest possible degree.

Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije

Dr. Ivo Juvančič, znanstveni sodelavec

Pojav iredentizma pomeni za slovensko-hrvatske odnose na eni in italijanske na drugi strani prelom linije, ki ni bila uresničena, marveč samo nakazana, izražena kot pobuda v letih pred 1848 zlasti v tedniku »Favilla« (1835–1846). List so v Trstu izdajali Pacifico Valussi po rodu Videmčan, njegov svak Francesco Dell Ongaro in tržaški knjigar Giovanni Orlandini. »Favilla« je s simpatijo spremljala razvoj jugoslovanskih narodov, razpravljala o njih zgodovini, literaturi, sledila njih kulturnim naporom, ki jih je imenovala naravnost »naši napori«¹. Sodelavec »Faville« je bil Dalmatinec Nicolò Tommaseo (ki je v svojih mladih letih izdal še v hrvaščini svoje pesmi »Iskrice« kot Tomažević), 1847 je v Trstu izdal svojo knjigo »Intorno a cose dalmatiche e triestine« v kateri je skušal dokazati narodno enotnost južnih Slovanov sicer v duhu ilirskih načel, a Trst sam mu je bil »dragoceni prstan zaupanja med narodi«. V liniji »Faville« se je gibal tudi italijanski zgodovinar Cesare Cantù, ki je v Trstu videl »pristanišče bodoče Slavije« v duhu »bratstva ljudstev«. Cantù je imel pogum te svoje ideje v Trstu iznesti celo pred gubernatorjem Trsta grofom Stadionom leta 1846 na banketu, ki ga je ta priredil.

Okrog »Faville« so se zbirali Italijani, od teh je bil le Orlandini Tržačan. Hoteli so v duhu bratstva ljudstev reševati obmejno problematiko ob Jadranskem morju. Žal slovensko ljudstvo — »narod zamudnik« — ni našel stika z njimi po svojih zastopnikih. Posledica tega položaja je, da krog »Faville« le nima jasne perspektive, konkretnega načrta za rešitev obmejne problematike. Med tem ko Orlandini marca 1848 skuša v Trstu dvigniti republikansko gibanje, podobno onemu v Benetkah, ki naj bi oklicalo Trst kot italijansko republiko, in že ko se ta poizkus izjalovi mu sledi tudi Dall'Ongaro, ki je Trst zapustil in iz Vidma nato pozival Tržačane, da preženo Avstrijce in ustanove samostojno, od Avstrije neodvisno italijansko republiko, je bolj jasnovidni Valussi le še poudarjal zvezo z Jugoslovani, tudi potem, ko je Trst zapustil (aprila 1848). Tržačani, Istrani in Dalmatinci bi morali posredovati..., Trst bi moral tvoriti z vzhodno Jadransko obalo nevtralen teritorij, nekako Švico med neodvisno Italijo in Hrvatsko.

Zanimivo dejstvo je, da je Carlo Cattaneo, ki je bil 1848 med vodilnimi uporniki Milana proti Avstriji, se je pa pozneje kot federalist posvetil le študiju, še leta 1859 sanjal o neki vmesni državi pod protektoratom Francije od Tirolske do Albanije².

Linija »Faville«, kolikor imajo njeni člani skupnega, je na vsak način napredna: antiavstrijska, demokratska in republikanska v duhu Mazzinija. Edino na tej liniji bi bilo rešljivo tako slovensko kot hrvatsko narodno vprašanje, rešljiva tudi obojestranska obmejna problematika, če bi prišlo do ožjih stikov Hrvatov in Slovencev s krogom »Faville«.

Zgodovina nacionalističnih bojev zadnjega stoletja nam dovolj jasno pove, da je obmejna problematika postala in postajala tem bolj zapletena, čim bolj so vanjo posegali interesi držav, njih diplomacija, za katerimi so se skrivali širši interesi kapitalistične družbene ureditve, ki so zlasti v dobi imperializma izrabili državni nacionalni čut in ga podžgale in razžigale v nacionalistične ognje; ob teh je imperializem koval svoje orožje. Nemški pritisk na Jadran, poznejši italijanski imperializem skozi »Porta Orientale« — Vzhodna vrata bi nikdar ne mogel doživeti takih razmahov.

I.

Razvoj je šel drugačno pot. Jelačić, ki ga je dvignilo hrvatsko meščanstvo — ali odločujoči faktor je bilo hrvatsko fevdalno plemstvo —, je ostal na avstrijski liniji in celo pomagal zadušiti narodni odpor Madžarov. O Slovencih ni niti potrebno, da govorimo — svojo rešitev so tudi iskali z »očetom« Bleiweisom v Avstriji. Tržaški slovenski krog (združen s Hrvati) ustanavlja svojo čitalnico ne le pod sliko Jelačića, ampak tudi pod sliko Franca Jožefa I.

Pri vsem tem ne smemo pozabiti prednosti, ki jo je imel italijanski živelj pred slovenskim vsaj na kulturnem področju. Italijansko ljudstvo se je kot narod konstituiralo v vse drugačnih pogojih, čigar začetki segajo v stoletje fevdalne dobe, medtem ko se slovenski živelj začenja zavedati svoje narodnosti komaj na prelomu iz 17. v 18. stoletje. Odločilen je bil tako za prvega, kot za drugega različni politični in gospodarski položaj. Medtem ko italijanski živelj Trsta, Goriške in Istre stopa v dobo leta 1848 s trdnim tudi že z diferenciranim meščanskim stanom (intelektualci, nameščenci, trgovci — obrtniki), sta Slovenec in Hrvat ob Jadranu pretežno kmeta in pastirja; izobraženci so pretežno le duhovniki, redki so intelektualci svetnega stanu, trgovci so le posamezniki.

»Favilla« je sicer izhajala le do leta 1846, vendar je bila triperesna deteljica Valussi—Ongaro—Orlandini še v Trstu ob marčnih dnevih 1848. Njen vpliv nato izgine. Antiavstrijska demokratična linija živi dalje v radikalnih časopisih, zlasti v »Gazzetta di Trieste« in »Giornale di Trieste«, ki zavzameja sovražno stališče do Jelačića — moža, ki je »bombardiral demokratični Dunaj«. Pojavi se pa že odklonilno stališče do Hrvatov in njihovih nacionalnih zahtev v Dalmaciji in v Istri. Šele z novembrom 1848, ko je že bil na vidiku poraz demokratičnih revolucionarnih sil Dunaja, postane Jelačić tudi za »Giornale di Trieste« »vreden sin svojega ljudstva«, list skuša zopet najti dobre besede za Hrvate, hoče postati posrednik med obema narodoma, ali že v obstoječi Avstriji³. Z zmago reakcije na Dunaju 1849 prenehata oba lista.

Že tu vidimo, da je po odhodu glavnih predstavnikov »Faville« iz Trsta prišlo že v teku leta 1848 do preorientacije v italijanskih tržaških radikalnih krogih. Dodajmo, da je tako krog »Faville« kot njih naslednikov — radikalov v Trstu bil sila ozek: masa tržaškega ljudstva je stala še vedno na starih konservativnih avstrijskih pozicijah kozmopolitičnega Trsta, ki je doživel svoj procvet in razmah kot pristanišče avstrijske monarhije v absolutistični dobi in zrastel od 5000 prebivalcev na skoraj 66 000 leta 1846.

Isto velja za Gorico. Na italijanski strani se ob liberalnih zastopnikih (Istrijan Rismondi, Goričana Favetti in Ascoli), ki so republikanci, zbira le ozek krog Italijanov — Goričanov, večina je avstrijsko konservativno usmerjena prav kot Slovenci⁴.

Nacionalistični krogi moderne italijanske historiografije⁵ ocenjujejo gibanje »Faville«, simpatije do Slovanov, načrt o samostojni državi — drugi Svici ob Jadranu — kot golo romantiko, ko je Valussi še »fremente di ideali Mazziniani« — goreč v mazzinijanskih idealih, ki pa so bili le »plemenite iluzije 1848—1849«, ko se Italija še ni zavedala sama sebe, ko se je slovansko gibanje idealiziralo itd. Kar v teh besedah drži, je to, da je usoda »Faville« povezana z usodo Mazzinija.

Ta kritika »Faville« in mazzinijanskih idealov je kritika kroga, ki v italijanskem Risorgimentu, gibanju za združeno Italijo, daje prvenstveno in skoraj bi rekli izključno vlogo Piemontu, njegovi savojski kraljevi hiši, njeni politiki, v kateri ima primat Camillo Cavour; daje primat vojaškemu uspehu in neuspehu let 1848 do 1859, ki so pripeljali do združene Italije leta 1861. Piemont pa je bil samo ena komponenta risorgimenta. Cavour je z Viktorijem Emanuelom II., ki je bil bolj instrument kot aktor, znal spretno izrabiti drugo komponento risorgimenta, republikansko, demokratično gibanje velikega Mazzinija, ki je bil glavni ideolog ne le mlade Italije (Giovane Italia, ustanovljena 1831), marveč tudi mlade Evrope (Giovane Europa iz leta 1834). Isto usodo kot Mazzini je doživel tudi vojaški voditelj revolucionarjev Giuseppe Garibaldi, oba sta igrala podrejeno vlogo, ki jo jima je načrtoval Cavour. Revolucija preide v urejene tokove, zvodeni. Tak je položaj, če ga gledamo s političnimi očali. Vzroki za tak preokret revolucionarnega gibanja so pa globlji, krivda Mazzinija je bila, da ni znal zajeti italijanskih mas.

Mazzini je sicer skušal dobiti neke stike z delavstvom, ali proletarci v letih 1848—1859 nerazvite industrije niso bili odločujoči faktor mas. »Pozabil se je obrniti k tistemu delu Italije, ki je že stoletja zaslužjen, h kmetom« (Marx, iz pisma Weydemayerju 11. IX. 1851.). »Mazzini ni znal liberalni aristokraciji in prosvitljenemu meščanstvu razložiti, da je prvi korak k osamosvojitvi Italije popolna emancipacija kmetov«⁶.

Globljo analizo Mazzinijevega—Garibaldijevega revolucionarnega gibanja sta v letih po prvi svetovni vojni opravila dva moža: Antonio Gramsci⁷, ki je bil med ustanovitelji italijanske komunistične stranke in Piero Gobetti⁸, predhodnik levih meščanskih antifašističnih gibanj. Slednji je v svoji kritiki Mazzinija vsaj po obliki, v izbiri besed celo ostrejši od

Gramscija. V bistvu sta si pa edina. Gobetti najde glavni vzrok Mazzini-jevega neuspeha v tem, da je mislil, da »revolucijo izvede lahko le s propagando«, da je obtičal v nekem »splošnem retoričnem apostolatu, obvisel v praznem prostoru ideologije«. Treznejši Gramsci v svojih zapiskih o Risorgimentu (saj študija ta knjiga ni) sodi, da revolucionarna stranka Mazzinija in Garibaldija, partito d'azione — akcijska stranka, ni imela konkretnega vladnega programa, da je bila le organizem agitacije in propagande, »prepojena s tradicijo retorike italijanske literature tako, da je zamenjavala kulturno enotnost polotoka s politično in teritorialno enotnostjo«. Pustila je, da so zmerni liberalci Cavourja s svojo empirično dejavnostjo zavladali, ker revolucionarji niso imeli »organičnega programa vlade, ki bi bil odsev bistvenih zahtev ljudskih množic, v prvi vrsti kmečkih⁹. — Zaključimo lahko s trditvijo: italijanska meščanska revolucija je imela sicer ideologa — propagandista Mazzinija, vojaka — revolucionarja Garibaldija, manjkal pa ji je vodilni politik. Na to mesto se je vsedel piemontski minister, zviti Cavour, ki je »indirektno in faktično« (Gramsci) vodil revolucijo.

Ce s tega vidika ocenimo gibanje »Faville«, moramo reči, da je ideja italijansko-jugoslovanskega sodelovanja tudi imela le bolj propagandistični značaj, kar je za začetek vsakega gibanja sicer nujno. Vzrok temu, da ni dobila konkretnjših, političnih oblik je deloma tudi v izvršnem grehu mazzinijanstva, ki ni poznalo jasnega političnega programa.

II.

Angelo Vivante, ki je prvi temeljiteje razpravljajal o iredentizmu¹⁰, si skoraj ne more razložiti z ozirom na delovanje »Faville« in zadržanje Tržičanov prvih pojavov iredentizma, ki jih on postavlja v leto 1861 do 1862. Zdi se mu, da je nastop iredentizma za Trst »un brusco distacco da tutto quanto aveva sino allora costituito la tradizione storica della città« — nasilen prelom z vsem, kar je za mesto pomenilo zgodovinsko tradicijo. Vivante je v svoji knjigi sicer beležil že nekatere revolucionarne pojave Trsta, ni jih pa zadostno ocenil¹¹.

Schiffre je v svoji knjigi (Le origini dell'irredentismo triestino) šele pokazal, da so tudi v Trstu že leta 1848—1849 živele revolucionarne tendence (lista Gazzetta in Giornale di Trieste), ki preidejo pod vplivi razvoja v letih 1859—1861 na iredentistične pozicije; mladina iz leta 1848 je dozorela v može.

Nemajhen vpliv pri vsem tem preokretu so pa imela istrska obrežna mesta zlasti Koper. Njih stoletna povezava z Beneško republiko (do 1797) je bila tako živa, da meščanstvo teh mest v letu 1848—1849 simpatizira z upornimi Benečani in bi z veseljem pozdravilo izkrcavanje piemonteških mornarjev. Vivante je prezrl, da iredentizem v Istri zaživi že v letih 1857—1859, ko je Carlo Combi ob sodelovanju svojih somišljenikov (Francesco Combi, Paolo Tedeschi, Antonio Coiz) začel izdajati nekak almanah, zbornik »Porta Orientale«¹².

Ze ime zbornika »Porta Orientale« – vzhodna vrata – namreč Italije – pomeni program, saj je zemljepisna Istra »vzhodna veža Italije«¹³. Doba Bachovega absolutizma 1849–1859 še zdaleka ni izvajala take cenzure nad italijanskimi publikacijami kot nad tiskom ostalih narodov. Dokaz za to je prav »Porta Orientale«, dasi se ji le pozna tu in tam neka zadržanost, dostikrat neko romantično simbolično izražanje, ki zlasti tam, kjer izraža svojo kritiko, preide že v grotesknost. Za primer naj služi, kako oceni Combi položaj Trsta že v prvem letniku¹⁴, ki je Istranom bil preveč konservativen, avstrijski in kozmopolitičen: »Veliki skalni bloki duše teren tega mesta, ki je le tak, da bi se ga dalo kultivirati, dasi je kamenit in nerodoviten. In niso le skale, saj vidim med ljudstvom, ki bi zaslužilo boljše življenje, može, ki so naravnost spački zaradi svoje ohlapne debelosti in zato tako bedne konstitucije, da se zdi kot da je meso na njih zmrznjeno...« In to so mu zelo pogosti »primerki duševne agonije«. Tu gotovo misli predvsem na trgovski stan.

Tedeschi nam v uvodu k ponatisu »Porta Orientale« pove, da je povod za izdajanje tega zbornika dal almanah Cesare Correntija »Il Vesta verde« v Torinu, ki je leta 1856 trdil, da Istrani »niso ne meso ne riba«, ker so pač narodnostno mešani. Namen »Porta Orientale« naj bi bil dokazati, da je Istra »meso italijanskega mesa«.

Če v zemljepisnem pogledu prof. A. Coiz¹⁵ omeji Istro za vzhodu z Učko, k Istri pa šteje tudi sam Trst, so mu vzhodna meja Italije Julijske Alpe od Triglava do Snežnika, v tem svetu je »nepretrgan jarek, ki se da braniti«. Ne vemo, če je Coiz poznal publikacijo sardinskega generalnega štaba »Le Alpi che cingon l'Italia considerate militarmente« – izdane v Torinu že leta 1845. Dejstvo je, da ni bistvene razlike glede meje Italije, vojaški izvedenci potegnejo mejo od Snežnika na Butoraj jugovzhodno od Reke, medtem ko Coiz ozemlje onkraj Učke – Reko in okolico, Kvarnerske otoke – izključi sicer iz Istre in jih vključi v Liburnijo, »Istra z Liburnijo pa tvori vzhodno mejo Italije«¹⁶. Za prvi letnik »Porte Orientale« je z datumom 1. decembra 1856 prispeval članek o Ekonomski obnovi Istre (Del Rinnovamento economico dell'Istria)¹⁷ tudi Pacifico Valussi – leto prej je praznoval petdesetletnico svojega publicističnega delovanja – in že na prvih straneh je postavil trditev, da sta Furlanija in Istra »dve provinci vzhodne Italije«¹⁸, da je »ljudstvo polotoka na zapadu:

»... del Quarnaro

Ch'Italia chiude e i suoi termini bagna« (Dante)

»... Kvarnera,

ki Italijo zapira in ji meje obliva« (Dante)

Avstrijska cenzura je slične izlive o meji Italije na Alpah lahko dopustila. Za Metternicha in naslednike je bila Italija le zemljepisni in ne politični pojem. Lombardija in Benečija sta pod avstrijsko upravo tvorili Lombardsko–Beneško kraljestvo, ki so ga tu in tam nazivali tudi italijansko z razliko ilirskega kraljestva, cesarske avstrijske krone; zato govor o zemljepisnih mejah Italije ni imel nujno političnega poudarka. Vendar pa

Coizov članek o zemljepisni meji, ki je naravna meja Italije, trdi več, saj pravi, da je ta meja »jarek, ki se da braniti«. S tem postanejo Alpe, naravna, zemljepisna meja Italije tudi strateška meja. »Porta Orientale« s tem vprašanjem začenja problem, ki nato razburja ljudstva... 100 let.

Iz dejstva, da je med sotrudnike »Porte Orientale« stopil tudi Valussi, sledi, da je v vprašanju o problematiki sožitja ljudstev ob Jadranu nastal na italijanski strani precejšen preokret. Ideje Mazzinija, kateremu so »narodnosti nepremagljive kot vest«, ki verjame v »sveto misijo ljudstva«, ne pa v »kraljevske vojske in diplomacijo«, ne najdejo več mesta v »Porti Orientale«, v njej se pokaže tudi Valussi v novi luči. V smislu Mazzinijevih idej, ki jih je branila »Favilla« in še leta 1848/49 Valussi, bi problem ob Adriji morali rešiti predvsem avtohtoni prebivalci, Italijani, Slovenci in Hrvati kot samostojni akterji, enakovredni juridični subjekti, — sedaj pa nastopi en sam aktor »Italija« —, v njenem imenu začrtajo mejo; avtohtona ljudstva postanejo le objekt; ne gre več za sožitje ljudstev, gre za nadvlado enega. To velja tudi za avtohtono maso Italijanov, saj jih nihče ne sprašuje, kako si nameravajo urediti sožitje s slovanskim življem, zlasti pa postanejo samo objekt Slovenci in Hrvati, saj jih »Porta Orientale« in ves iredentizem obsodi na asimilacijo z Italijani, o čemer bo še govora.

Dodajmo tu še kratek vrinek o Mazziniju in njegovem gledanju na vzhodno mejo Italije. Edvard Kardelj pravi¹⁹: »Sam Mazzini, še bolj pa tisti, ki so se imenovali njegove privržence, so pričeli v nacionalističnih deklaracijah potiskati skrajno vzhodno mejo Italije vse bolj proti vzhodu in razglašati Trst ter Istro za italijansko«. Če natančno pregledamo Mazzinijev razvoj v tem pogledu — omenja ga že Vivante²⁰, je ta sledeč: 1831 v navodilih *Giovine Italia* zelo nejasno govori o meji, o Trstu, ker ne vemo ali ga vključi ali izključi iz Italije; leta 1857 postavi kot mejo Alpe in Trst (*Lettere slave*); leta 1860 v *Doveri dell'uomo* govori o meji »na izlivu Soče, ki jo je Bog dal Italijanom«; leta 1871 pa pride z mejo do Postojne — Adelsberg, na ono mejo, ki jo je leta 1845, kot smo že videli, postavil sardinski generalni štab. Da je Mazzini sam tu opustil narodnostno-etnično načelo in se prepustil »kraljevski vojski in diplomaciji«, ki ni spadala v njegov svetovni nazor revolucionarja, je jasno, tem bolj jasno, če pomislimo na odnos Mazzini—Cavour, o čemer smo že govorili; Mazzini se je prav v tem vprašanju postavil na repek razvoja, katerega nosilec je že bila imperialistična Italija.

Slovenci vprašanja svojih meja in Svobodne Slovenije v letu 1848 niso postavili na revolucionarno pot; ponižno so čakali na ustavno rešitev Dunaja, vendar pa imamo iz te dobe dokaz, da so vprašanje meje na zapadu postavili vsaj pravilno, na edino pravilno etnično osnovo. Gre za članek Petra Koslerja v nemški publikaciji »Das Programm der Linken des österreichischen Reichstages«²¹. V tem članku podaja Kosler statistični pregled ne le vsega slovenskega ozemlja, marveč tudi hrvatske Istre. Ne gre tu za vprašanje statistike same, ki je bila za tisto dobo težko vprašanje, gre za načelo, ki je Koslerja vodilo pri sestavi statistike in to je

bilo čisto etnično, medtem ko Coiz že operira s skupino 15 000 ljudi v Istri, ki so sicer slovanskega pokolenja, a govore italijanski in jih izloči iz števila Slovanov. Combi jih že v naslednjem letniku²² prišteje Italijanom in trdi, da večina Slovanov govori »dosti dobro italijanski«²³.

Coiz se je že s svojo statistiko postavil na linijo asimilacije. Indirektno pa namigne nanjo²⁴, ko pravi, da »bo ob stiku s slovanskim plemenom (Slovenci—Srbi) latinski svet, civilizacija našla svoj delokrog in zvesta svoji misiji ne bo mogla drugače kot vplivati dobrodejno«.

Izrečno pa za rešitev problema sožitja ljudstev brani asimilacijo tisti, od katerega bi to najmanj pričakovali, preokret je popoln pri Valussiju. Jezikovni problem mu je velika ovira za napredek gospodarstva²⁵, posveti mu kar več strani in tu pravi: »proces združenja istrskih ljudstev z italijanskim rodом je naraven, ta bo asimiliriral ostala slovanska plemena in nadomestil različna obstoječa narečja s svojim jezikom«. Nato navaja primer beneških Slovencev, ki so že »skoraj Furlani«. Pri vsem se sklicuje na dosedanja proces asimilacije, ki se mu zdi naraven in pravičen in dodaja, če bi tega že ne bilo, bi lahko bila tekma med obema sosednima, različnima civilizacijama, v kateri bi ena skušala nadvladati drugo. Toda v tem slučaju bi tekma končala vedno v prid manj civilizirane stranke, bolj delavne, bolj vztrajne v svojih naporih, zato mora italjski rod, obdarjen z antično civilizacijo, napeti vse sile, da brani svoje meje in jih prekorači«. Valussi je tako prvi Italijan, ki ga prevzame strah pred slovansko nevarnostjo. V nadaljnjem nato trdi, da te tekme v Istri in Furlaniji sploh ni, medtem ko v Dalmaciji že obstoji in tam že obstaja dvom, da bi Italijani nadvladali Hrvate. Pri vsem, da smo si na jasnem, gre Valussiju v Istri za dvig poljedelstva, ribištva, ladjedelništva, zato bi bile potrebne tudi šole, večerni tečaji, ki bi morali biti italijanski. Doba, o kateri piše (1856), je doba konjunktura, ki je začela s krimsko vojno in se je z njo tudi končala. Istra, ki je bila pretežno agrarna je izrabljala edino še gozdove in soline. Istrska obalna mesta so bila zaradi Trsta in Benetk potisnjena ob stran trgovskih dogajanj tudi zaradi slabih cest z notranjostjo, zato je razumljiv napor italijanske buržoazije obalnih mest, o čemer govori »Porta Orientale«, da bi se bolje udeleževala tekme, ki je takrat prinesla zlasti Lošinju dobre zaslužke²⁶. Edino dvig poljedelstva v Istri — to pa je bilo v rokah Slovencev v zaledju Kopra in Pirana in Hrvatov v ostali Istri — bi dvignil zaslužek mest, zato vsa problematika, ki jo načinja Valussi v letu 1856. Jasno pove, da se morajo italijanska obalna mesta zainteresirati za dvig poljedelstva, to pa je bilo lahko, ker so v zaledju mest ob obali gospodarili italijanski veleposestniki, ob njih pa so še mnogi meščani imeli na svoji zemlji kolone, ki jih avstrijska kmečka odveza ni rešila, ker jih je smatrala za najemnike. Dvig kmetijstva Slovencev in Hrvatov bi prinesel nove zaslužke italijanskim meščanom; za ta dvig naj bi skrbeli tudi italijanski veleposestniki.

Nastop iredentizma v »Porta Orientale« je prikrit, ni še podan kot politični program, z odkrito zahtevo priključitve k Italiji. To na tedaj avstrijskem ozemlju ni bilo mogoče, ker je pomenilo veleizdajo, ali osnov-

ne probleme, načela in metode iredentizma je »Porta Orientale« že leta 1857 jasno začrtala. Postavila je vprašanje meja, postavila načelo asimilacije kot edino, ki naj reši narodnostni problem. Rešitev teh dveh osnovnih vprašanj je iredentizem sprejel in jih ni več spremenil vse do leta 1915 in do danes v kolikor še životari. Spremembe so le v vprašanju metode asimilacije, ki je dopuščala več možnosti; med naravno in brutalno je pač nešteto možnih stopenj, saj pri asimilaciji sodeluje gospodarski in finančni, socialni, kulturni, upravni in splošno politični pritisk italijanstva, ki obvlada mesta v Istri, Trst in Gorico, obvlada pa posredno (po deželnih zborih in deželni upravi) tudi deželo.

Preden je prišlo do odkritega nastopa iredentizma, moramo kratko omeniti še medigro Evgena Kvaternika, ki nam še bolj osvetli zadržanje Pacifica Valussija.

Evgen Kvaternik je ustanovil leta 1860 s Starčevićem hrvatsko stranko prava, ki je sicer slonela na idejah nekega zakasnelega ilirizma (Slovenci so ji bili »plemenski Hrvati«, gorski Hrvati), imela pa je vendar močan poudarek hrvatskega nacionalizma, neodvisnega od Dunaja in Pešte. Še pred tem je Evgen Kvaternik prebrodil brez pravega stika z domovino vso Evropo od Rusije do Francije in Italije. Bil je bolj propagandist kot zastopnik Hrvatov. V Parizu je izdal 1859 že po porazu Avstrije svojo brošuro »La Croatie e la confederation italienne«, v kateri je branil mejo svoje »velike« Hrvatske z zahtevo »vsa Istra in okoližje Gorice so neoporečno sestaven, prvenstven, naraven in izključen del teritorija hrvatskega kraljestva«. Ko je prišel v osebni stik s Tommaseom, vsaj posredno tudi s Cavourjem in drugimi vodilnimi Italijani, je v Valussijevem listu »Perseveranza« 6. IV. 1860 priobčil članek²⁷, v katerem je hotel načeti mirno diskusijo o tem spornem vprašanju meje med Italijani in Slovenci. Bistvene točke so: »Tudi če bi bila meja na Soči (mislil je na spodnji tok Soče, ker je izrecno zahteval Gorico — opomba), bi nekateri tisoči Slovanov ostali na italijanskem ozemlju raztreseni po Furlaniji« — tu gre pač za beneške Slovence, ki so sicer kompleksno naseljeni ob meji Furlanije in ne raztreseno. — »Če bi se pa italijanska meja razširila do Bara (Antivari), bi Italija zajela mnogo, mnogo tisočev Slovanov, ki se upirajo taki krivici... Na nasprotni strani bi pri slovanski meji ob Soči — pravijo Italijani — bili Tržačani in Istrani, čisto italijanska rasa... odtrgani od italijanskega naroda... Na tej bazi je sporazum nemogoč«. Poudarja nato, da je treba vestno iskati, če je možen sporazum med temi zahtevami. V svoji francosko pisani knjigi »La Croatie et la confederation italienne« je Kvaternik mejo na Soči branil tudi z zgodovinskimi dokazi Konstantina Porfirogeneta, a ne preveč posrečeno, v članku v »Perseveranzi« pa se naslanja le na etnično načelo, čuti pa problem italijanskih mest obrežne Istre in Trsta, ki leže na strnjemem jugoslovanskem ozemlju.

Kvaternikov poziv na mirno diskusijo o meji — članek ni bil podpisan, poslan je bil kot dopis iz Zagreba — ni našel odziva pri Italijanih. List je odgovoril le z opombo uredništva; Tamborra²⁸ sodi, da sta jo napisala ali Valussi, ali njegov sodelavec Canini: »Po našem mnenju je to

edino prava in možna rešitev: Italija mora v 19. stoletju končati tam, kjer se je končala za časa Rimljanov, kot pravi Dante.« Sledi nato Dantejeva tercina, ki nam je že znana iz Valussijevega članka iz »Porta Orientale« 1857. Odgovor doda še... »da bi v notranjosti« (Istre namreč — opomba) »meja morala biti urejena po etničnem načelu v skladu kolikor mogoče z zemljepisnim«.

Prvi odkriti nastop iredentizma — manifest, kot ga imenuje Vivante²⁸ — je delo »Trst in Istra«, ki ga je tudi napisal Pacifico Valussi, prevedel pa v francoščino Tržačan Constantino Resson; delo je izšlo anonimno leta 1861 istočasno v Milanu in v Parizu²⁹. Doba nam zadosti jasno razloži pojav te knjige. Po zaslugi Cavourja pride do zveze s Francijo in 1859 doživi Avstrija poraz pri Magenti in Solferinu, ne pride pa do leta 1866 do pravega miru med Avstrijo in Piemontom. Napoleon III. je vojno sicer začel vsaj propagandistično z zahtevo, da Italija dobi tudi Benečijo in s tem meje ob Jadranu; pod pritiskom razmer, zlasti iz strahu pred Prusijo, pa je sklenil premirje s Francem Jožefom I. in nato mir, v katerem se je moral zadovoljiti le z Lombardijo, ki jo je odstopil Piemontu. Cavour je bil razočaran zaradi tega zadržanja Napoleona III., odstopil je celo za čas kot zunanji minister, vendar pa je kmalu zopet pod njegovim vodstvom leta 1861 nastala iz Piemonta in njegovih vojnih pridobitev združena Italija. Vrsta odprtih vprašanj, zahtev do Avstrije pride zopet na dnevni red. Nič čudnega torej, da se oglasi Valussi, ki je našel zvezo z Ressonom, ki je bil v piemonteško-italijanski diplomatski službi. Težko bi bilo zato trditi, da Cavour o tem ni bil obveščen. Glede Avstrije ni bilo, da bi imel obzire, saj je uradno z njo vladalo od 1859—1866 le premirje. Predvsem Francozom in Napoleonu III. pa naj bi knjiga dopovedala, da so italijanska odprta vprašanja še onstran Jadrana in ne le Benečija, dasi je Cavour z ozirom na Nemčijo—Avstrijo mislil, da bodo vprašanje Trsta—Istre reševali »naši vnuki v bodočnosti, ki ni več daleč«³¹.

Valussijeva »Trieste et l'Istrie« v bistvenih potezah ne poda nič več, česar bi že ne povedal v svojem članku v »Porta Orientale« za leto 1857. Nov je le ton, v katerem govori o Slovanih, o Hrvatih in Slovencih in novi so dokazi, na katere opira svoje trditve, katerih v »Porta Orientale« ni.

Novost tona o Slovanih, katerih kulturne napore je v dobi »Faville« imenoval »naše«, je v tem, da jih poniža na stopnjo »hordes« — divjaških čet, »na stopnjo razvoja brez jasno označenega značaja, ki jih civilizacija še ni mogla razviti po njih resničnem bistvu«³². Njih jezik, to so »slovanska narečja«, ki variirajo iz okraja v okraj, brez zveze med seboj, brez pravil, brez literature; izginila bodo nujno v močnejši civilizaciji³³. Vsi podatki so taki, da je nato iredentizem in italijanski šovinizem besedi »sciavo«, ki v beneškem narečju pomeni »Slavo« — Slovan, lahko mirno podtaknil vsebino italijanske besede »schiavo« — suženj.

V vprašanju meje Valussi ne prinese novih elementov. »Alpe in morje so naravna meja Italije«...³⁴, kot je to že postavil Coiz v »Porta Orientale«. Bolj moramo podvomiti v njegovo trditev, ko pravi, da so

»meje med raznimi narodi tako jasno začrtane po naravi, ki ne dopuščajo nikakega dvoma glede lastninske pravice«³⁵. Jasno začrtane gotovo niso, pa zlasti še, če trdi, da so Snežnik, Triglav in Učka (Monte Maggiore) zadnja grupa Julijskih Alp, tri kulminacijske točke, ki tu fiksirajo potrebno mejo³⁶. Dokaze, ki jih za to svojo trditev prinaša, vzame iz zgodovine od dobe Rimljanov preko Benetk do Napoleona. Dokazi so nujno zgodovinski, še boljše, strateški. Če hoče v besedah »zgodovina neke dežele ne more dalj časa ostati v protislovju s svojo naravno geografijo« postaviti neko normo, načelo, moramo reči, da je to zelo šibko, ker nastane vprašanje, za katero deželo pa gre? Sporno ozemlje od Triglava do Učke je v zgodovini imelo različna imena, v fevdalni dobi različne gospodarje, ki jih ne bomo naštevali, dokler ni v 19. stoletju pod Avstrijo dobilo razna imena: grofija Goriško-Gradiščanska, samostojno mesto Trst, grofija Istra. Toda tudi v naravni celoti teh dežel ne moremo govoriti. Niti pri Goriški ne, saj je svet Posočja alpski, Brda in Vipavska dolina pa že pod vplivom mediteranske klime, družji pa vse mesto Gorica kot njih naravni center. Ista delitev velja za obalno in celinsko Istro, ki pa niti nima enega mestnega centra.

Za to sporno ozemlje (Gorica-Trst-Istra) je Avstrija vpeljala oznako »Avstrijsko Primorje«, ki je bila toliko upravna celota, kolikor je imela skupnega cesarskega namestnika v Trstu. Ali bila je le upravna celota, ne pa zemljepisna enota. To so občutili tudi italijanski iredentisti, saj so začeli za Goriško-Trst-Istro iskati neko skupno ime. Oznaka »Primorje«, italijanski »Littorale«, jim ni prijala, ker je bila avstrijska skovanka. Že leta 1864 je Antonini izdal knjigo »Friuli orientale« — Vzhodna Furlanija in predlagal to ime za vse kraje razen Istre, njemu tudi ime Goriško-Gradiščansko ni šlo, dasi tu le velja zemljepisno-gospodarska resnica, da je Gorica center Posočja-Vipavske-Brd in dela Furlanije.

Tommaso Luciani, istrski emigrant je že leta 1861 predlagal, »da naj Istrani, Tržačani, Goričani, ne da bi se odpovedali svojim občinskim pojmovanjem, puste ob strani preveč afektirano individualnost in se nazivajo »Veneti« — Benečani po jeziku, šegah, ... zemljepisno pokrajinski pripadnosti in po italijanski zavesti...«³⁷. Dejstvo je, da se tudi italijanski prebivalci omenjenega ozemlja niso uklonili tej umetni zahtevi, Benečane sami sebe niso nikdar imenovali. Furlani so ostali Furlani, Istrani pa Istrani. Pač pa je prišlo, da je Italija in italijanski iredentizem sprejel umetno skovanko goriškega lingvистa Ascolija »Venezia Giulia« — Julijska Benečija za ozemlje avstrijskega Primorja. Skovanka iz leta 1866³⁸ se je v Italiji kmalu uveljavila. V Avstriji je bil ta naziv prepovedan tudi v privatni uporabi. Še leta 1903 je M. Giulio Bartoli v polemiki z vladnim časopisom »Trieste« dokazoval zgodovinsko in zemljepisno upravičenost imena Julijska Benečija, ki naj bi bilo boljše od »Ilirskega Primorja«; Bartolijeva polemika je pa šla preko meje, ker se v Avstriji ob imenu Primorje ni uporabljal dodatni naziv »Ilirsko«³⁹. Po letu 1918 so nekateri ime »Venezia Giulia« slovenili z »Julijska krajina«, da bi se pač izognili imenu Benečija. Tudi pod Italijo 1918–1943 je Julijska Benečija

ostala le zemljepisni pojem za pokrajino, upravno ni imela nobene vloge, niti tolikšne ne kot avstrijsko Primorje, ki je imelo vsaj skupni upravni organ cesarskega namestništva. Ime Julijska Benečija pa je dobilo močan politični poudarek, v kolikor je obsegalo štiri italijanske province ob meji: prefektura Gorico, Trst, Pulo in Reko; danes se uradno nazivajo »Giuliani« — Julijci, zlasti istrski emigranti po letu 1943, med katerimi skušajo nekateri oživiti ideje iredentizma.

Pri vprašanju meje, da napravimo nekaj zaključek, prevladuje pri Valussiju kot v »Porta Orientale« poudarek na zemljepisni meji, ki jo branijo kot zgodovinsko mejo, izključujejo pa etnični moment. Tipičen je v tem oziru Cesare Correnti⁴⁰, ki je s svojim almanahom »Il Nipote del Vesta verde« leta 1852 in 1854) izzval Combija, da je izdal »Porta Orientale«. Ta naravnost priznava, da je vprašanje meje od Alp do Reke ob Kvarneru »najšibkejša točka italijanske meje«. Priznava, da je »ljudstvo Istre, zlasti ono na deželi, slovansko, ali naša je zemlja in zgodovina«, zato imenuje Istrane »ne meso ne riba«, ki ni prav ne za postne ne za pustne dni. To priznanje je važno, ker odkrito daje prvenstveni poudarek zemlji in zgodovini, ta naj bi bila njihova, ne pa ljudstvo, ki ni italijansko. Torej etnični moment naravnost izključi. Da je tako gledanje nedemokratsko, da nosi vse poteze zgodnjega imperializma, ki si lasti zemljo brez obzira do prebivalcev te zemlje, je očitno.

Tako gledanje o naravni meji se skriva za zgodovinske dokaze, toda pri tem nehote ali pa tudi hote pozablja, da je v zgodovini mejo postavljale osvajalec, zmagovalci nad domačim ljudstvom, da so te meje bile strateške, služile vojaški obrambi, če že niso imele tudi napadalne funkcije.

Tako gledanje na mejo ima nujno sovražen odnos do ljudstva. Pustimo sedaj ob strani zgodovino! Da so Rimljani latinizirali, romanizirali podvržena barbarska ljudstva, to je bilo tedaj nujno, naravno. Protinavno, nedemokratsko pa je, da se to načelo, kot načelo naravne asimilacije prenese iz davne zgodovine v zgodovino 20. stoletja, v dobo prebujenja ljudstev, ko se konstituirajo narodi. Kdor v tej dobi proglašuje asimilacijo, je ultrakonservativen in reakcionaren.

Valussi jo kot v »Porta Orientale« v »Trstu in Istri« razloži kot dejstvo: »Italijanska asimilacija se širi sama po sebi iz dneva v dan... njihovi (slovanski — opomba) dialekti so nepopolni, odtrgani od drugih slovanskih govorov... Naši Slovani ostanejo Slovani, dokler bodo ostali barbari. Zapadli bodo naravnemu zakonu asimilacije«⁴¹. — O teh Valussijevih trditvah, o naravni asimilaciji je zgodovina že izrekla svojo sodbo. Že za leto 1848 imamo dokaze, da se Slovenci in Istrani odkrito postavljajo po robu asimilaciji. Žal, da je bila težnja Italijanov v tem času, da bi iz naravne asimilacije, proti kateri so se Slovenci borili, napravili umetno in to če že ne na nasilen, pa vsaj na zvit način. Primer je anketa koprškega potestata Francesca Combija, ki je bila najbrže izvedena v vsej obalni Istri, s katero je hotel Slovence pridobiti, da se izjavijo za italijanstvo⁴².

Valussi je v svoji knjigi »Trst in Istra« imel pred očmi predvsem ti dve bivši avstrijski deželi. Leta 1865 pa je izšla nad 400 strani obsegajoča knjiga Videmčana Prospera Antoninija »Il Friuli Orientale«, posvečena opisu in zgodovini Goriške-Gradiščanske, ki je tedaj segla do Vipave, zajemala še ves Kras (okraja Komen, Sežana), prišla pri Devinu—Nabrežini do vrat Trsta. Antonini zaključuje razmišljanje o meji s trditvijo, da sodijo zemljepisno pod Italijo: Žabnice, Naborjet, Bela peč v Kanalski dolini, nato še »teritoriji Idrije, Vipave, Planine, Cerknice in Postojne iz okraja Adelsberg (Postojna); mesto Trst s svojim teritorijem, provinca Gorica tostran in onstran Soče; Istra tako gorata kot obrežna od Tržaškega zaliva do Kvarnera⁴³. »Italijanski narod mora zaradi stalnega miru... razširiti svojo oblast na vrhove Julijskih Alp⁴⁴. Sklicuje se pri tem celo na Cavourjevo pogodbo z Napoleonom III., s katero (v Torinu 24. III. 1860) je odstopil italijansko Nizzo in Savojo, da dobi Francija naravne strateške meje⁴⁵, zato naj bi pa na vzhodu dobila slovansko ozemlje, saj je Napoleonov proglas (3. V. 1859) zagotovil, da mora »Italija postati svobodna od Alp do Jadrana«. Etnični moment Antonini izrecno podreja zemljepisnemu⁴⁶. V svoji knjigi podaja Antonini na koncu tudi statistiko prebivalstva po jeziku. Za Goriško sam izrecno trdi, da je tam dve tretjini Slovencev. Za celotno ozemlje Goriške in Kranjske, o katerem trdi, da zemljepisno pripada Italiji, našteje on sam »med Alpami in Tagliamentom približno 280 000 Slovencev«, po drugi statistiki, ki jo omenja pod črto, naj bi jih bilo celo 350 000⁴⁷. Vse te prebivalce prikaže niti ne kot prave kolonije, marveč kot »straripamenti etnici« kot etnični val, ki je udaril čez bregove. Slovani, ker so bolj kot »koloni«, »gostje« na italijanskem ozemlju, saj ni moči »dati prednosti etničnemu načelu, ki je fiktivno umišljeno pred zemljepisnim, ki je naravno«, se morajo nujno asimilirati. Njihovi centri so Videm, Trst, Gorica, zato ne gre za to, »da se nauče slovnične slovenščine, marveč priučiti se morajo italijanščine«. Dopušča sicer še, da ohranijo »svoj jezik«, ali »naučili se bodo našega in počasi si bodo prisvojili šege naroda, ki jim nudi gostinsko streho na zemlji, ki mu po božji postavi pripada«. Da si to olajša, prikaže povsod v svoji knjigi Slovence (n. pr. str. 61) kot »rozze e grossolane«, ki jih mora »italijanska civilizacija v nekoliko letih udomačiti (addomesticare)«.

*

Že Vivante je Valussija in njegov krog prikazal kot klasičnega ideologa italijanskega iredentizma. V izpolnitev smo tu dodali še njegovega sodobnika in sodelavca Antoninija. Linija, ki sta jo ona potegnili, je v glavnih potezah obstala, iredentizem je živel in delal v tem duhu. Začetki iredentizma sovpadajo z začetki združene Italije (1861), ki so bili sad vojske 1859—1860 in Cavourjeve spretno diplomacije. Iredentizem je hotel novi Italiji pokazati njene cilje, meje na vzhodu, hotel ji je tudi pokazati, kako naj reši problem jugoslovanskega prebivalstva v okviru teh meja.

Ivo Juvančič

- ¹ Carlo Schiffrer, *Le origini dell'irredentismo triestino*, Udine 1937, s 34.
- ² Wolf Giusti, *Carlo Cattaneo di fronte all'Austria e al mondo slavo*, Trieste 1958, s 11.
- ³ Schiffrer l. c., s 145—147.
- ⁴ C. L. Bozzi, *Gorizia agli albori del Risorgimento*, Gorizia 1948, s 189.
- ⁵ Angelo Tamborra, *Cavour e i Balcani*, Torino 1958, s 55.
- ⁶ K. Marx — F. Engels, *Sul Risorgimento italiano a cura di E. Ragionieri*, Editori Riuniti 1959, s 26.
- ⁷ A. Gramsci, *Risorgimento*, Einaudi 1955.
- ⁸ Piero Gobetti, *Rivoluzione liberale*, Einaudi 1955, s 37, 43.
- ⁹ A. Gramsci l. c., s 72, 73, 70.
- ¹⁰ Angelo Vivante, *Irredentismo Adriatico*, Voce — Firenze 1912, s 46—47.
- ¹¹ A. Vivante l. c., s 39—40.
- ¹² *Porta Orientale 1857—1859 ponatis s predgovorom P. Tedeschi*, Capodistria 1890.
- ¹³ *Porta Orientale*, s 8.
- ¹⁴ *Porta Orientale*, s 3.
- ¹⁵ *Porta Orientale*, s 8—13.
- ¹⁶ *Porta Orientale*, s 19.
- ¹⁷ *Porta Orientale*, s 99 nasled.
- ¹⁸ *Porta Orientale*, s 99—100.
- ¹⁹ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1957, s 47.
- ²⁰ Vivante l. c., s 60.
- ²¹ P. Kosler, *Historische-etnographisch-statistische Erläuterungen zur neuesten National- und Sprachenkarte des österreichischen Kaiserstaates und der angränzenden Teile...* v publikaciji »Das Programm der Linken des österreichischen Reichstages« Herausgeben von R. A. Fröhlich, Wien 1849, s 39—49.
- ²² *Porta Orientale l. c.*, s 148.
- ²³ Opomba: Primerjava obeh statistik za Istro je brezpredmetna in težka, ker Kosler razširi Istro tudi na Coizovo Liburnijo (Reko in Kvarner) in je zato razlika skupnega prebivalstva: 331 280 proti 290 000 po Coizu. Od teh je po Koslerju 211 280 Slovencev in Hrvatov; po Coizu le 112 000, ob katerih šteje še 15 000 Slovanov, ki govorijo italijanski. Razlika v Italijanih pa je občutna, ker jih našteje Coiz 160 000 na manjšem, Kosler pa 120 000 na večjem obsegu Istre. Daje pa Koslerjeva statistika večji videz objektivnosti, ker je podrobno sestavljena na podlagi cerkvenih statistik za posamezne dekanate, medtem ko daje Coiz sumarično število za vso Istro, ne pove pa, kako je prišel do njega.
- Peter Kosler je na podlagi teh svojih statistik in študij izdal svoj »Zemljevid slovenske dežele«, Dunaj 1851, ki pa je bil zaplenjen.
- ²⁴ *Porta Orientale l. c.*, s 12.
- ²⁵ *Porta Orientale l. c.*, s 102—105.
- ²⁶ *Anali Jadranskog instituta*, Zagreb 2 zv. 1958, s 254 naslednje.
- ²⁷ Tamborra l. c., s 228—229.
- ²⁸ Tamborra l. c., s 229.
- ²⁹ Vivante l. c., s 50.
- ³⁰ *Trieste et l'Istrie. Leurs droits dans la question italienne*. Ponatis v Rimu — Roma 1954.
- ³¹ Vivante 137.
- ³² *Trieste et l'Istrie l. c.*, s 29.
- ³³ *Trieste et l'Istrie l. c.*, s 33.
- ³⁴ *Trieste et l'Istrie l. c.*, s 36.
- ³⁵ *Trieste et l'Istrie l. c.*, s 31.
- ³⁶ *Trieste et l'Istrie l. c.*, s 40.

³⁷ Tamborra l. c., s 197.

³⁸ Lettere giuliane, Capodistria 1903, s 42.

³⁹ Lettere giuliane, Capodistria 1903, ves spis služi temu dokazu.

⁴⁰ glej citat v Tamborra l. c., s 208.

⁴¹ Trieste et l'Istrie l. c., s 55.

⁴² Glej članek M. Pahor, Kopraska nota in miljski protokol iz leta 1849 — Kronika 1959, 2 zv.

⁴³ Prospero Antonini, Il Friuli Orientale, Milano 1865, s 36.

⁴⁴ Idem l. c., s 7.

⁴⁵ Idem l. c., s 9—10.

⁴⁶ Idem l. c., s 9—10.

⁴⁷ Idem l. c., s 518—520.

Summary: Italian Irredentism and the Problem of Assimilation

The appearance of Italian irredentism represents a break in the line of thought, taken between 1835 and 1846 by the Italian newspaper in Trst (Trieste) »Favilla«, which looked with sympathies on the development of Yugoslav nations. Even the Italian historian Cesare Cantu saw in Trst (Trieste) »the port of future Slavia«. As late as in 1859 Carlo Cataneo, the Milano, revel of 1848, dreamed about a state from Tyrol to Albania. This line of thought developed under the influence of democratic ideas, especially Mazzini's, who, however, played a secondary role in comparison with the unifier of Italy Cavour in the Italian Risorgimento; Mazzini had been a great philosopher, not a politician.

The break of the »Favilla« line of thought came about even before 1859, though Angelo Vivante, author of »Irredentismo Adriatico«, Firenze, 1912, was not too aware of this. The break did not come about in the cosmopolitan Trst (Trieste) itself, but in the Italian cities along the coast of Istra, especially in Koper, which lived through centuries under the Republic of Venice. A decisive role in this had been played by an almanach — »Porta Orientale«, published by a native of Koper, Carlo Combi (1857—1859). This almanach had been supposed to answer to the Torino almanach »Il Vesta Verde«, which wrote in 1856 that Istrians are »neither meat nor fish«. Combi wanted to prove the Italian character of the whole of Istra.

In the first year of »Porta Orientale« A. Coiz stated, that the eastern border of Italy is in Istra and Liburnia. According to him this was the geographical border of Italy; however, his border ran along the identical lines drawn by the Sardinian General Staff in 1845: this strategical border of Italy ran from Triglav over Snežnik to Butoraj to the south-east of Rijeka, which was the border obtained by Italy after World War I.

The problem of Slavs was solved by Coiz in the simplest of ways: he sentenced them to Italian assimilation, to national death. The problem of assi-

milation was in more detail discussed in the same year of »Porta Orientale« by Pacifico Valussi, one of the major journalists of »Favilla«; his turn-about had been complete. The major mistake, made by both, was that they proclaimed assimilation, which had been in feudal times a natural process, a principle in the democratic era of awakening nations.

The Yugoslav side — the article mentions the Slovene Peter Kozler and the Croat Evgen Kvaternik — did not defend even in that time »natural«, »geographical«, »historical« or »political« borders but an ethnical Slovene-Italian border along the solid Slovene territory, which had been and still is on the other side of the Soča river, admitting, at the same time, that in the coastal towns of Istra and in Trst (Trieste) the Italian population is in majority.

Depreciation, subordination and negation of ethnical principles, together with the demands of natural strategic borders necessarily demanded also the assimilation of Slovene population, which was here in majority.

The first open appearance of irredentism is marked by a booklet, called by Vivante the maniphesto, with the title »Trieste and Istria«, written anonymously in 1861 by Pacifico Valussi. There is nothing essentially new in this booklet, nothing which had not been told previously by articles in »Porta Orientale«. It is noted only by the new tone, when dealing with Slavs, who are described as savages or hordes, and denied their common language, history, literature, etc.

Valussi's booklet »Trieste and Istria« was somewhat complemented by the work of Prospero Antonini »Il Friuli Orientale« (Milano 1865), which deals with a description and history of Goriška and Gradišćanska provinces. Though finding between the Alps and Tagliamenti around 280.000 Slovenes, or by another statistics even 350.000, the Slovenes are for him only »colonists«, »guests« on Italian territory, with centers at Videm (Udine), Trst (Trieste), Gorica (Gorizia); because of this it is out of question that they should start learning the Slovene language but they must be forced to learn Italian. The ethnical principles are, for Antonini, something fictitious, unrealistic, worth nothing compared to the geographical principle, which is natural.

The line of thought, drawn in major lines by Valussi and Antonini became the line of thought of Italian irredentism, which led Italy into World War I.

Maloobmejni promet med Jugoslavijo in Italijo in njegova realizacija

Zbral Ante Sušjan, asistent

Po pogajanjih, ki so trajala skoraj 9 mesecev, je bil podpisan v Vidmu sporazum o maloobmejnem prometu med Jugoslavijo in Italijo. Sporazum je bil podpisan 20. avgusta 1955 in je začel veljati takoj po podpisu.

Pomen sporazuma je bil predvsem dvojen; na eni strani je odpiral široke možnosti sporazumevanja in sodelovanja med obema sosednima državama; na drugi strani pa je bil namen sporazuma rešiti tudi številna vprašanja, ki jih je povzročila prebivalstvu nenaravna razmejitev (velika središča, kakor sta Trst in Gorica, sta ostala izven svojega naravnega zaledja). Namen videmskih pogajanj je namreč bil, kot so opozorili tudi delegati ob podpisu, da kolikor je mogoče upoštevajo koristi obmejnega prebivalstva, ki je na obeh straneh (razen nekaterih nacionalističnih krogov) sklepe mešane komisije z odobravanjem sprejelo. Na ta dva elementa sta opozorila tudi vodja delegacij, ki sta po podpisu sporazuma med drugim izjavila:

Dr. Capon, šef italijanske delegacije: »... upam in želim, da bi sporazum prispeval k boljšim medsebojnim odnosom obmejnega prebivalstva, k skupni koristi, v ozračju popuščanja in mirnega sožitja za vedno boljšo bodočnost.«

Ing. Bučar, šef jugoslovanske delegacije: »... upam, da se bodo v prihodnosti odnosi med obema državama še bolj poglobili na vseh področjih družbenega in kulturnega življenja; in želim, da bi podpis tega sporazuma, s katerim je bil storjen precejšen korak naprej, koristil odstranjevanju vsega tistega, kar lahko ovira dobre odnose med nami in Italijo. Med pogajanja smo nenehno upoštevali koristi obmejnega prebivalstva in si prizadevali, da bi s tem sporazumom olajšali njegovo življenje. Kolikor nam je to uspelo — kar se bo najbolj pokazalo med izvajanjem sporazuma — potem smo dosegli tisto, kar je naša želja.«

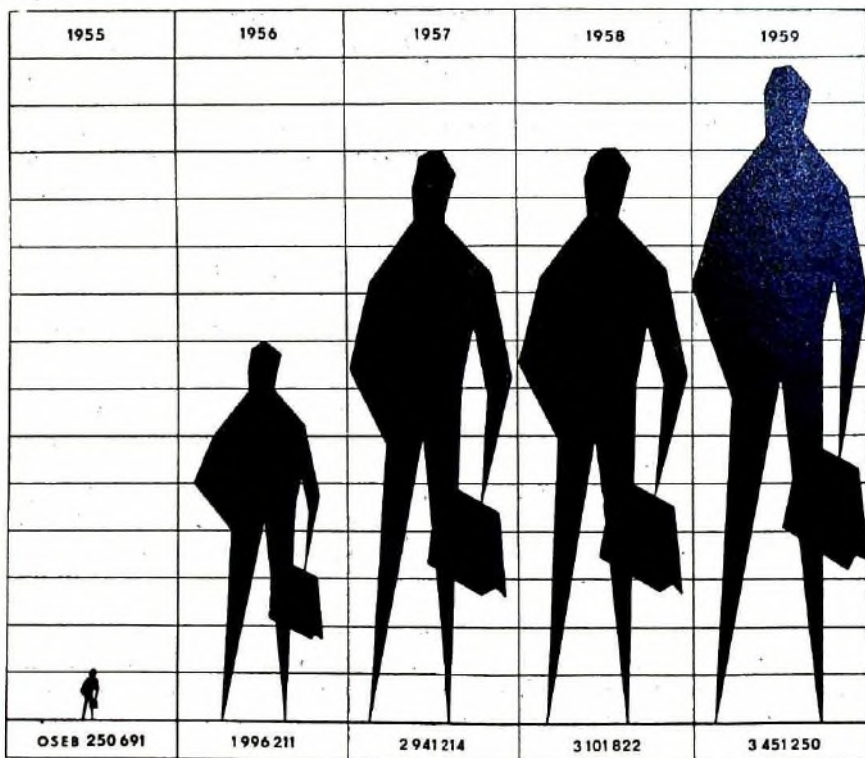
Obdobje od podpisa sporazuma do danes je potrdilo, da so bila ta upanja upravičena. Maloobmejni promet (osebni in blagovni) je iz leta v leto tudi učinkovitejši instrument, ki pospešuje medsebojna prizadevanja za boljše splošno razumevanje obeh sosednih narodov — ne glede na njune različne družbene sisteme.

Iz vsega tega je moč zaključiti, da so v videmskem sporazumu (petletna bilanca to potrjuje) trije pomembni pozitivni vidiki: politični in gospodarski na obmejnem področju ter tretji — pozitivne posledice tega razvoja na obmejnem področju za splošne jugoslovansko-italijanske odnose.

OSEBNI OBMEJNI PROMET
(na podlagi Videmskega sporazuma)*

Leto	Drž. FLRJ izstop	Drž. Italije vstop	Skupaj
1955	132 315	118 376	250 691
1956	1 221 377	774 834	1 996 211
1957	1 688 840	1 252 374	2 941 214
1958	1 919 923	1 181 899	3 101 822
1959	2 063 603	1 387 547	3 451 150
Skupaj	7 026 058	4 715 030	11 741 088

* Podatke o osebnem obmejnem prometu smo povzeli po statističnih pregledih, ki jih nam je dal Sekretariat za notranje zadeve LRS.

Okraj	Dvolastniki in delovna sila		Z ostalimi doku- menti VS		Zavrjenih na prehodih		
	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Od naših oblasti		Od ital. oblasti
					FLRJ	Ital.	FLRJ
Koper	19 398	21 196	1 097 904	1 065 756	685	297	61
Gorica	135 497	47 241	783 688	248 564	2003	517	144
Kranj	13 832	285	13 384	4 505	10	3	1
Skupaj	168 727	68 722	1 894 976	1 318 825	2698	817	206

Mali obmejni promet (VS) za okraj KOPER

1959	Dvolastniki in delovna sila		Z ostalimi doku- menti VS		Zavrjeni na prehodih		
	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Od naših oblasti		Od ital. oblasti
					FLRJ	Ital.	FLRJ
Januar	654	321	89 015	79 342	66	30	7
Februar	943	1239	84 587	66 237	69	23	7
Marec	1324	1225	53 163	54 464	65	36	2
April	1878	1677	94 043	79 980	60	15	4
Maj	1984	1996	136 948	122 810	51	16	2
Junij	2434	2215	73 346	81 716	53	17	3
Julij	2403	3412	94 739	86 878	28	19	1
Avgust	2074	2258	103 074	124 042	57	25	7
September	2196	2417	81 714	95 542	76	31	9
Oktober	1501	2195	86 919	90 892	76	44	11
November	1099	1134	91 286	93 486	40	38	8
December	908	1107	109 070	90 367	44	3	—
1960							
Januar	447	118	80 536	73 504	37	10	2
Februar	689	471	79 280	60 688	40	18	3
Marec	1220	1373	79 563	79 361	51	13	—
April	1503	1721	99 601	94 847	58	17	7
Maj	1795	2405	83 926	77 404	40	31	4
Junij	1884	2287	87 526	75 702	64	14	—

Mali obmejni promet (VS) za okraj GORICO

Meseci	Dvolastniki in delovna sila		Z ostalimi dokumenti VS		Zavrtnjeni na prehodih		
	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Od naših oblasti		Od ital. oblasti
					FLRJ	Ital.	FLRJ
1959							
Januar	3 331	2164	81 155	20 459	257	35	6
Februar	6 287	3474	59 558	15 980	216	31	11
Marec	7 239	2911	74 820	20 136	162	28	7
April	8 746	3019	69 871	17 833	130	30	12
Maj	23 315	4708	62 863	21 931	154	43	9
Junij	15 429	4922	58 757	15 955	132	41	7
Julij	18 657	6771	68 209	19 269	138	31	10
Avgust	16 358	5253	66 632	28 318	165	55	7
September	14 337	5294	63 948	25 143	141	49	13
Oktober	11 103	4650	59 820	22 207	173	63	22
November	6 505	2717	59 142	26 361	157	59	26
December	4 180	1358	58 913	14 972	178	52	14
1960							
Januar	2 968	1761	82 357	27 014	197	61	17
Februar	3 102	2332	60 328	18 650	162	52	12
Marec	6 203	2788	63 701	29 085	129	48	12
April	10 132	3405	72 066	27 904	215	85	20
Maj	11 983	4974	68 484	28 678	208	59	15
Junij	12 193	5155	62 615	24 413	228	95	16

Osebni obmejni promet

(1955—1959)

Iz pregleda je razvidno, da je obmejni promet od podpisa sporazuma do konca leta 1959 strmo naraščal: leta 1955 je bilo le 250 691 prehodov, medtem ko jih je bilo leta 1959 3 451 250. V zadnjih petih letih so zabeležili skupno 11 741 188 prehodov.

V tem obdobju se je povečalo tudi število prehodov dvolastnikov, oziroma delovne sile in državljanov z ostalimi dokumenti.

Promet dvolastnikov in delovne sile

Leta 1955: 30 210 izstopov jugoslovanskih državljanov in 17 200 vstopov italijanskih državljanov.

Leta 1959: 168 727 izstopov jugoslovanskih državljanov in 68 722 vstopov italijanskih državljanov.

Promet državljanov z ostalimi dokumenti

Leta 1955: 102 105 izstopov jugoslovanskih državljanov, 101 176 vstopov italijanskih državljanov.

Leta 1959: 1 894 976 izstopov jugoslovanskih državljanov in 1 318 825 vstopov italijanskih državljanov.

Osebni obmejni promet leta 1959

V tem letu so zabeležili veliko število obmejnih prehodov v vseh okrajih. Podatki prvih petih mesecev letošnjega leta kažejo približno isti obmejni promet.

Promet dvolastnikov in delovne sile
(izkaznice in dovoljenja za kmetijski prehod)

Največ prehodov v letu 1959 je zabeleženo v okraju Gorica: 135 497 izstopov naših državljanov, 47 241 vstopov italijanskih državljanov; na drugem mestu je okraj Koper in na tretjem mestu Kranj.

Mali obmejni promet (VS) za okraj KRANJ

1959	Dvolastniki in delovna sila		Z ostalimi dokumenti VS		Zavrtnjeni na prehodih		
	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Od naših oblasti		Od ital. oblasti
					FLRJ	Ital.	
Januar	212	—	1145	363	—	—	—
Februar	350	—	1079	333	—	—	—
Marec	652	7	1015	357	—	1	—
April	1117	16	897	276	—	—	1
Maj	1011	39	1339	427	—	—	—
Junij	1235	32	1067	360	—	—	—
Julij	2760	21	1312	550	—	—	—
Avgust	1675	14	1237	755	1	2	—
September	2176	41	1222	291	9	—	—
Oktober	1458	46	1000	337	—	—	—
November	654	29	1055	235	—	—	—
December	532	40	1016	221	—	—	—
1960							
Januar	101	—	786	289	5	—	—
Februar	126	7	1026	197	1	1	—
Marec	249	20	1018	767	—	—	—
April	1141	28	1106	231	—	—	—
Maj	1669	30	1294	234	1	—	—
Junij	1528	37	1378	346	2	2	—

Mali obmejni promet (VS) skupaj za vse okraje

Meseci	Dvolastniki in delovna sila		Z ostalimi doku- menti VS		Zavrtnjeni na prehodih		
	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Izstop FLRJ državlj.	Vstop ital. državlj.	Od naših oblasti		Od ital. oblasti
					FLRJ	Ital.	FLRJ
1959							
Januar	4 197	2 485	171 315	100 164	323	65	13
Februar	7 580	4 713	145 224	82 550	285	54	18
Marec	9 225	4 143	128 998	74 957	227	65	9
April	11 741	4 712	164 811	98 089	190	45	17
Maj	26 310	6 743	201 150	145 168	205	59	11
Junij	19 098	7 169	133 170	98 031	185	58	10
Julij	23 820	10 204	164 260	106 697	166	50	11
Avgust	20 107	7 525	170 943	153 115	223	82	14
September	18 709	7 752	146 884	120 976	226	80	22
Oktober	14 062	6 891	147 739	113 436	249	107	33
November	8 258	3 880	151 483	120 082	197	97	34
December	5 620	2 505	168 999	105 560	222	55	14
1960							
Januar	3 516	1 879	163 679	100 807	239	71	19
Februar	3 917	2 810	140 634	79 535	203	71	15
Marec	7 672	4 181	144 282	109 213	180	61	12
April	12 776	5 154	172 773	122 982	273	102	27
Maj	15 447	7 409	153 704	106 316	249	90	19
Junij	15 605	7 479	151 519	100 461	294	111	16

Promet je največji od aprila do oktobra, kar je razumljivo, če se upošteva številne kmetovalce, ki imajo v tem času največ dela na posestvih onstran meje. Tako je bilo v januarju 4197 prehodov naših državljanov, v decembru 5620, medtem ko jih je bilo v maju 26 310 in v juliju 23 820. Na drugi strani je bilo sorazmerje približno isto: 2485 vstopov italijanskih državljanov v januarju, 2505 v decembru, v juliju pa 10 204.

V januarju letošnjega leta je bilo 3516 prehodov naših državljanov in 1879 prehodov italijanskih državljanov. V maju 15 447 naših državljanov in 7409 italijanskih državljanov. Torej približno isto sorazmerje kot lani.

Promet državljanov z ostalimi dokumenti
(propustnice, izredne propustnice)

Teh prehodov je bilo leta 1959 največ v okraju Koper, in sicer 1 097 904 izstopov naših državljanov in 1 065 756 vstopov italijanskih državljanov. Na drugem mestu je okraj Gorica in na tretjem Kranj.

Iz pregledov je razvidno, da kar se teh prehodov tiče, ni velike razlike med posameznimi meseci. Tako je bilo n. pr. v januarju 1959 171 315.

izstopov naših državljanov, v juliju 164 280 in v decembru 168 999. V istem času je zabeleženo 100 164 vstopov italijanskih državljanov v januarju, 106 697 v juliju in 105 560 v decembru.

Največ prehodov naših državljanov je bilo v maju (201 150); italijanskih državljanov pa v avgustu (153 115).

V januarju 1960 je zabeleženo 163 679 prehodov naših državljanov in 100 807 prehodov italijanskih državljanov, v maju 153 704 naših državljanov in 106 316 italijanskih.

Število imetnikov propustnic VS

(1. III. 1960)

<i>Okraj Koper</i>	drž. FLRJ	40 306
	drž. Italije	76 040
<i>Okraj Gorica</i>	drž. FLRJ	47 971
	drž. Italije	43 677
<i>Okraj Kranj</i>	drž. FLRJ	1 924
	drž. Italije	1 338
<hr/>		
Skupaj:	drž. FLRJ	90 201
	drž. Italije	121 055

Seznam obmejnih prehodov

(na podlagi videmskega sporazuma)

Koper (Trst)

		Kategorija
1. Koper (pomorski)	Trst	I
2. Lazaret	S. Bartolomeo	II (sezonski)
3. Čampore	Chiampore	II
4. Cerej	Cerei di Sopra	II
5. Košteljir	S. Barbara	II
6. Škofije	Albaro Vescova	I
7. Plavje	Noghera	II
8. OSP	Prebenico Ceresena	II
9. Socerb	S. Servolo	II
10. Botač	Botazzo	II (sezonski)
11. Draga	Draga S. Elia	II
12. Kozina	Draga S. Elia	I
13. Krvavi Potok	Pesse	I
14. Gročana	Grozzana	II (sezonski)
15. Lipica	Basovizza	II
16. Gropada	Groppada	II
17. Orlek	Trebče	II (sezonski)
18. Sezana (želez.)	Poggio R. Campagna	I
19. Fernetiči (cestni)	Ferneti	I
20. Repentabor (cestni)	Monrupino	II
21. Repentabor (želez.)	Monrupino	I (samo za tovorni promet)
22. Voglje	Vogliano	II (sezonski)
23. Gorjansko	Precenico di Comeno	II
24. Mavhinje	Malchina	II (sezonski)
25. Klariči	Jamiano	II

Gorica

		Kategorija
1. Opatje selo	Palchisce Micoli	II (sezonski)
2. Lokvice	Devetacchi	II
3. Miren	Merna	II
4. Vrtojba	Gorizia S. Andrea	II
5. Šempeter	Gorizia S. Pietro	II
6. Nova Gorica	Casa Rossa	I
7. Pristava	Rafut	II
8. Solkan I	Salcano II	II
9. Solkan Polje	Salcano	II (sezonski)
10. Šentmaver	San Marco	II (sezonski)
11. Podsabotin	S. Valentino	II
12. Hum	S. Floriano	II
13. Valerišče	Uclanzi	II
14. Vipolže (cestni)	Gastelletto Versa	II
15. Medana	Castelletto Zeglo	II
16. Plešivo	Plessiva	II (sezonski)
17. Neblo	Venco	II
18. Škrljevo	Serio	II
19. Golo brdo	Mernico	II
20. Mišček	Miscecco	II
21. Podklanec	Ponte di Clinaz	II
22. Solarji	Solarie di Drenchia	II
23. Kolovrat	Teleferica di Drenchia	II (sezonski)
24. Livek	Plava di Cepletischia	II
25. Jevšček	Monte Cau	II (sezonski)
26. Robič	Stupizza	II
27. Most na Nadiži	Monte Vittorio	II
28. Robedišče	Rebedischis	II (sezonski)
29. Učēja	Uccea	II
30. Log pod Mangartom	Cave di Predil	II (samo za rudarje)
31. Predil	Passo di Predil	I

Kranj

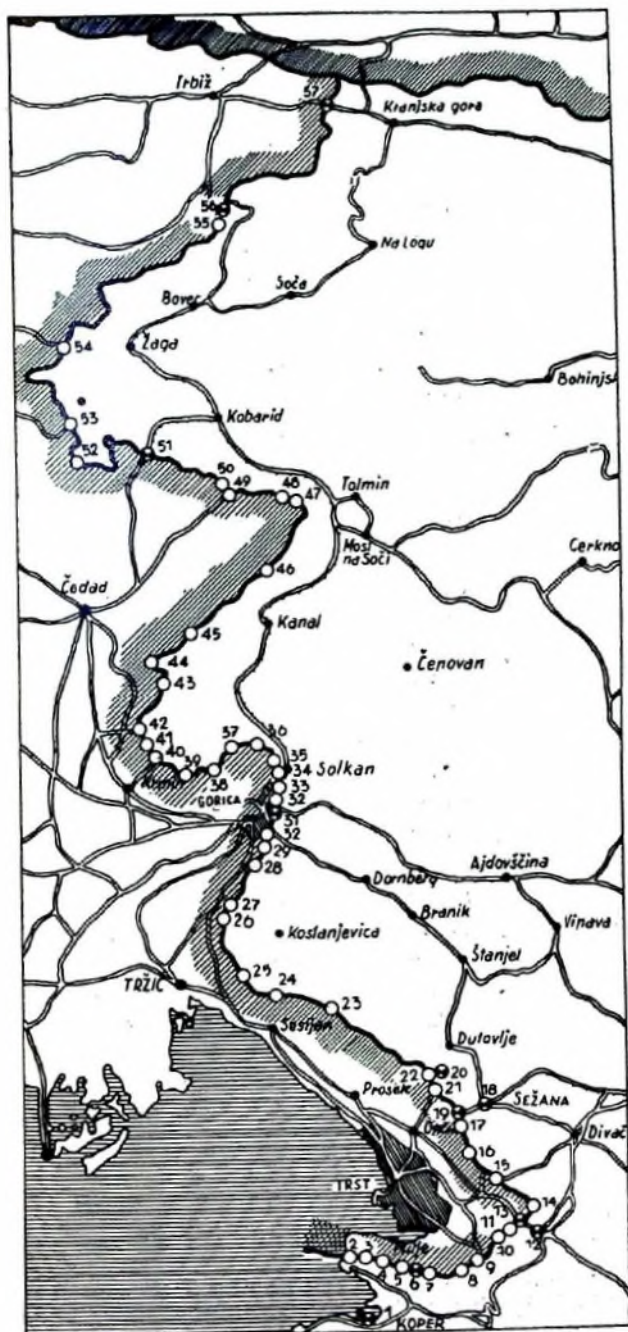
1. Rateče	Fusine Laghi	I
-----------	--------------	---

REALIZACIJA TRŽAŠKEGA REGIONALNEGA SPORAZUMA po statistiki plačanega blaga preko računa Export banke — Conto autonomo pri Banca d'Italia v Trstu od 1. I. 1959 do 31. XII. 1959*

IZVOZ: plačani izvoz od 1. I. 1959 do 31. XII. 1959 Lit 1 851 326 000

UVOZ: plačani uvoz od 1. I. 1959 do 31. XII. 1959 Lit 1 852 550 000

Saldo Lit 1 234 000

MEJNI PREHODI

- 1 KOPER
- 2 LAZARET
- 3 CAMPORE
- 4 CEREJ
- 5 KASTELJIR
- 6 SKOFIJE
- 7 PLAVJE
- 8 OSP
- 9 SOCERB
- 10 BOTAC
- 11 DRAGA
- 12 KOZINA
- 13 KRVAVI POTOK
- 14 GROČANA
- 15 LIPICA
- 16 GROČADA
- 17 ORLEK
- 18 SEŽANA
- 19 FERNETICI
- 20 REPENTABOR
- 21 REPENTABOR
- 22 VOGLJE
- 23 GORJANSKO
- 24 MAVHINJE
- 25 KLARIČI
- 26 OPATJE SELO
- 27 LOKVICE
- 28 MIREN
- 29 VRTOJBA
- 30 SEMPETER
- 31 NOVA GORICA
- 32 PRISTAVA
- 33 SOLKAN
- 34 SOLKAN - POLJE
- 35 SENTMAVER
- 36 PODSABOTIN
- 37 HUM
- 38 VALERISČE
- 39 VIPOLZE
- 40 MEDANA
- 41 PLESIVO
- 42 NEBLO
- 43 SKRLJEVO
- 44 GOLO BRDO
- 45 MIŠČEK
- 46 PODKLANEC
- 47 SOLARJI
- 48 KOLOVRAT
- 49 LIVEK
- 50 JEVSČEK
- 51 ROBIČ
- 52 ROBIDIŠČE
- 53 MOST NA NADIZI
- 54 UČEJA
- 55 LOG POD MANGRTOM
- 56 PREDIL
- 57 RATEČE

● MEJNI PREHOD I. KAT.
○ MEJNI PREHOD II. KAT.

IZVOZ:

V tržaških lirah: 000

Proizvodi	1. I. 59—30. XII. 59	december	Skupaj
Suhe in sveže gobe	30 458	10 815	41 273
Sadje in zelenjava	48 580	1 918	50 398
Konservirano sadje	3 992	—	3 992
Sveže mleko	34 928	—	34 928
Jajca	136 470	1 266	137 736
Vino navadno	127 303	11 880	139 183
Vino industrijsko	41 259	4 577	45 836
Divjačina	1 062	—	1 062
Meso goveje	23 224	3 640	26 864
Mesni izdelki	33 714	3 702	37 416
Konji za delo in zakol	64 477	—	64 477
Sveže svinjsko in ovčje meso	227 435	81 838	309 273
Perutnina	4 018	18 867	22 885
Raki in sveže ribe	92 948	32 733	125 681
Konservirane ribe	33 706	7 992	41 698
Rezan les	51 888	30 156	82 044
Odpadki bukve in hrasta	4 075	—	4 075
Drva za kurjavo	113 150	19 688	132 838
Lesno oglje	1 810	—	1 810
Parket	1 735	—	1 735
Furnir	5 827	—	5 827
Lesni proizvodi	2 965	—	2 965
Opeka	55 143	6 311	61 454
Marmor	5 660	562	6 222
Apno	3 444	—	3 444
Strojene kože	31 833	—	31 833
Škrob (koruzni in krompirjev)	34 090	2 260	36 350
Kovinski sodi (rabljeni)	2 760	343	3 103
Kovinski odpadki	14 926	—	14 926
Konoplja	96 857	3 128	99 985
Čreva soljena	1 409	—	1 409
Krma	2 856	—	2 856
Višnjev in marelični sok	1 640	—	1 640
Cement	496	—	496
Transportni stroški	1 487	320	1 807
Razno	7 975	1 304	9 279
Skupaj	1 345 580	243 300	1 588 880

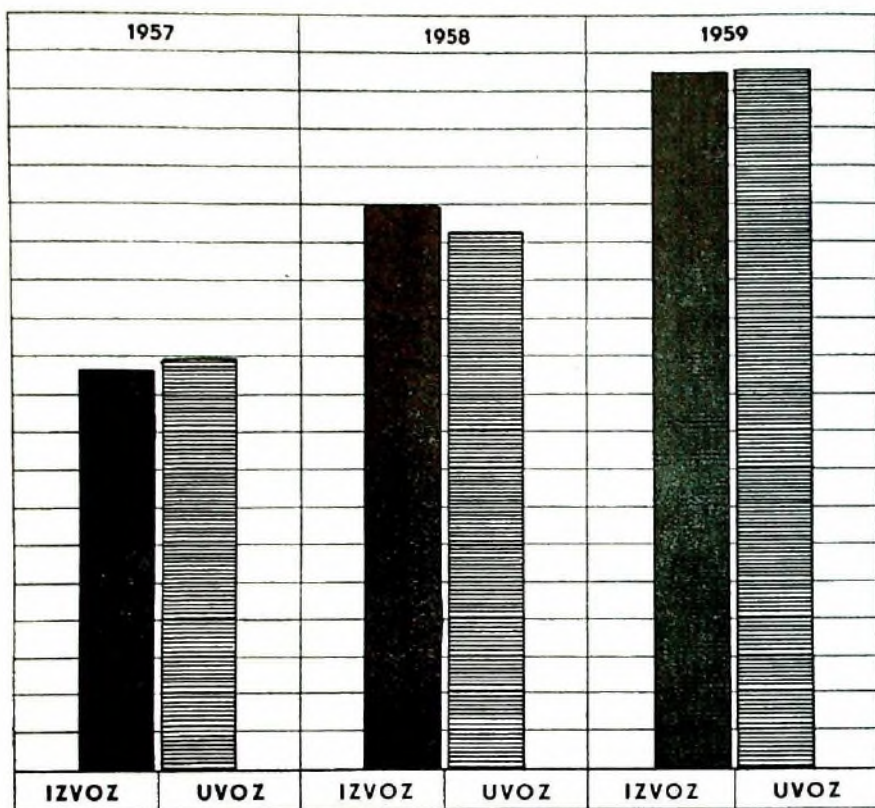
* Podatke o realizaciji tržaškega in goriškega regionalnega sporazuma smo povzeli po statističnih pregledih, ki jih nam je dala Trgovinska zbornica LRS.

UVOZ:

Proizvodi	1. I. 59—30. XII. 59	december	Skupaj
Limone in pomaranče	209	—	209
Kemični proizvodi	173 281	5 278	178 559
Farmaceutski proizvodi	12 853	—	12 853
Barve in laki	40 904	—	40 904
Kartonski proizvodi, papir	157 650	11 323	168 973
Predivo, tkanine, konfekcija	459 330	33 576	492 906
Valjani proizvodi	26 734	8 515	35 249
Pisarniški stroji, rez. deli	62 994	3 950	66 944
Razni stroji, rez. deli	300 386	11 631	312 017
Prevozna sredstva, pribor	176 858	14 491	191 349
Instrumenti in precizni aparati	13 439	6 672	20 111
Ladijski Diesel motorji	2 849	—	2 849
Muzikalni instrumenti	5 618	358	5 976
Razni elektr. material	16 231	545	16 776
Gume za motorna vozila	31 346	—	31 346
Radio telev. material	10 204	1 458	11 662
Izdelki iz gume	6 427	1 974	8 401
Kratko blago	97 975	13 112	111 087
Tehnična olja	4 042	756	4 798
Pluta in izdelki	46 755	12 855	59 610
Kino-material	36 554	53	36 607
Bitumen	59	—	59
Proizvodi keramike in stekla	9 320	1 221	10 541
Utenzilije in hišna oprema	6 344	11 602	17 946
Ure in budilke	—	510	510
Razno	—	612	612
Skupaj	1 698 362	140 492	1 838 854

PRIMERJAVA IZVOZA IN UVOZA V ZADNJIH TREH LETIH:

Leto		Izvoz	Uvoz
1957	Lit	1 063 395 000	1 093 968 000
1958	Lit	1 498 167 000	1 430 967 000
1959	Lit	1 851 326 000	1 852 550 000

Primerjalni grafikon izvoza in uvoza

REALIZACIJA TRŽAŠKEGA REGIONALNEGA SPORAZUMA po statistiki plačanega blaga preko računa Export banke — Conto autonomo pri Banca d'Italia v Trstu od 1. I. 1960 do 30. VI. 1960

IZVOZ: plačani izvoz od 1. I. do 30. VI. 1960 . . . Lit 1 554 462 000

UVOZ: plačani uvoz od 1. I. do 30. VI. 1960 . . . Lit 2 061 499 000

Saldo (minus) Lit 507 037 000

IZVOZ: (v 000 Lit)	1—5	Junij	Skupaj
Suhe in sveže gobe	19 680	—	19 680
Sadje in zelenjava	7 603	4 891	12 494
Naravno vino	62 682	13 051	75 733
Industrijsko vino	13 145	—	13 145
Jajca	83 471	18 264	101 735
Divjačina	2 214	—	2 214
Goveje meso	12 561	3 900	16 461
Mesni proizvodi	5 244	—	5 244
Oslj	125	—	125
Konji za delo in klanje	5 136	—	5 136
Govedo za zakol	517 460	30 017	547 477
Sveže svinjsko in ovčje meso	194 908	52 375	247 283
Janci živi	246	—	246
Perutnina	28 398	—	28 398
Živinska krma, slama	1 898	747	2 645
Raki in sveže ribe	42 455	7 559	50 014
Ostrige	1 195	—	1 195
Ribje konzerve	26 231	977	27 208
Rezan les	86 816	19 148	105 964
Drva za kurjavo	57 933	3 034	60 967
Oglje	1 138	175	1 313
Opeka	19 736	2 452	22 188
Marmor	2 332	—	2 332
Činjene kože	84 719	7 577	92 296
Škrob koruzni in krompirjev	11 891	2 153	14 044
Lesni proizvodi	2 171	790	2 961
Konoplja	56 248	20 686	76 934
Železni sodi rabljeni	3 734	1 393	5 127
Transportni stroški	4 452	61	4 513
Razno	8 587	903	9 490
Skupaj	1 364 409	190 153	1 554 562

UVOZ: (v 000 Lit)	1—5	Junij	Skupaj
Kino in fotomaterial	15 853	9 470	25 323
Kemijski proizvodi	58 854	9 778	68 632
Farmaceutski proizvodi	10 205	1 000	11 205
Barve in laki	2 698	—	2 698
Papirni proizvodi	160 624	41 696	202 320
Predivo, tkanine in konfekcija	567 885	88 945	656 830
Športni pribor	—	2 383	2 383
Valjani proizvodi	51 276	10 976	62 252
Predivo in vreče	—	344	344
Pisarniški stroji in rezervni deli	35 679	14 204	49 883
Razni stroji, rezervni deli in utenzilije	100 134	10 205	110 339
Transportna sredstva in pribor	107 437	13 150	120 587
Instrumenti in precizni aparati	9 907	3 257	13 164
Motorji za ladje in Diesel motorji	6 945	—	6 945
Muzikalni instrumenti	16 941	4 581	21 522
Razni elektromaterial	6 139	293	6 432
Radio televizijski material	17 760	13 317	31 077
Material in oprema za ribolov	9 454	410	9 864
Gume za motorna vozila	118 166	51 338	169 504

UVOZ: (v 000 Lit)	1—5	Junij	Skupaj
Gumirano blago	5 605	9 652	15 257
Razno kratko blago	96 065	15 055	111 120
Utenzilije in hišna oprema	6 307	845	7 152
Električni aparati za gospodinjstvo	179 397	40 655	220 052
Keramični in stekleni proizvodi	29 830	60	29 890
Pluta in njeni proizvodi	89 248	13 689	102 937
Ure in budilke	2 530		2 530
Maziva in olja	42		42
Razna popravila	508	82	590
Razno	556	69	625
Skupaj	1 706 045	355 454	2 061 499

REALIZACIJA GORIŠKEGA REGIONALNEGA SPORAZUMA PO STĀ-
TISTIKI PLAČANEGA BLAGA NA RAČUN BANCA D'ITALIA, GORICA
V ČASU OD 1. I. 1959 DO 31. XII. 1959

IZVOZ: plačani izvoz od 1. I. do 31. XII. 1959 . . . Lit 1 251 156 167

UVOZ: Plačani uvoz od 1. I. do 31. XII. 1959 . . . Lit 1 236 401 731

Razlika Lit 14 754 436

Saldo z računa po 31. XII. 1958 . . . Lit 18 904 955

Saldo z dne 31. XII. 1959 Lit 33 259 391

IZVOZ:

Proizvodi	1. I. do 30. XI. 1959	December	Skupaj
Drva	373 198 838	52 660 920	425 859 758
Mehek in trd les	266 554 093	52 161 229	318 715 322
Goveje meso	6 731 051	—	6 731 051
Živo govedo	6 559 750	2 645 250	9 205 000
Svinjsko meso	40 712 219	4 926 650	45 638 869
Suho svinjsko meso	20 201 338	—	20 201 338
Konji za klanje in delo	19 426 460	—	19 426 460
Perutnina	14 438 680	—	14 438 680
Suhe gobe	2 003 520	—	2 003 520
Lesni proizvodi	1 801 400	—	1 801 400
Parquet	14 338 584	1 549 886	15 888 470
Furnir	35 675 626	3 695 461	39 371 087
Žaganje	278 436	—	278 436
Koli za vinograde	3 531 614	88 550	3 620 164
Cement	33 114 140	—	33 114 140
Opeka in strešniki	26 914 044	1 254 653	28 168 697
Cipke	43 774 406	8 012 110	51 786 516
Surovo maslo	7 778 874	2 881 673	10 660 547
Kraški kamen	1 178 338	—	1 178 338
Jajca	22 789 475	—	22 789 475
Sadni soki — malin	11 500	15 360	26 860
Živo apno	3 139 997	427 802	3 567 799
Mineralna voda	1 957 500	—	1 957 500
Koruzni škrob	2 256 000	—	2 256 000
Prevozi	23 047 647	4 680 150	27 727 797
Marmor	—	1 206 597	1 206 597
Razno	139 981 614	3 570 092	143 551 706
Skupaj	1 111 395 144	139 776 383	1 251 171 527

UVOZ:

Goriška

Proizvodi	1. I. do 30. XI. 1959	December	Skupaj
Južno sadje	95 302 278	—	95 302 278
Limonina kislina	5 710 000	—	5 710 000
Elektrotehnični material	30 794 108	7 092 700	37 886 808
Gume in zračnice	46 156 669	7 242 090	53 398 759
Bicikli in deli	17 498 119	16 139 949	33 638 068
Nadomestni deli motorjev	50 721 182	11 788 789	62 509 971
Filmi in fotografski material	83 478 229	1 875 346	85 353 575
Barve in laki	5 572 264	218 670	5 790 934
Plastične mase	24 666 401	262 500	24 928 901
Farmacev. spec. in zdravila	28 203 882	—	28 203 882
Orodje in razno	13 919 756	89 277	14 009 033
Predivo in tkanine	134 886 310	62 872 451	197 758 761
Filci	40 317 157	8 896 650	49 213 807
Igrače	9 653 623	4 519 755	14 173 378
Pisalni in računski stroji	72 305 742	—	72 305 742
Razni stroji in nadomestni deli	82 335 998	7 193 177	89 529 175
Papir in izdelki	14 381 586	—	14 381 586
Ure	8 456 680	—	8 456 680
Šivalni stroji in deli	593 920	236 290	830 210
Kemični material in kisline	7 181 390	7 243 997	14 427 387
Široka potrošnja	27 398 625	11 047 100	38 445 725
Televizijski aparati	—	3 684 200	3 684 200
Razno	231 010 134	42 326 463	273 336 597
Skupaj . . .	1 030 544 053	192 729 404	1 223 273 457

REALIZACIJA GORIŠKEGA REGIONALNEGA SPORAZUMA PO STATISTIČNI PLAČANEGA BLAGA NA RAČUN BANCA D'ITALIA, GORIZIA V ČASU OD 1. I. do 30. VI. 1960

IZVOZ: 1. I. do 30. VI. 1960	Lit 572 483 991
UVOZ: 1. I. do 30. VI. 1960	Lit 423 798 940
Razlika	Lit 148 685 051
Saldo računa 31. XII. 1959	Lit 33 259 391
	Lit 181 944 442

Izvoz:	1. I. do 31. V. 1960	Junij	Skupaj
Sadni sok — pulpa	851 150	—	851 150
Drva za kurjavo	120 087 384	17 638 788	137 726 172
Mehek in trd les	66 329 941	17 532 420	83 862 361
Furnir	21 472 704	10 154 398	31 627 102
Parket	7 339 657	—	7 339 657
Vežane plošče	1 225 657	—	1 225 657
Akacijski koli	5 686 783	328 690	6 015 473
Lesno oglje	261 855	—	261 855
Žaganje	114 612	259 080	373 692
Lignit	1 261 562	1 298 572	2 560 134
Bukova in topol. celuloza	4 567 300	3 138 544	7 705 844

Izvoz:	1. I. do 31. V. 1960	Junij	Skupaj
Govedo, svinje, meso	126 113 815	7 015 293	133 129 108
Konji za delo in zakol	7 770 928	3 199 318	10 970 246
Perutnina	8 491 650	—	8 491 650
Divjačina	7 944 378	—	7 944 378
Suhomesnati izdelki	8 857 172	—	8 857 172
Mlečni izdelki — mleko	3 922 144	—	3 922 144
Jajca	—	1 710 933	1 710 933
Čebula	—	948 900	948 900
Obrtniški izdelki značilni za območje	26 033 923	5 852 849	41 886 772
Živo apno	6 946 980	—	6 946 980
Opeka	2 747 883	2 480 018	5 227 901
Kraški kamen	3 706 355	790 976	4 497 331
Marmornate plošče	70 200	—	70 200
Božična drevesca	1 193 680	—	1 193 680
Usluge	19 124 335	5 343 840	24 468 175
Razno	8 604 857	20 974 956	29 579 813
Skupaj . . .	470 726 905	98 667 575	569 394 480

Uvoz:	1. I. do 31. V. 1960	Junij	Skupaj
Agrumi itd.	24 084 605	—	24 084 605
Elektrotehnični mat. in stroji	44 087 479	1 106 310	45 193 789
Plastične mase	2 075 300	—	2 075 300
Predivo in tkanine	52 869 187	—	52 869 187
Fotomaterial in filmi	16 559 085	—	16 559 085
Gumijasti izdelki	3 311 031	—	3 311 031
Motocikli, bicikli in deli	20 856 645	2 357 916	23 214 561
Stroji in rez. deli	22 788 882	3 549 405	26 338 287
Avtomobili in rez. deli	8 640 736	433 640	9 074 376
Farmacevtski proizvodi itd.	17 269 333	7 914 293	25 183 626
Papir in izdelki	10 251 776	—	10 251 776
Material za vodov. in sanit. naprave	18 794 087	—	18 794 087
Eterična olja	2 256 220	—	2 256 220
Gume in zračnice za avtomobile	15 019 518	932 296	15 951 814
Filc	21 820 620	5 483 770	27 304 390
Široka potrošnja	31 416 959	16 519 100	47 936 059
Pisalni stroji in drugi	1 500 000	36 180	1 536 180
Predmeti za oblačenje	2 160 500	—	2 160 500
Razna plačila za popravilo	1 631 268	—	1 631 268
Barve in laki	117 078	—	117 078
Predmeti iz plute	—	450 000	450 000
Kemični izdelki	—	522 000	522 000
Razno	49 264 427	5 308 016	54 572 443
Skupaj . . .	386 774 736	44 612 926	411 387 662

Iz teh pregledov je razvidno, da se tudi blagovna izmenjava na podlagi tržaškega in goriškega regionalnega sporazuma zelo ugodno razvija. Statistični podatki kažejo, da se je izmenjava zlasti v prvih mesecih letošnjega leta naglo povečala v obeh smereh.

Za ilustracijo splošnega razvoja realizacije sporazuma objavljamo tabele statističnih podatkov za leto 1959 (obenem s primerjavo za leto 1958) po glavnih skupinah izvoznih in uvoznih artiklov:

1. Realizacija goriškega sporazuma

Skupina artiklov	Izvoz v milijon. L			Struktura v %	
	1958	1959	Indeks 1959/58	1958	1959
I z v o z :					
a) industr. surovine in izdelki	73	67	92	8,2	5,4
b) les in lesni izdelki	474	798	169	53,0	36,7
c) živina, perutnina in meso	141	116	82	15,8	9,3
č) sadje, povrtnina in drugi kmet proizvodi	104	40	38	11,6	3,2
d) usluge (prevozi)	—	28	—	—	2,2
e) razno	102	293	199	11,4	16,2
ves izvoz:	894	1342	580	100,0	73,0
U v o z :					
a) industr. surovine in izdelki	529	862	163	48,7	69,7
b) južno sadje in ekstrakti	128	101	79	11,8	8,2
c) razno	428	273	64	39,5	22,1
ves uvoz:	1085	1236	306	100,0	100,0

Lani se je torej povečala blagovna izmenjava v okviru goriškega sporazuma v obeh smereh, vendar odpade glavni prirast na izvoz: tako da je bil ob koncu leta 1959 saldo v našo korist (Lit 14,8 milijonov). Več kot polovico vrednosti izvoza po tem sporazumu predstavlja žagan les in drva. Tako smo izvozili žaganega lesa za 78%, drv pa za 42% več kot v letu 1958.

Zmanjšanje izvoza živine in mesa, kakor tudi industrijskih surovin in izdelkov je posledica naraslih potreb na domačem tržišču.

Izvoz ostalih artiklov se je razvijal normalno.

Kar se uvoza tiče, zajema ta predvsem industrijske surovine in izdelke (1958: 48,7%; 1959: 69,74%).

Na splošno pa je lanska realizacija po goriškem sporazumu zadovoljiva.

2. Realizacija tržaškega sporazuma

Skupina artiklov	Izvoz v milijon. L			Struktura v %	
	1958	1959	Indeks 1959/58	1958	1959
I z v o z :					
a) industr. surovine in izdelki	192	258	134	12,8	13,9
b) les in lesni izdelki	253	231	93	16,9	12,5
c) živina, perutnina in meso	464	726	157	31,0	39,2
č) sveža in konserv. riba	120	167	140	8,0	9,0
d) sadje, povrtnina in drugi kmet proizvodi	422	458	109	28,2	24,8
e) razno	47	11	23	3,1	0,6
ves izvoz:	1498	1851	656	100,0	100,0

U v o z :

a) južno sadje	59	—	—	4,1	0,0
b) industr. surovine in izdelki	1358	1852	136	94,9	100,0
c) razno	14	1	4	1,0	0,0
ves uvoz:	1431	1853	140	100,0	100,0

Tudi blagovna izmenjava po tržaškem sporazumu je obojestransko znatno povečana, vendar odpade tod večji del povečanja na uvoz.

Pri izvozu predstavljajo glavno postavko vsi kmetijski proizvodi, katerih izvoz je lani tudi močno narastel (meso).

V letu 1959 smo dosegli tudi zvišanje izvoza industrijskih surovin in izdelkov, medtem ko je prišlo do nazadovanja pri izvozu lesa.

Uvoz zajema skoraj izključno industrijske surovine in izdelke (1958: 94,9%; 1959: 100,0 %).

S u m m a r y : Treaties on Small Border Traffic Between Yugoslavia and Italy and their Realization

After negotiations, taking almost 9 months, a treaty on small border traffic between Yugoslavia and Italy had been signed at Videm (Udine). The treaty has been signed on August 20th, 1955 and became valid at once.

The significance of the treaty is two-fold: on the one hand it opened wide possibilities for better understanding and cooperations between two neighbouring countries and on the other the treaty had been intended to solve numerous problems posed to the border population by unnatural borders (large centers, such as Trst (Trieste) and Gorica (Gorizia) remained cut off from their natural hinterland). The purpose of the Videm negotiations had been, as emphasized by the delegates at the signing of the treaty, to consider in the largest possible degree the interests of the border population, which received (with the exceptions of some nationalist circles) on both sides of the border with approval the decisions of the mixed commission.

It has been shown, during the period of time between the signing of the treaty until today that the expectations had been well founded. The small border traffic (personal and commercial) is becoming from year to year a more effective instrument for promotion of mutual endeavours for a better general understanding between two neighbouring peoples, disregarding the different social systems in which they live.

It is possible to deduct, from all this, that the Videm Treaty contains (the results of the five years prove this convincingly) three important positive

factors: political, in the border territories economical, as well as the factor of a positive influence of improving border relations on the general relations between Italy and Yugoslavia.

To show the favourable development during the last five years we publish the following data:

The number of pass-holders on March 1st, 1960
(on the basis of the Videm Treaty)

Citizens of Yugoslavia	90.201
Citizens of Italy	121.055

Personal border traffic
(on the basis of the Videm Treaty)

Year	Yug. cit. exit	It. cit. entry	Together
1955	132.315	118.376	250.691
1956	1.221.377	774.834	1.996.211
1957	1.688.840	1.252.374	2.941.214
1958	1.919.923	1.181.899	3.101.822
1959	2.063.603	1.387.547	3.451.150
Together	7.026.058	4.715.030	11.741.088

The realization of the Treaty on Local Commerce between border regions of Gorica (Gorizia)-Videm (Udine) and Sežana-Nova Gorica-Tolmin

The new border demarcation between Yugoslavia and Italy brought about also new problems in bilateral commerce. Leaving aside the Trieste region (commerce between zone »A« and zone »B« had been regulated by special protocols agreed upon by the two military governments) it is necessary to mention the Treaty on Small Border Traffic between FPR Yugoslavia and the Republic of Italy, signed in February 3rd, 1949 (The Official Gazette of FPRJ, May 10th, 1950).

This economic cooperation was developing under fairly unfavourable political atmosphere and became obsolete after the »Memorandum on Understanding« had been signed on October 5th, 1954. It had become necessary to regulate the whole problem in accordance with the essentially better conditions for economic and political cooperation with Italy. This had been successfully done by the »Treaty on Local Commerce Between Border Regions Gorica (Gorizia)-Videm (Udine) and Sežana-Nova Gorica-Tolmin«, concluded between FPR Yugoslavia and the Republic of Italy. The treaty was signed on March 31st, 1955 in Rome (Official Gazette FPRY Nr. 11, of May 5th, 1956).

Comparing the commerce during the last three years after both treaties, we can see that it grows from year to year. In order to show the development of realization we publish the following data:

A comparison of export and import during the last three years.

Year	Export	Import
1957	Lit 1.063.395.000	1.093.968.000
1958	1.498.167.000	1.430.967.000
1959	1.891.326.000	1.852.550.000

More than half of the Yugoslav export on the basis of these treaties represents wood, products of wood, cattle and meat.

a) The realization of the treaty in the Gorizia region

Group of articles	Year	%
Wood and products of wood	1958	53.0
Wood and products of wood	1959	36.7
Cattle and meat	1958	15.8
Cattle and meat	1959	9.3

b) Realization of the treaty in the Trieste region

Group of articles	Year	%
Wood and products of wood	1958	16.9
Wood and products of wood	1959	12.5
Cattle and meat	1958	31.0
Cattle and meat	1959	39.2

Regarding import, it is composed mostly of industrial articles and raw materials:

a) The realization of the treaty in the Gorizia region

1958	48.7 %
1959	69.74 %

b) The realization of the treaty in the Trieste region

1958	94.9 %
1959	100.00 %

Uredili uredniški odbor:

Drago Druškovič
dr. Janko Jeri
Janko Pleterski

Odgovorni rednik:
Drago Druškovič

Tehnični urednik in oprema:
H. Frančeškin

Lektor:
Stanislav Vrtič

Angleški prevodi:
Aljoša Furlan

Prevod iz nemščine v angleščino
dela predavanja dr. A. Beblerja:
Božidar Pahor

Tiskala Tiskarna »Jože Moškrič«

Leta 1960

Druga številka pa bo vsebovala:

- J. Pleterski: Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni
The Minority Legislation in Carinthia after the Second World War
- V. Klemenčič: Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem
A Critical Analysis of the Austrian Census of 1951 in View of the Linguual Structure of Carinthia
- J. Umek: Zakon za slovensko šolstvo v Italiji — borba slovenske etnične skupine zanj in poskusi vlade in političnih strank Italije, da se to vprašanje uredi
The Law on Slovene Schools in Italy — A Comparison of Both Government Law Projects with the London Memorandum (Special Statute) as well as with the Law on Schools in South Tyrol and with Law Proposals of the Communist Party of Italy and the Socialist Party of Italy for Laws on Slovene Schools